

UNIwersytet Pedagogiczny

im. Komisji Edukacji Narodowej

W KRAKOWIE

Wydział Nauk Humanistycznych

Instytut Historii i Archiwistyki

Kierunek: Studia niemcoznawcze i środkowoeuropejskie

Agnieszka Mikulska

Szkolnictwo w Bochni drugiej połowy XIX w.

Praca magisterska

napisana pod kierunkiem

dr hab. prof. UP Małgorzata Świder

KRAKÓW 2021

Spis treści

Wstęp.....	4
I. Szkolnictwo w Bochni do XIX wieku	8
1.1. Początki szkolnictwa w Bochni.....	8
1.2. Szkoła parafialna	9
1.3. Bochnianie na Uniwersytecie Jagiellońskim.....	12
II. Austriacki system szkolnictwa. Od reform Marii Teresy do końca XIX wieku z uwzględnieniem Galicji.....	18
2.1. Reformy Marii Teresy i austriacka polityka oświatowa.....	18
2.2. Reformy szkolnictwa austriackiego w XIX wieku	20
2.2.1 Szkoły główne	31
2.2.2. Gimnazja	33
2.2.3. Szkolnictwo zawodowe.....	37
2.2.4. Seminarium nauczycielskie	41
2.3. Bochnia pod panowaniem Austrii i pierwsze zmiany w szkolnictwie	44
III. Gimnazjum w Bochni.....	48
3.1. Utworzenie gimnazjum	48
3.2. Kierownictwo szkoły i kadra nauczycielska	50
3.3. Uczniowie i życie szkolne.....	54
3.4. Program nauczania i jego ewolucja.....	58
3.5. Biblioteka gimnazjum	60
3.6. Budynek szkoły oraz zaplecze materialne.....	61
3.7. Absolwenci	63
IV. Inne szkoły na terenie Bochni w II połowie XIX wieku	65
4.1. Bocheńska Szkoła Główna.....	65
4.2. Szkoły ludowe	67
4.3. Szkoły wydziałowe	71
4.4. Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca.....	73
4.5. Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Klementyny Hoffmanowej w Bochni	76
Zakończenie	81
Bibliografia.....	84
Źródła Archiwalne.....	84
Źródła edytowane.....	84
Opracowania.....	85
Netografia.....	89

Wstęp

Bochnia była ważnym ośrodkiem miejskim w Małopolsce. Po wczesnej lokacji na prawie niemieckim (23 lutego 1253 roku) zaczęła się pomyślnie rozwijać bazując na przemyśle solnym i korzystając z dogodnego położenia przy głównych szlakach handlowych, prowadzących z Krakowa do Lwowa czy na Węgry.¹ Ze względu na złoża soli i prężnie działającą kopalnię rzez wiele lat była jednym z najważniejszych miast regionu. Już w 1772 roku znalazła się w granicach Monarchii Habsburgów co spowodowało, że podlegała wszystkim przemianom, jakie wprowadzano w tym państwie, a które obejmowały między innymi administrację, kulturę czy edukację, na której skoncentrowano się w niniejszej pracy. W tym miejscu należy zaznaczyć, że w latach 1772 – 1914 austriacki system szkolnictwa był wielokrotnie reformowany, a wraz z nim zmianom ulegały także szkoły w Bochni.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie rozwoju systemu szkolnictwa publicznego w Bochni w latach 1848 – 1914. Praca nie obejmuje kwestii związanych z innym typami szkół, nie zostało tutaj omówione również szkolnictwo żydowskie. Należy podkreślić, że Bochnia była ważnym ośrodkiem kultury żydowskiej. Żydzi bocheńscy nie ulegli asymilacji i znacznie odróżniali się od pozostałych mieszkańców miasta, dlatego często decydowali się posyłać dzieci do szkół żydowskich. Trzeba jednak zaznaczyć, że sporo żydowskich uczniów uczęszczało do wymienionych w tej pracy szkół publicznych.

Praca obejmuje okres od połowy XIX wieku do wybuchu I wojny światowej. Cezura ta została wyznaczona ze względu na reformy, jakie wówczas wprowadzono w Cesarstwie Austrii oraz w Monarchii Austro-Węgierskiej i miały wpływ również na szkolnictwo w Bochni. W tym okresie możemy mówić o rozwoju polskiej edukacji ze względu na szeroką autonomię, jaką uzyskała Galicja w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Na ten okres datowane jest także powstanie Rady Szkolnej Krajowej, która miała olbrzymi wpływ na szkoły publiczne. Ponadto w II połowie XIX wieku możemy mówić o znacznym rozwoju szkolnictwa w Bochni: utworzone zostały nowe placówki (zgodnie z wprowadzanymi w Austrii reformami), rozwinęły się istniejące już szkoły oraz wzrosła liczba uczniów, pobierających edukację w bocheńskich szkołach.

¹ ks. B. Kumor, *Nieznaný Dokument z XIV wieku dotyczący szkoły parafialnej w Bochni*, "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", Tom 15, s. 283.

Analizie poddano różne typy szkół publicznych, a także poziom i program nauczania w poszczególnych placówkach, ze szczególny uwzględnieniem drugiej połowy XIX wieku. Starano się odpowiedzieć na pytanie, jak zmienił się program nauczania oraz jakie przedmioty były nauczane w szkołach w Bochni w omawianym okresie? W jaki sposób zostały zreformowane szkoły w Bochni zarówno pod względem organizacyjnym, jak i programów nauczania? Podjęto również próbę analizy grona pedagogicznego, nauczającego w każdej z bocheńskich placówek i odpowiedzi na pytania, jaka kadra nauczwała w bocheńskich szkołach? Jakiego posiadała wykształcenie oraz na jakie wynagrodzenie mogła liczyć? A także czy nauczyciele byli zaangażowani w życie publiczne bocheńskiej społeczności? W pracy skupiono się także na uczniach, na tym jaka była ich pozycja społeczna? Z jakich obszarów pochodzili? Zwrócono także uwagę na to, czy absolwenci bocheńskich szkół odnosili później sukcesy zawodowe? Skupiono się także na życiu szkolnym, z uwzględnieniem problemów, z którymi musiały mierzyć się dziewiętnastowieczne placówki. Jakiego było zaplecze materialne szkół w Bochni? Gdzie mieściły się placówki, w jakich lokalach? Dla lepszego zrozumienia przemian, zachodzących w Galicji, przeanalizowano również, jak zreformowano szkolnictwo w innych częściach Monarchii Habsburgów.

Podstawą do analizy są zarówno źródła archiwalne, a także polsko- i niemieckojęzyczne opracowania naukowe. Wykorzystane w pracy dokumenty pochodzą z Archiwum Narodowego w Krakowie, oddział w Bochni. Dzięki nim dokonano analizy funkcjonowania i organizacji szkół w Bochni. Niestety, w trakcie kwerendy pojawiło się wiele trudności z dostępem zarówno do źródeł archiwalnych, jak i literatury sekundarnej które wynikały z ograniczeń wprowadzonych pod wpływem restrykcji związanych z pandemią Covid-19. Ograniczenia te starano się zniwelować korzystając z literatury z zasobów internetowych, które odnosiły się zarówno do bocheńskich placówek, jak i systemu szkolnictwa w monarchii habsburskiej w drugiej połowie XIX wieku.

Ważnym elementem poznawczym dla opracowania tematu są monografie, a także inne teksty naukowe. Wśród monografii na uwagę zasługuje opracowanie *Bochnia. Dzieje miasta i regionu* pod redakcją Feliksa Kiryka i Zygmunta Ruty², które poświęcone jest historii Bochni i powiatu bocheńskiego, w tym również systemowi szkolnictwa. Pozycja ta w bardzo dokładny sposób przedstawia dzieje miasta, począwszy od pierwszych osadników na tym obszarze, przez powstanie kopalni, lokację miasta czy okres zaborów, kończąc na czasach współczesnych. Kolejną niezwykle ważną publikacją było *Szkolnictwo zawodowe w Galicji epoki*

² *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka, Z. Ruty, Kraków 1980.

autonomicznej. *Rys organizacyjny*³ autorstwa Andrzeja Ładyżyńskiego, który bardzo szczegółowo opisuje wszystkie typy szkół, funkcjonujące w Galicji w XIX wieku, skupiając się nie tylko na tych występujących najczęściej, ale także tych rzadszych, mało popularnych. Niezwykle pomocna była również *Kronika Gimnazjum w Bochni 1817-1904*⁴, zawierająca dokumenty archiwalne, odnoszące się do życia bocheńskiego Gimnazjum. Bardzo ważne były także źródła niemieckojęzyczne na temat funkcjonowania szkolnictwa na terenie Galicji w XIX wieku. Tutaj warto wyróżnić pracę Rudolfa A. Marka *Galizien unter österreichischer Herrschaft Verwaltung - Kirche - Bevölkerung*⁵, która zawiera wiele szczegółowych informacji o dziewiętnastowiecznej Galicji.

Prezentowana praca ma układ chronologiczno-problemowy i zbudowana jest z czterech rozdziałów. W pierwszym rozdziale przedstawiona została historia bocheńskiej edukacji w okresie przedrozbiorowym. Nacisk tutaj został położony na pierwsze szkoły, które powstały w mieście oraz na bochnian, związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim. Rozdział ten przybliży także historię Bochni w ostatnich latach niepodległej Polski.

Drugi rozdział skupia się na reformach edukacyjnych wprowadzonych w czasach panowania Marii Teresy oraz Józefa II oraz przeprowadzonych przez władze austriackie w XIX wieku. Szczególna uwaga poświęcona została Galicji – problemom, z jakimi mierzyły się szkoły tego regionu oraz rozwojowi systemu kształcenia w północno-wschodniej części Austro-Węgier. W rozdziale tym ujęte także zostały zmiany, wprowadzone przez Austriaków w Bochni krótko po pierwszym rozbiórce Polski.

W rozdziale trzecim analizie poddano Gimnazjum w Bochni – najważniejszą z bocheńskich szkół w XIX wieku, a także jego program nauczania i jego ewaluacja, kadra pedagogiczna, zaplecze materialne, budynek szkolny i biblioteka, uczniowie i życie szkolne. Zwrócono uwagę na ewaluację programu nauczania na przestrzeni kilkudziesięciu lat, a także przybliżono sylwetki absolwentów tej placówki.

Pozostałe szkoły publiczne, mieszczące się w Bochni i funkcjonujące przed I wojną światową, szkoły ludowe i wydziałowe, Szkoła Główna, Przemysłowa Szkoła Uzupełniająca oraz Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie, zostały omówione w rozdziale czwartym. Podobnie jak w wypadku gimnazjum analizie poddano programy nauczania, grono pedagogiczne oraz podstawy funkcjonowania tych placówek.

³ A. Ładyżyński, *Szkolnictwo zawodowe w Galicji epoki autonomicznej. Rys organizacyjny*, „Studia z dziejów oświaty XVIII-XX wieku” red. M. Chamcówna, Wrocław 1993.

⁴ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum w Bochni 1817-1904*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Kraków 2017.

⁵ R. Mark, *Galizien unter österreichischer Herrschaft Verwaltung - Kirche - Bevölkerung*, Marburg 1994.

Przedstawiona w niniejszej pracy problematyka nie wyczerpuje jednak całkowicie zagadnienia, dotyczącego funkcjonowania szkolnictwa w Bochni w latach 1848 – 1914. W przyszłości temat ten mógłby zostać rozszerzony o szkoły znajdujące się na terenie powiatu bocheńskiego, które również zostały zreformowane i rozwinęły się w tym okresie. Wśród kwestii, którym warto poświęcić w przyszłości uwagę, powinien się znaleźć na przykład Nowy Wiśnicz, który również bardzo się rozwinął na przełomie XIX i XX wieku. Badania regionalistyczne to cały czas niezwykle ciekawy temat, któremu można poświęcić dużo uwagi i który cały czas pozostawia wiele miejsca na badania naukowe.

Na zakończenie chciałabym gorąco podziękować wszystkim osobom, bez których napisanie niniejszej pracy nie byłoby możliwe. W pierwszej kolejności słowa wdzięczności chcę skierować do pani dr hab. prof. UP Małgorzaty Świder – promotor niniejszej pracy. Bardzo dziękuję za cierpliwość, wyrozumiałość, życzliwość i niezwykle cenne rady. Dziękuję także pracownikom Archiwum Narodowego w Krakowie Oddział w Bochni za pomoc w przygotowaniu dokumentów archiwalnych, które były niezbędne, aby niniejsza praca powstała.

I. Szkolnictwo w Bochni do XIX wieku

1.1. Początki szkolnictwa w Bochni

W epoce feudalnej szkolnictwem w Polsce zajmowało się duchowieństwo, a pierwsze szkoły pojawiały się przy klasztorach, kościołach i katedrach.⁶ Niestety do współczesności nie zachowało się zbyt wiele źródeł, które by dotyczyły edukacji w Bochni. Najwięcej informacji przekazują nam źródła kościelne (wizytacje biskupie, księgi kontrybucji beneficjentów), ponieważ szkolnictwo w tym okresie skupione było wokół kościoła, a szkoły najczęściej mieściły się przy parafiach. W Ziemi Bocheńskiej (zarówno w mieście jak i na wsi) szkoła była dość powszechnym zjawiskiem już na początku XVI wieku. W tym okresie na terenie dzisiejszego powiatu bocheńskiego działały 23 parafie, aż 21 z nich posiadało szkołę. Dla pozostałych dwóch parafii brakuje na ten temat informacji.⁷

Należy jednak zastanowić się, jakie elementy składały się na pojęcie szkoły w tym okresie. Szkoła musiała posiadać budynek (lub chociaż jedną szkolną izbę), w którym znajdowało się odpowiednie wyposażenie, nauczyciela oraz oczywiście uczniów. Informacji na temat szkół w powiecie bocheńskim dostarcza nam wizytacja beneficjów, która odbyła się w 1597 roku. Stan szkoły w Bochni (podobnie jak w Rzezawie i Żegocinie) został określony jako dobry. Spośród 18 wizytowanych szkół dziesięć szkół parafialnych uznano za spełniające wymogi i niewymagające naprawy, w sześć nakazano przeprowadzić remont budynków, w dwóch parafiach szkoły okazały się być całkowicie zniszczone. Stan techniczny tych budynków uległ poprawie dopiero w XVII wieku.⁸

Brakuje dokładnych informacji na temat wyglądu szkół na terenie dzisiejszego powiatu bocheńskiego. Można przypuszczać, że najczęściej były one drewniane. Stan szkoły w Bochni prawdopodobnie był trochę lepszy niż w pozostałych szkołach, ponieważ budynek kryty był gontem. Przy bogatszych parafiach dom szkolny składał się z dwóch pomieszczeń – na przykład w Rzezawie budynek szkolny posiadał izbę ozdobną oraz zwyczajną dla służby. Większość

⁶ M. Markowski, *Początki chrześcijańskiego szkolnictwa w Europie Zachodniej*, "Folia Historica Cracoviensia", 8, 2002, s. 71.

⁷ W połowie XVI wieku istniało już 25 parafii, należących do czterech dekanatów: 16 parafii było skupionych w dekanacie lipnickim (64% tej liczby), dekanatom dobczyckiemu i wielickiemu podlegały po 3 parafie, jedna podlegała dekanatowi pleszowskiemu, Ibidem.

⁸ Ibid., s. 189.

szkół znajdowała się na ziemi należącej do kościoła, w Bochni szkoła mieściła się w obrębie cmentarza. Bardzo często szkoły posiadały ogród oraz sad.⁹

Ciekawą kwestią jest też kwestia finansowania szkół. Opiekę nad szkołą sprawowało duchowieństwo, które miało prawo powoływać i zwalniać nauczycieli., W bogatszych miastach te uprawnienia posiadała rada miejska i dlatego często szkoły były finansowane przez mieszczaństwo. Zdarzało się, że ten podział obowiązków prowadził do sporów, tak było też w Bochni, gdzie pod koniec XIV wieku w mieście doszło do konfliktu między członkami rady miejskiej a ówczesnym proboszczem o obsadzenie stanowiska nauczyciela.¹⁰ W Bochni wszystkie koszty, związane z funkcjonowaniem szkoły, ponosiło miasto. Rada miejska finansowała utrzymanie budynków szkolnych oraz opłacała nauczyciela a także jego uposażenie¹¹. Wysokość wynagrodzenia nauczyciela różniła się w zależności od szkoły, w której pracował. W Bochni otrzymywał 24 złp 8 gr rocznie co było znaczną kwotą – dla porównania – najniższa pensja wynosiła wówczas 2 złp.¹²

Poziom nauczania w szkołach w tamtym okresie był bardzo zróżnicowany. W szkołach miejskich (na przykład w Bochni) był zdecydowanie wyższy niż w wiejskich. W Bochni (podobnie jak w innych miastach) nauczyciel mógł liczyć na pomoc kantora, który uczył śpiewu oraz opiekę plebanów, którzy często posiadali stopnie uniwersyteckie. Szkoła miejska w Bochni była obsadzona przez magistratów (bakałarzy) sztuk wyzwolonych z Akademii Krakowskiej.¹³ W szkołach wiejskich często brakowało dobrze wykształconych nauczycieli.

1.2. Szkoła parafialna

Dynamiczny rozwój miasta w średniowieczu, jego potencjał ekonomiczny, a także działalność ośrodków religijnych (w połowie XIII wieku powstał w mieście kościół parafialny Św. Mikołaja, a od połowy XIV wieku działał tutaj szpital wraz z kościołem Św. Krzyża ufundowany przez króla Kazimierza Wielkiego, a także kościół i szpital Dominikanów.¹⁴) przyczyniły się do rozwoju szkolnictwa. Nie bez znaczenia mógł być również fakt, że miasto zamieszkiwali ludzie wykształceni, związani z Uniwersytetem Jagiellońskim. Szkoła parafialna

⁹ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne i związki z Uniwersytetem Krakowskim w XVI-XVIII w.*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu" pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1980, s. 189.

¹⁰ ks. B. Kumor, *Nieznany Dokument z XIV wieku...*, s. 285.

¹¹ Na uposażenie nauczyciela składało się wiele czynników. Były to na przykład dobra nieruchomości (takie jak budynek szkoły, ogród i sad), dobra ruchome oraz wynagrodzenie pieniężne.

¹² M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 190.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibid., s. 191.

w Bochni była jedną z pierwszych w tym rejonie. Jedną z hipotez głosi, że w mieście mogła działać szkoła już w XIV wieku. Powołując się na dokument z końca XIV wieku, który dotyczył kłótni między proboszczem bocheńskim Świątosławem i mieszczanami bocheńskimi o obsadzenie stanowiska rektora szkoły¹⁵, można przypuszczać, że szkoła w Bochni rozpoczęła działalność w latach 80-tych XIV wieku. Inna, ale niepewna wzmianka datuje szkołę w Bochni na rok 1394.¹⁶ Pozostałe źródła, jako datę jej powstania, podają początek XV wieku.¹⁷

Szkoła znajdowała się pod opieką miasta, co sprzyjało jej rozwojowi, czego dowodem może być wysoka liczba studentów z Bochni, którzy zapisali się na studia w Krakowie. Annały Akademii Krakowskiej (UJ) z XV wieku odnotowują 60 osób, pochodzących z Bochni lub jej bliskich okolic.¹⁸ Powiązania szkoły z Akademią były jednak zdecydowanie bliższe niż tylko obecność bocheńskich studentów. Już na początku XV wieku szkołę w Bochni oraz Krakowską Akademię łączyła osoba nauczyciela. W 1405 roku rektorem bocheńskiej szkoły został Jan – bakałarz sztuk wyzwolonych. W XV wieku połowa wzmianek o rektorze szkoły w Bochni określała go jako absolwenta Uniwersytetu, który był promowany na bakałarza sztuk wyzwolonych. Może to być dowodem na naprawdę bliską współpracę Akademii i szkoły w Bochni, ponieważ zwyczaj obsadzania funkcji rektora szkoły absolwentem uniwersytetów stał się popularny dopiero w XVII.¹⁹

Dużą rolę w rozwoju szkoły w Bochni odgrywał również proboszcz. Byli to najczęściej ludzie wykształceni. Przykładowo, w 1461 roku proboszczem był Paweł z Krakowa – profesor teologii, w 1507 roku proboszczem został Jan Łaski – prymas, kanclerz wielki koronny, w latach 1521 – 1529 stanowisko zajmował Jan – doktor medycyny, lekarz królewski.²⁰

Szkoła w Bochni, pozostająca pod zarządem rady miejskiej, dbała również o potrzeby uczniów. Dokumenty z końca XVI wieku informują o stypendiach dla studentów. Czterech otrzymywało ponad 10 złp rocznie. Wspomnienia ucznia związane ze szkołą w Bochni możemy znaleźć w literaturze, na przykład w utworze *Albertus z wojny* z roku 1596. Tytułowy Albertus pozytywnie wspomina bocheńską placówkę.²¹

¹⁵ Sprawę rozpatrywał sąd konsystorski biskupa krakowskiego Piotra Wysza. 20 lutego 1397 roku zapadł wyrok, regulujący stosunki między proboszczem a miastem. Mieszczanie otrzymali prawo wyboru kierownika szkoły, który jednak miał podlegać proboszczowi. W razie sporu rada miejska miała kompetencje, aby zmienić nauczyciela. Z kolei nauczyciel otrzymywał część dochodów kościelnych. (ks. B. Kumor, *Nieznany Dokument z XIV wieku...*, s. 285.)

¹⁶ S. Mateszew, *Zarys Dziejów Powiatu Bocheńskiego do roku 1772*, w: "Ziemia Bocheńska" pod red. K. Szwajca, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, Kraków 1967, s. 18.

¹⁷ *Bochnia Dzieje miasta i regionu...*, s. 192.

¹⁸ S. Mateszew, *Zarys Dziejów...*, s. 18

¹⁹ M. Michalewicz, *Szkolnictwo...*, s. 192.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibid.

Już pod koniec XVII utrzymała się współpraca szkoły w Bochni z Akademią Krakowską, kiedy to bocheńska placówka była zaliczana do kolonii akademickich.²² Pozycja szkoły została jeszcze bardziej wzmocniona na początku XVIII wieku. Akademia Krakowska wysyłała do Bochni mianowanych przez siebie dyrektorów, którzy odpowiadali za ogólne kierowanie kolonią (zajmowali się na przykład sprawami administracyjnymi, podejmowali decyzje w sprawie nauczania i wychowywania uczniów). Zygmunt Ruta w swojej pracy *Nauczyciele kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego z 1968*²³ roku zestawiał całą listę dyrektorów, pracujących w Bochni. I tak, w latach 1720 – 1776 dyrektorami byli: Karol Kondratowski, Józef Michalski, Krzysztof Skowroński, Józef Wojtaszkiewicz, Adam Ekartowicz, Marcin Welimski, Mikołaj Iwański, Józef Zagórski, Wojciech Wawrykiewicz, Ignacy Anderski, Andrzej Jagielski, Kazimierz Langowski, Jan Wojnarowicz, Adam Gajkowski, Andrzej Rubinkiewicz, Andrzej Kosmaciński.²⁴ Dyrektorzy rekrutowali się najczęściej spośród młodych bakałarzy i magistratów filozofii. W Bochni odbywali trzyletni staż, który obowiązywał ich zgodnie ze statutem uczelni, a który trzeba było odbyć w jednej z placówek szkolnych. Z pośród nich ośmiu przepracowało w Bochni aż trzy lub nawet więcej lat.²⁵

Kolejnym etapem w rozwoju szkoły w Bochni było przyznanie przez Akademię Krakowską urzędowego opiekuna – prowizora. Miał on sprawować nadzór nad bocheńską placówką, odpowiadać za jej organizację oraz sposób nauczania. W 1763 roku stanowisko to objął doświadczony w kierowaniu szkołami Karol Marxen. W 1752 roku był dyrektorem kolonii akademickiej w Pińczowie, a w latach 1773 i 1775 prowizorem tej placówki. Wcześniej kierował szkołą w Tarnowie (1760–1762), która od niedawna funkcjonowała jako kolonia akademicka. Później pracował jeszcze w Bieczu (1771–1773) oraz w Poznaniu, gdzie zajmował stanowisko dyrektora Kolegium Lubrańskiego (latach 1767–1770).²⁶ Marxen był również człowiekiem bardzo dobrze wykształconym. Jego kariera naukowa rozpoczęła się w 1748 roku gdy zdobył bakalaureat, a w 1749 roku magisterium sztuk. W 1763 roku przedstawił w lektorium Kolegium Prawniczego swoją rozprawę, dotyczącą dziesięcin kościelnych. W 1775 roku zdobył licencjaturę obojga praw, a rok później z rąk ówczesnego rektora Andrzeja

²² L. Hajdukiewicz, *Podstawy ideowe i organizacyjne kolonii akademickich*. Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. VI, 1963, z. 2, s. 154.

²³ Z. Ruta, *Nauczyciele kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego w XVIII wieku*. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 32, 1968, Prace Historyczne, IV, s. 149 – 151.

²⁴ Ibidem.

²⁵ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 193.

²⁶ <https://core.ac.uk/download/pdf/190384338.pdf> (dostęp: 01.02.2021)

Lipiewicz otrzymał insygnia doktorskie. Wykładał na Wydziale Prawa, a w 1782 został nawet dziekanem tego wydziału.²⁷

1.3. Bochnianie na Uniwersytecie Jagiellońskim

Zwierzchnictwo Akademii Krakowskiej nad szkołą w Bochni zostało potwierdzone w 1766 roku (w memoriale do króla i Rzeczypospolitej). Polegało ono przede wszystkim na dbaniu o wysoki poziom edukacji oraz o uposażenie placówki. Skuteczność tego nauczania potwierdzają absolwenci szkoły w Bochni, którzy później studiowali na krakowskiej uczelni. Trudno jest dotrzeć do studentów z Bochni, którzy studiowali w Krakowie przed odnowieniem Uniwersytetu przez Władysława Jagiełłę. Nie zachował się bowiem spis studentów. Wszelkie dokładne statystyki pojawiają się po 1400 roku. Warty jednak zauważenia jest fakt, że już w 1367 roku stopień bakałarza sztuk wyzwolonych na Uniwersytecie Praskim otrzymał pochodzący z Bochni Jakub de Pechxa.²⁸ Trudno udowodnić, czy w tym czasie istniała już szkoła w Bochni, pewnym jest jednak, że utworzenie uniwersytetu w Krakowie bardzo pozytywnie wpłynęło na pobliskie miasta, w tym także na Bochnię, ożywiając ich kulturalne środowisko. Liczbę studentów z Bochni i okolic można ustalić dzięki informacjom zawartym w *Album Studiosorum* Uniwersytetu Krakowskiego²⁹, który obejmował spis studentów z lat 1400 – 1642, a także dzięki pracy I. Kraniewskiej i R. Żelewskiego.³⁰ Niestety w tym wykazie występują często błędy w nazewnictwie miejscowości lub z brakiem informacji o pochodzeniu studentów. Od XVI wieku wprawdzie pojawiają się nazwiska, ale jednocześnie przestają być odnotowywane nazwy miejscowości, przez co sporządzenie dokładnych danych na podstawie informacji z *Album Studiosorum* jest bardzo trudne. W pierwszej połowie XVII wieku wpisy zaczęły obejmować imię oraz nazwisko studenta, a także diecezję, z której pochodził. Na ich podstawie można stwierdzić, że w latach 1400 – 1642 z regionu bocheńskiego pochodziło 174 studentów – najwięcej bo aż 128 z Bochni, 29 z Uścia Solnego oraz 10 z Wiśnicza. Warto podkreślić, że 5 studentów z Bochni uczęszczało na Uniwersytet już w pierwszym roku po jego odnowieniu.³¹ Oczywistym pozostaje fakt, że nie wszyscy zapisani ukończyli Uniwersytet. Ze

²⁷ <https://core.ac.uk/download/pdf/190384338.pdf> (dostęp: 01.02.2021)

²⁸ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 193.

²⁹ Najstarsza metryka Uniwersytetu Krakowskiego, zawierająca listę studentów. Liczy ponad 250 pergaminowych kart, rozpoczyna się rokiem 1400. Obecnie przechowywana jest w Bibliotece Jagiellońskiej. (A. Gąsiorowski, *Nad najstarszą metryką najstarszego polskiego uniwersytetu. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400-1508*, w: "Roczniki historyczne. 2000 - Rocznik LXXVI.", Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2000)

³⁰ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 193.

³¹ *Ibid.*, s. 194.

174 studentów z Ziemi Bocheńskiej 36 zostało promowanych na bakałarzy, co stanowi w takim razie 20,6% bochnian, którzy rozpoczęli studia (statystyka ta wygląda więc podobnie do danych, odnoszących się do innych regionów). Studia kończyły najczęściej osoby pochodzące z mieszczaństwa, którym studia pomagały w późniejszej karierze, zarówno kościelnej jak i urzędniczej. W XVI wieku spośród bochnian, którzy rozpoczęli studia, bakałariat zdobyło 21,5%.³²

Wielu studentów z Bochni zaangażowało się także w działalność naukową i pozostali na uniwersytetach w roli wykładowców odnosząc znaczne sukcesy naukowe. W XVI wieku profesorem został Bartłomiej, pochodzący z Lipnicy. W 1529 roku pracował jako altaryzta³³ w kościele Św. Anny w Krakowie, a także jako pleban w Uszwi, później został bakałarzem teologii i kanonikiem w kolegiacie Św. Floriana. Był też odpowiedzialny za ufundowanie pierwszego stałego urzędu dla kustosa biblioteki Kolegium Większego.³⁴

Kolejnym przykładem może być Andrzej Lubelczyk z Bochni. Magistrem sztuk wyzwolonych został w 1534 roku, już rok później wykładał jako profesor. W 1537 roku został kolegą mniejszym, a w 1538 roku większym. W latach 40-tych XVI wieku był znanym kaznodzieją w Katerze Lwowskiej, gdzie został kanonikiem.³⁵ Zajmował się również pisaniem tekstów, jako przykład jego twórczości można podać *Baptismus Armenorum [...]. Adiecta est praetera purificatio mulieris Armenae post partum in calce libelli*, wydane w 1544 roku.³⁶

Z okolic Bochni pochodził też Wojciech z Uścia, który wykładał jako „extraneus”³⁷ w latach 1542 – 1543 i był pierwszym z kilku profesorów, pochodzących z Uścia Solnego. Kolejnym był Jakub z Uścia. Zaczął on prowadzić wykłady jako „extraneus” w 1547 roku, rok później był kolegą mniejszym (do 1555 roku). W kręgu jego zainteresowań leżała greka oraz kultura oraz literatura starożytnej Grecji. Zajmował się komentowaniem Homera i Hezjoda. Na przełomie 1551 i 1552 roku wyjechał do Włoch na studia medyczne, a jego zastępcą w

³² Ibid. W tej kwestii bardzo ciekawie wygląda przykład Uścia Solnego, które zdecydowanie odbiega od przeciętnej. W XVI wieku tylko jedna osoba z tego miasta była promowana na bakałarza, natomiast w latach 30-tych XVII wieku 100% uścian ukończyło studia. Wynika to prawdopodobnie z pomocy, jaką otrzymali od profesorów uczelni, którzy również pochodzili z Uścia Solnego. W późniejszych latach opieka ta była jeszcze większa ze względu na fundację stypendialną Jakuba, pochodzącego z tego miasta, która objęła 6 studentów z Uścia. Część studentów z Ziemi Bocheńskiej zaangażowało się nawet w działalność dydaktyczną.

³³ Duchowny opiekujący się ołtarzem. (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/altaryzta.html>, dostęp: 08.02.2021)

³⁴ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 195.

³⁵ Ibid., s. 193.

³⁶ <http://archiwum.ormianie.pl/archiwuma.php?id=75332> (dostęp: 05.02.2021)

³⁷ Określano tak profesora zewnętrznego, który nie był członkiem wydziału, często ukończył inną uczelnię. Przeważnie od takiej osoby wymagano, aby udowodnił swoje kompetencje w ramach *responsio pro loco*, czyli publicznej obrony tezy naukowej. Mogli oni później dołączyć do wydziału, po odbyciu tzw. *biennium*, czyli dwuletniego stażu, mogli też zostać przyjęci do kolegium. (https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82lKZvhit4m/10172/111695841, dostęp 05.02.2021)

Krakowie na ten czas został Wojciech z Uścia. Podczas studiów zakupił imponującą kolekcję książek medycznych oraz klasyków antycznych, które po jego śmierci (zmarł w 1626 roku w Rzymie) odziedziczył Jakub Papenkowicz z Uścia.³⁸

Z Uścia pochodził również Paweł Zajączkowski, wykładający jako „extraneus” w latach 1562 – 1563. Jednak w 1566 roku został usunięty z uczelni z powodu długiej nieobecności, prawdopodobnie spowodowanej wyjazdem na dalsze studia za granicę. Później angażował się w pracę na rzecz Kościoła, gdzie udało mu się zdobyć godności kanonika wrocławskiego, protonotariusza apostolskiego i scholastyka ołomunieckiego.³⁹

Do rozwoju biblioteki Kolegium Większego przyczynił się z kolei pochodzący z Uścia Bartłomiej, zapisał on bowiem bibliotece zebrany przez siebie księgozbiór, który przywiózł z Włoch, gdzie w latach 1576 – 1578 przebywał, pogłębiając swoje studia medyczne.⁴⁰

Na początku XVII Ziemia Bocheńska również mogła się poszczycić kilkoma profesorami, pracującymi na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1604 roku bakalaureat uzyskał Jakub Papenkowicz, pochodzący z Uścia. Cztery lata później udało mu się uzyskać także magisterium. Był seniorem szkoły Św. Anny, a potem Bursy Ubogich, około 1617 roku wszedł do Kolegium Większego i został profesorem królewskim. Mimo uzyskanego tytułu nadal kontynuował swoje studia – uzyskał stopień doktora teologii i obojga praw. W Akademii Krakowskiej pracował 40 lat, cały czas będąc czynnym i wybitnym profesorem, pełniącym wiele funkcji ważnych funkcji: był dziekanem Wydziału Artium, prokuratorem Akademii, kanonikiem kolegiaty Św. Floriana, proboszczem w Proszowicach oraz w Starym Korczynie.⁴¹ Był mocno związany ze swoimi rodzinnymi stronami, opiekował się studentami, pochodzącymi z okolic Uścia Solnego, udzielał im nawet materialnego wsparcia, a także stworzył fundację stypendialną dla sześciu studentów z Uścia, o której wspominało już wcześniej.⁴² Jeżeli nie było wśród studentów osób z Uścia, stypendium przyznawano również studentom, odznaczającym się szczególnie dobrymi wynikami w nauce. Jakub Papenkowicz umieścił także sporą sumę (1000 złp⁴³) w hipotece dóbr Łaganów (w powiecie proszowskim). Czynsz z

³⁸ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 196.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., s. 197.

⁴² Każdy ze studentów otrzymywał 18 gr tygodniowo. Fundacja zapewniała także utrzymanie w Bursie Jagiellońskiej. Co więcej przewidziane były także pieniądze na niezbędne remonty pokoi stypendystów. W studenci zamian mieli odmawiać co piątek psalm, a cztery razy w roku zobowiązani byli do uczestnictwa w nabożeństwie za zmarłych w intencji fundatora. Rachunki świadczą o tym, że fundacja funkcjonowała aż do roku 1780. (*Bochnia Dzieje miasta i regionu...*, Kraków 1980, s. 197.)

⁴³ Złoty polski.

tej fundacji (która zaczęła działać w 1664 roku) został przeznaczony na kaplicę szpitalną, wyposażenie szpitala dla ubogich oraz posagi dla ubogich dziewcząt.⁴⁴

Jakub Papenkowicz prawdopodobnie pomógł w karierze uniwersyteckiej swojemu bratankowi Wojciechowi Papenkowiczowi (również pochodzącemu z Uścia), który (podobnie jak starszy krewny) był później profesorem, a nawet rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego (w latach 1679 – 1681). W 1629 roku Wojciech uzyskał tytuł bakałarza, a w 1632 roku również magisterium sztuk wyzwolonych. Dość szybko przeszedł z Kolegium Mniejszego do Większego, został kanonikiem kolegiaty Św. Anny oraz profesorem królewskim. Następnie kontynuował studia z teologii, uzyskując stopień bakałarza-sentencjariusza, a ostatecznie także stopień doktora rzymskiej promocji. W 1666 roku powołano go na stanowisko bibliotekarza Kolegium Większego, sam zresztą był w posiadaniu pokażnej kolekcji książek (częściowo odziedziczonych po krewnym i innych profesorach z Uścia), które po swojej śmierci w 1681 roku przekazał Kolegium Większemu.⁴⁵ Zdarzały się także przykłady profesorów, którzy swój księgozbiór przekazywali swojej rodzinnej miejscowości. Tak było w przypadku Wojciecha Wołkowica, który w swoim testamencie z 1669 roku część posiadanych książek zapisał bibliotece przy kościele w Uściu.⁴⁶

Wielu studentów z Bochni i okolic po ukończeniu Akademii Krakowskiej, którzy nie decydowali się pozostać na uczelni, zajmowali ważne stanowiska w Kościele lub robili karierę świecką.

Jednym z pierwszych absolwentów Akademii Krakowskiej był Szymon z Lipnicy – urodzony w niewielkiej miejscowości na południe od Bochni, dzisiejszej Lipnicy Murowanej.⁴⁷ Naukę na Uniwersytecie Jagiellońskim rozpoczął w 1454 roku, za rektoratu mgr. Benedykta Hessego. Brakuje dokładnych informacji na temat edukacji Szymona na krakowskiej uczelni, wiadomo, że studiował na wydziale *artium*⁴⁸, a w 1457 roku ukończył wydział sztuk wyzwolonych, zyskując tytuł bakałarza, w tym samym roku wstąpił do zakonu bernardynów. Po rocznym nowicjacie zdecydował się na studia teologiczne. W swojej pracy Szymon z Lipnicy był wybitnym kaznodzieją, powierzono mu funkcji nawet kaznodziei katedralnego na Wawelu. Zmarł w 1482 roku po kilkudniowej walce z dżumą.⁴⁹ Od razu po jego śmierci

⁴⁴ M. Michalewicz, *Szkolnictwo Parafialne...*, s. 197.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., s. 198.

⁴⁷ Dla odróżnienia od innych miejscowości, noszących nazwę Lipnica.

⁴⁸ Wydział ten miał charakter szkoły wstępnej, ukończenie go dopuszczało do dalszych studiów. (J. Fedirko, *SZYMON Z LIPNICY Święty absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: Alma Mater 1994, s. 70).

⁴⁹ J. Fedirko, *SZYMON Z LIPNICY...*, s. 73.

mówiono o cudach, które miały się dokonywać przy jego grobie, co było powodem dla jego późniejszej kanonizacji oraz beatyfikacji.

Absolwentem Akademii Krakowskiej był również pochodzący z Lipnicy Mikołaj – kustosz kolegiaty wojnickiej, prałat, którego możemy odnaleźć w dokumentach w latach 1540 – 1547⁵⁰ oraz Jan Organka (Organista) z Uścia Solnego, który pracował jako adwokat, a od 1475 roku działał jako prokurator z ramienia Akademii Krakowskiej.⁵¹

Z Bochni pochodził także Stanisław z Bochni (także Stanisław Gąsiorek lub Stanisław Kleryka). Po ukończeniu szkoły parafialnej w Bochni zapisał się on na studia w Akademii Krakowskiej w 1519 roku, nie udało mu się jednak ukończyć uczelni i zdobyć stopnia naukowego. W 1529 roku zaczął pracę na dworze króla Zygmunta Starego – był kapelanem kaplicy królewskiej na Wawelu, później był proboszczem w kilku parafiach (między innymi w Wieliczce czy w kościele Św. Szczepana w Krakowie). W historii zapisał się jednak jako poeta reprezentujący poezję renesansową (którą tworzył jako jeden z pierwszych).⁵² Przyjaźnił się z między innymi z Stanisławem Hozjuszem i Marcinem Kromerem. Jako że przez wiele lat był związany z dworem królewskim, pisał utwory panegiryczne i wiersze poświęcone aktualnym wydarzeniom w kraju, do jego najważniejszych dzieł można zaliczyć: *O powyższeniu Zygmunta Augusta* (1530), *Na wesole krolewny Izabele* (1539) oraz zbioru epigramatów *Fortuna* (1531).⁵³ Jest to obszerny zbiór wróżb i utrzymanych w żartobliwym stylu, który ciekawie przedstawia obyczaje epoki. Stanisław Kleryka był też prawdopodobnie autorem wielu innych tekstów z XVI wieku, które jednak zostały opublikowane anonimowo.⁵⁴ Stanisław Gąsiorek zmarł w 1562 roku, a jego głównym spadkobiercą został Łukasz Górnicki – siostrzeniec Gąsiorka.⁵⁵

Zachowała się również informacja, że absolwent Akademii Krakowskiej Gallus Chraplowski z Bochni, który stopień magistra artium uzyskał w 1577 roku, rozpoczął pracę jako lekarz króla Zygmunta III.

Bardzo trudno jest prześledzić losy wszystkich absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, pochodzących z okolic Bochni. Często brakuje szczegółowych informacji, które pozwoliłyby na ich jednoznaczną identyfikację. Mimo to można znaleźć dowody na związki Ziemi Bocheńskiej i jej mieszkańców z Akademią Krakowską, o czym świadczą

⁵⁰ J. Szymański, *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465 – 1786*. Lublin 1962, s. 181.

⁵¹ M. Michalewicz, *Szkolnictwo...*, s. 198.

⁵² <https://bochenskielandziedzieje.pl/ludzie/pisarze-i-artysci/58-stanislaw-gasiorek> (dostęp: 07.02.2021)

⁵³ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kleryka-Stanislaw;3922897.html> (dostęp: 07.02.2021)

⁵⁴ <https://bochenskielandziedzieje.pl/ludzie/pisarze-i-artysci/58-stanislaw-gasiorek> (dostęp: 07.02.2021)

⁵⁵ Łukasz Górnicki swoją pozycję oraz wykształcenie zawdzięcza właśnie Gąsiorkowi, który pomógł mu w studiach (zarówno w Krakowie jak i w Padwie) oraz w karierze dworskiej (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Gornicki-Lukasz;3907165.html>, dostęp: 07.02.2021)

absolwenci Uniwersytetu pochodzący z Bochni absolwenci Uniwersytetu, bliska współpraca uczelni z bocheńską szkołą parafialną. Istniały również związki gospodarcze – w 1405 roku Akademia Krakowska otrzymała na własność szyb solny w Bochni.⁵⁶

⁵⁶ M. Michalewicz, *Szkolnictwo...*, s. 199.

II. Austriacki system szkolnictwa. Od reform Marii Teresy do końca XIX wieku z uwzględnieniem Galicji

2.1. Reformy Marii Teresy i austriacka polityka oświatowa

Wiek XVIII był dla Austrii czasem wielkich reform, także tych dotyczących edukacji i szkolnictwa. Państwo kroczyło w stronę absolutyzmu oświeconego, z czym wiązało się przejście przez państwo wszystkich funkcji społecznych, również edukacyjnych. Oznaczało to likwidację dotychczasowego szkolnictwa, które najczęściej było prowadzone przez różne organizacje religijne i utworzenie nowego systemu, spełniającego wyznaczone założenia. Głównym celem było ustabilizowanie niepewnej sytuacji przy granicy, a także chcieli (poprzez podniesienie poziomu życia ludności w duchu oświecenia) zjednoczyć wszystkie obszary Monarchii Habsburgów. Jednak próby dostosowania standardów, panujących w innych częściach państwa, przebiegały w Galicji niezwykle wolno.⁵⁷

Nowy system austriackiego szkolnictwa zrodził się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVIII wieku, za czasów panowania Marii Teresy⁵⁸. Władze austriackie bardzo szybko uznały, że wszelkie organizacje kościelne muszą być podporządkowane państwu, a kler powinien oddziaływać na plebs w taki sposób, aby utrzymać go posłusznym wobec państwa. Skutkowało to właśnie (wcześniej wspomnianym) odebraniu Kościołowi opieki nad szkolnictwem (szkoły prowadzone przez dwory i gminy były w tym czasie bardzo nieliczne i do tego źle wyposażone, co więcej ich program nauczania jawił się jako przestarzały)⁵⁹. Według Marii Teresy tylko państwo miało prawo dyktować poddanym to, co uzna za pożyteczne. Zaczęto więc rozbudowywać administrację, która wkroczyła we wszystkie dziedziny życia społecznego, czyli także w system edukacji.⁶⁰ Warto zaznaczyć, że na terenie Węgier i Siedmiogrodu w pierwszej połowie XVIII wieku zarządzanie szkołami ludowymi zostało powierzone wojsku. Liczono, że w ten sposób uda się uniknąć buntów ludności i jednocześnie łatwo będzie można przeprowadzić germanizację tych terenów. Świadczy to o tym, że już wtedy próbowano odebrać duchowieństwu przywilej edukacji młodzieży. Świeckie reformy szkolnictwa ludowego próbowano przeprowadzić już wcześniej – między innymi w Tyrolu w

⁵⁷ B. Stimmer, *Zivilisierung' durch Sprache?*, "JKGE" 1/2020, s. 181-182.

⁵⁸ Panowała w Austrii w latach 1740—1780.

⁵⁹ C. Majorek, *Początku austriackiego systemu szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1772-1780*, *Rozprawy z Dziejów Oświaty* nr. 19, 1976, s. 81.

⁶⁰ R. Pleczar, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774 – 1875*, Lublin 2014, s. 19.

1747 roku, a także na terenie Dolnej Austrii (tutaj warto wspomnieć działalność Ignacego Parchamera⁶¹).⁶² W roku 1752 wydany został tzw. *Studienordnung der Kaiserin Maria Theresia*, który zobowiązywał wszystkie szkoły do składania sprawozdań z ich działalności. Co oczywiście miało na celu narzucenie szkołom zwierzchnictwa państwa, sprawozdania te należało bowiem przedstawić odpowiednim organom administracji państwowej. Dalsze pogłębienie nadzoru nad placówkami edukacyjnymi w Austrii nastąpiło w 1760 roku. Utworzono wtedy *Studien und Bücherzensur-Hofcommission* – w jej skład wchodził dyrektorzy poszczególnych wydziałów uniwersytetu, komisja ta stała się centralną władzą nadzorczą szkolnictwa w całym kraju.⁶³

W roku 1774 ustanowiono powszechny obowiązek nauczania wszystkich dzieci w między 6 a 12 rokiem życia (nie był to jednak jeszcze przymus szkolny). Zaczęły wtedy też powstawać pierwsze szkoły trywialne (niem. *Trivialschulen*), które były jednoklasowe i miały na zadaniu likwidację analfabetyzmu, uczono w nich bowiem pisanie, czytania i podstawowych rachunków. W większych miastach powstawały szkoły główne (niem. *Hauptschulen*), których plan nauczania obejmował także naukę niemieckiego, historii, rysunków i geografii.⁶⁴

Te założenia Austriacy chcieli szybko przenieść także na nowo przyłączone tereny byłej Polski, obawiali się bowiem, że Galicja, która położona była na peryferiach Monarchii, nie posiadająca naturalnych granic i znacznie różniąca się poziomem rozwoju oraz kulturą, będzie miała problemy integracyjne. Według Austriaków zintegrowana, uprzemysłowiona i rozwijająca się Galicja mogła w przyszłości stanowić bufor, pewnego rodzaju obronę przed coraz bardziej ekspansywną Rosją.⁶⁵ Dlatego już od pierwszych miesięcy zaborów zaczęli wywierać znaczący wpływ na edukację w całej Galicji. Maria Teresa, panująca w latach 1740 – 1780, wyznawała bowiem pogląd, że system szkolnictwa jest i zostanie na zawsze sprawą polityczną (niem. *Das Schulwesen ist und bleibt allerzeit ein Politicum*).⁶⁶ Świadczy to o koncepcji szkoły ludowej, która ma wychowywać dzieci i młodzież w duchu bezgranicznego oddania państwu i hierarchii politycznej, jaka panowała w tym okresie w Austrii. Ta koncepcja była zgodna z poglądami absolutyzmu oświeconego.⁶⁷

⁶¹ Ignacy Parchamer (1735—1785) – jezuita, profesor Uniwersytetu w Wiedniu. Był także założycielem organizacji „Christienlehrbruderschaft”, która miała za zadanie wychowywać dzieci w duchu religii chrześcijańskiej. Zasłynął także jako opiekun domów dla sierot.

⁶² C. Majorek, *Początku austriackiego systemu szkolnictwa...*, s. 82.

⁶³ K. Vocelka, *Geschichte Österreichs. Kultur - Gesellschaft - Politik*, Verlag Styria, Graz 2000, s. 158.

⁶⁴ *Ibid.*, s. 158-160.

⁶⁵ B. Woller, *Galizien als geografisches Integrationsproblem*, Wiedeń 2010, s. 9.

⁶⁶ R. Pleczar, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne...*, s. 20.

⁶⁷ C. Majorek, *Początku austriackiego systemu szkolnictwa...*, s. 83.

W roku 1784 nadzorcą szkół w Galicji (niem. *Normalschulenaufseher*) został mianowany Johann Nepomuk Franz Hofmann – pracujący od 1778 roku jako dyrektor we Lwowie. Za jego sprawą rozwój szkolnictwa w Galicji zaczął przebiegać zdecydowanie szybciej niż dotychczas, czego dowodem były nowe szkoły, które zaczęły powstawać w miastach okręgowych nawet jeszcze w roku, kiedy objął urząd. Jednak cały czas poważnym problemem był niedobór nauczycieli, a galicyjskie szkoły były zależne od pedagogów, przybyłych z Czech, Śląska oraz Warmii. Mimo to w tym okresie zaczęły ukazywać się pierwsze tłumaczenia podręczników na język polski (a także pojawiły się podręczniki w innych językach narodów, zamieszkujących Monarchię, na przykład ukraińskim, słoweńskim, chorwackim, serbskim, cerkiewnosłowiańskim, węgierskim i rumuńskim⁶⁸), ponieważ uważano, że bez tego nie uda się dotrzeć do odpowiedniej liczby mieszkańców Galicji. Postanowiono także, że niezbędne jest lepsze wykształcenie duchowieństwa, które nadal odgrywało ważną rolę w kształceniu społeczeństwa (zwłaszcza na wsiach). Austriacy liczyli także na to, że jeśli będą oni mieli większą kontrolę nad kształceniem duchowieństwa, to dzięki temu zyskają kadrę pedagogiczną, oddaną Monarchii.⁶⁹

Mimo wszystkich reform, które zostały przeprowadzone w XVIII wieku, szkolnictwo na wschodnich terenach Cesarstwa Austriackiego (a później Monarchii Austro-Węgierskiej) należało do najbardziej zacofanych w państwie Habsburgów (a także w Europie), bowiem w 1787 roku w całej Galicji funkcjonowały tylko 144 szkoły, do których uczęszczało nieco ponad 7800 uczniów z około 500 000 dzieci, które były w wieku szkolnym i powinny otrzymywać edukację.⁷⁰

Zmiany, reformy i modernizacja szkolnictwa (o których będzie mowa w dalszej części) poprawiły sytuację tylko częściowo, a system edukacji musiał mierzyć się z wieloma problemami.

2.2. Reformy szkolnictwa austriackiego w XIX wieku

Przyrost liczby ludności w Galicji pod panowaniem austriackim był zauważalny już w pierwszej połowie XIX wieku, bowiem w 1776 roku prowincję zamieszkiwało 2 628 483 osób, w 1848 roku liczba ta zwiększyła się o 97,1% do 5 181 799 mieszkańców⁷¹, natomiast w 1910

⁶⁸ <https://www.habsburger.net/de/kapitel/erste-schulbuecher-werden-gedruckt> (dostęp: 22.05.2021)

⁶⁹ B. Stimmer, *Zivilisierung' durch Sprache?...*, s. 190.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ R. Mark, *Galizien unter österreichischer Herrschaft Verwaltung - Kirche - Bevölkerung*, Marburg 1994, s. 53.

roku było to już 8 025 679 osób, zamieszkujących Galicję.⁷² Wraz z przyrostem demograficznym miał również iść rozwój szkolnictwa, ten jednak przebiegał zdecydowanie wolniej.

W roku 1869 na 6250 gmin oraz 5 418 016 mieszkańców⁷³ Galicji przypadało jedynie 2115 szkół, które dodatkowo były słabo finansowane. Skutkowało to tym, że spora część społeczeństwa (zwłaszcza warstwa uboższa) nie miała podstawowego wykształcenia (jak na przykład umiejętności pisanie czy czytania). Przykładowo wśród rekrutów z Galicji pisać i czytać potrafiło tylko 5% (dla porównania na Śląsku było to 72%).⁷⁴ W 1869 roku (dzięki uprawnieniom autonomicznym, które zostały przyznane Galicji⁷⁵) wprowadzono obowiązek szkolny oraz naukę w ojczystym języku na poziomie edukacji elementarnej (w szkołach ludowych i średnich). Zgodnie z tą ustawą o wyborze języka wykładowego decydowała grupa etniczna, która łożyła na utrzymanie szkoły (polska lub ukraińska).⁷⁶ Mimo tych zmian w 1871 roku do szkół ludowych uczęszczało tylko 39% dzieci.⁷⁷ Kolejnym poważnym problemem systemu edukacyjnego na poziomie elementarnym był brak nauczycieli, pracujących w szkołach ludowych. Szacuje się, że na jednego nauczyciela przypadało 70 lub nawet 100 dzieci.⁷⁸ Do końca XIX wieku nie udało się także rozwiązać problemu ciasnoty lokalowej. Szkoły nie posiadały najczęściej swoich budynków – przykładowo we Lwowie w 1871 roku nie było żadnego obiektu, który powstałby specjalnie dla celów szkolnych. Nie był to odosobniony przypadek. Problem braku lokali miał miejsce na obszarze całej Galicji. Dlatego szkoły najczęściej wynajmowały sale od osób prywatnych lub różnych instytucji, które nie zawsze dysponowały odpowiednią liczbą izb lub szkoły nie dysponowały środkami finansowymi, aby wynająć większą powierzchnię.⁷⁹ Jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych 38% gmin nie posiadało własnych szkół, dane szacunkowe podają, że brakowało około 1600 budynków szkolnych. Najwięcej szkół było w okręgu złoczewskim, najmniej zaś w okręgach: mieleckim, pilzneńskim i kolbuszowskim. Więcej niż 900 gmin było zmuszonych korzystać ze szkół w sąsiednich powiatach lub gminach. Najgorsza sytuacja panowała w powiecie liskim, gdzie szkół nie posiadało 80% gmin, a także w powiatach wielickim, dąbrowskim i

⁷² Ibid., s. 70.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych na ziemiach polskich - od drugiej połowy wieku XIX do roku 1918*, Kraków 2004, s. 92.

⁷⁵ Autonomia, którą Galicja uzyskała w 1867 roku, dawała możliwość przeprowadzenia szeregu reform, między innymi dotyczących administracji czy właśnie szkolnictwa. (K. Broński, *Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich w dobie autonomicznej*, "Zeszytu Naukowe" nr 548 2000, s. 63-64)

⁷⁶ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 92.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ A. Skoczek, *O szkole ludowej*, Kraków 1869, s. 47.

⁷⁹ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 92.

tarnobrzeskim, w których szkołami nie dysponowało kolejno 60%, 56% i 55% gmin. Warto też dodać, że w niektórych powiatach zdarzały się przypadki, gdzie szkoły były utrzymywane przez ludność. Chłopi finansowali 165 szkół: w powiecie bocheńskim aż 35 szkół, w wadowickim 33, w brzeskim 24, w żywieckim 23, 25 w dąbrowskim i tyle samo w tarnobrzeskim. W skali całej Galicji aż 29% dzieci było poza zasięgiem edukacji szkolnej.⁸⁰

Rok 1848 okazał się przełomowy dla całego ustroju państwa, w tym także dla edukacji i szkolnictwa. W tym roku powstało Ministerstwo Oświaty (niem. *Unterrichtsministerium*⁸¹), które 1849 roku zatwierdziło tymczasowy dokument *Zarys organizacji gimnazjów i szkół realnych* (niem. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich von Ministerium des Kultus und Unterricht*⁸²), wzorowany na organizacji szkolnictwa w Prusach i opracowany przez Hermanna Bonitza⁸³ oraz Franza Exnera⁸⁴. Dokument ten precyzyjnie określał funkcjonowanie gimnazjów – odtąd rozróżniano gimnazja wyższe i niższe, każde z nich było czteroklasowe. Zarówno w gimnazjum wyższym jak i niższym dzieci kształcone były według podobnego planu nauczania, z tą różnicą, że w gimnazjach wyższych plan był lepiej usystematyzowany, obejmował większy materiał i był dostosowany do starszych uczniów.⁸⁵

Wielka reforma oświatowa, przeprowadzona w latach 1848–1853, stworzyła struktury, które później stały się jednym z głównych czynników rozwoju społecznego i gospodarczego. Zreformowane szkoły kształciły elitę społeczną i polityczną, jednak należy podkreślić, że ta elita wywodziła się głównie z burżuazji, ponieważ w tym okresie edukacja była wciąż ściśle powiązana z sytuacją materialną oraz pozycją społeczną. Bez wątpienia można podpowiedzieć, że nawet jeśli reforma ułatwiła i rozszerzyła dostęp do możliwości edukacyjnych, odsetek uczniów szkół średnich i uczniów z niższych klas społecznych (mimo że systematycznie wzrastał w miarę upływu czasu) cały czas pozostał na nikim poziomie. Opłaty szkolne i czesne sprawiały, że szkolnictwo wyższe pozostawało w pewnym sensie przywilejem zamożniejszych klas, które mogły sobie pozwolić na takie wydatki.⁸⁶ Ponadto edukacja była także przywilejem płci męskiej. Praktycznie do końca XIX wieku kobiety były pozbawione dostępu do szkół

⁸⁰ Ibid., s. 93.

⁸¹ P. Hofender, *Galizisch-Ruthenische Mittelschullehrbücher und ihre sprachliche bzw. inhaltliche Ausrichtung, "Kakanien"*, 2009, s. 2.

⁸² <https://archive.org/details/entwurfderorgan00untegoog/page/n5/mode/2up> (dostęp 12.03.2021)

⁸³ Wykładowca w gimnazjach w Dreźnie, Berlinie i Szczecinie, profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego. (<https://www.bbaw.de/die-akademie/akademie-historische-aspekte/mitglieder-historisch/historisches-mitglied-hermann-bonitz-276> [dostęp: 12.03.2021])

⁸⁴ Filozof oraz pedagog, profesor filozofii na Uniwersytecie Karola w Pradze. (<https://biblio.hiu.cas.cz/records/dcc5c2c6-2453-4aa3-a895-27cb36f417ea> [dostęp 12.03..2021])

⁸⁵ C. Galek, *Szkola i nauczyciel w II połowie XIX wieku na północno-wschodnich terenach Monarchii Austro-Węgierskiej w polskiej literaturze pamiętnikarskiej i beletrystycznej*, Zamość 2012, s. 28.

⁸⁶ P. Stachel, *Das Österreichische Bildungssystem Zwischen 1749 und 1918, "Kakanien"*, Wiedeń 2002, s. 10.

wyższych oraz uniwersytetów, tak naprawdę jedyną możliwością kształcenia ponad elementarnego dla dziewcząt były placówki prywatne, na które oczywiście mogły pozwolić sobie tylko uczennice z zamożnych rodzin. Dopiero w 1878 roku kobiety po raz pierwszy przyjęto na nadzwyczajne kursy uniwersyteckie (niem. *außerordentlicher Besuch universitärer Lehrveranstaltungen*), jednak bez prawa do zdobywania certyfikatów. Musiały minąć kolejne dwie dekady, zanim przedstawicielki płci żeńskiej mogły odbywać regularne studia (początkowo tylko na wydziale filozoficznym, trochę później również na wydziale lekarskim, natomiast na wydziale teologicznym było to możliwe dopiero po roku 1945).⁸⁷

Poszerzająca się autonomia na terenie zaboru austriackiego sprawiła, że Austriacy zgodzili się na pewne ustępstwa w stronę Polaków w Galicji. Pierwszym z nich było uchwalenie 22 czerwca 1867 roku Ustawy o języku wykładowych (niem. *Das Landesgesetz über die Unterrichtssprache im Volks- und Mittelschulwesen*), w wyniku której język niemiecki przestał pełnić funkcję języka urzędowego i został zastąpiony polskim. Tym samym zmienił się również status języka niemieckiego w systemie szkolnym, niemiecki przestał być językiem wykładowym i od teraz był jednym (choć oczywiście najważniejszym) z języków obcych.⁸⁸ Ponadto Austriacy zgodzili się jeszcze jedną, bardzo istotną zmianę – 25 czerwca 1867 roku Sejm Krajowy powołał do istnienia Radę Szkolną Krajową (niem. *Landesschulrates*), która miała odtąd sprawować władzę nad szkołami ludowymi i średnimi. Było to spore ustępstwo ze strony władz austriackich, ponieważ ta instytucja była zdominowana przez Polaków.⁸⁹ Na czele Rady stał namiestnik Galicji. Na poziomie powiatów zaczęły z kolei funkcjonować Rady Szkolne Okręgowe. Radzie Szkolnej zależało także na podwyższeniu poziomu kształcenia młodzieży, dlatego w 1868 roku wydała *Odezwę do nauczycieli i społeczeństwa*, w której podkreślono znaczenie oświaty i odwołując się do Komisji Edukacji Narodowej, zachęcano nauczycieli do gorliwego wypełniania obowiązków.⁹⁰

W Radzie Szkolnej pracowało wiele wybitnych ludzi, którzy przyczyniali się do polonizacji szkolnictwa na terenach zaboru austriackiego. Dążono do rozbudowy sieci szkół (aby możliwa była realizacja obowiązku powszechnego nauczania) oraz do likwidacji analfabetyzmu, który mimo wszystko nadal był na dość wysokim poziomie i stanowił od 30% do 80% w zależności od powiatu, warto jednak podkreślić, że obejmował w większości osoby

⁸⁷ P. Stachel, *Das Österreichische Bildungssystem*..., s. 11.

⁸⁸ R. Budziak, *Deutschunterricht in Mittelschulen Galiziens – Diskussion in der Fachzeitschrift Museum in den Jahren von 1885 bis 1892*, "Studia Germanica Gedanensia" 35, 2016, s. 186.

⁸⁹ Ibid., s. 186.

⁹⁰ C. Galek, *Szkola i nauczyciel w II połowie XIX wieku*..., s. 28.

urodzone przed 1850 rokiem.⁹¹ Przykładowo w 1882 roku już co drugie dziecko w wieku szkolnym uczęszczało do szkoły, z kolei w 1895 roku było to już 75% dzieci.⁹² Między innymi dlatego działalność Rady Szkolnej Krajowej jest bardzo pozytywnie oceniana, miała ona bowiem pozytywny wpływ także na późniejszy system szkolnictwa polskiego, który zaczął być budowany po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku.⁹³

Spore zmiany w szkolnictwie ludowym zaszły w drugiej połowie XIX wieku. W roku 1869 roku wprowadzono Ustawę o szkołach ludowych (niem. *Reichsvolksschulgesetz*), która sprawiała, że szkoły ludowe stały się bezpłatne, wprowadzała obowiązek szkolny i próbowała ograniczyć wpływy Kościoła Katolickiego, który do tej pory nadal miał bardzo silną pozycję w społeczeństwie i procesie kształcenia dzieci, a teraz jego rola miała ograniczać się jedynie do nauczania religii w szkołach.⁹⁴ Ustawa ta była olbrzymim osiągnięciem austriackiego systemu szkolnictwa, zdecydowanie zmieniała zarówno organizację szkół, jak i podnosiła kwalifikacje grona pedagogicznego, poprzez wprowadzenie licznych innowacji. Z kilkoma poprawkami ustawa ta przetrwała aż do 1962 roku, czyli prawie 100 lat.⁹⁵

W roku 1871 Sejmik Galicyjski⁹⁶ uchwalił ustawę *O zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych i posyłaniu do nich dzieci*⁹⁷, która regulowała wiele istotnych kwestii. Odtąd szkoła ludowa dzieliła się na: czteroklasową szkołę pospolitą oraz trzyklasową szkołę wydziałową (miała ona za zadanie kształcić przyszłych rolników i przemysłowców, a także osoby, chcące udać się do seminariów nauczycielskich i szkół zawodowych). Istniały także szkoły dopełniające: dwuletnia szkoła dopełniająca dla chłopców (nauka trwała 10 godzin tygodniowo zimą i 2 godziny tygodniowo w lecie, szkoła miała pomóc w utrwaleniu zdobytej wiedzy z zakresu rolnictwa i przemysłu i handlu) oraz szkoła dopełniająca dla dziewcząt, która również miała uzupełnić zdobytą wcześniej wiedzę i umiejętności, skupiając się jednak na tych, przydatnych kobietom, nauka trwała tutaj 2 – 6 godzin tygodniowo.⁹⁸

⁹¹ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 92.

⁹² *Ibid.*, s. 93.

⁹³ <https://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/4794> (dostęp 12.03.2021)

⁹⁴ C. Donnermair, *Die staatliche Übernahme des Primarschulwesens im 19. Jahrhundert: Maßnahmen und Intentionen. Vergleich Frankreich - Österreich*, Wiedeń 2010, s. 212-214..

⁹⁵ N. Hechenblaikner, *Das „Reichsvolksschulgesetz“ und seine Auswirkungen auf die Mädchenbildung. Ein Schritt zur Gleichstellung der Geschlechter in österreichischen Grundschulen?*, "Historia Scribere", 10, 2018.s. 244.

⁹⁶ Istniejący w latach 1861 – 1918 (choć w czasie pierwszej wojny światowej nie był zwoływany). Nie posiadał zbyt wielu środków prawnych i kompetencji, aby znacząco wpływać na funkcjonowanie tej części Monarchii. Jednak Sejm starał się wykorzystywać przysługujące mu uprawnienia, by wpłynąć na działania administracji galicyjskiej. Spore sukcesy odniósł właśnie w zakresie edukacji i szkolnictwa. (A. Dziadzio, *Galicyjski Sejm Krajowy wobec namiestnictwa w początkach ery konstytucyjnej w Austrii*, "Studia Iuridica Lublinensia" vol. XXV, 2016 s. 262

⁹⁷ <http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/plain-content?id=513> (dostęp 18.03.2021)

⁹⁸ C. Galek, *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 29.

Natomiast ustawa z 1885 roku podzieliła szkoły ludowe na wiejskie i małomiasteczkowe (jednoklasowe, dwuklasowe, trzyklasowe i czteroklasowe) oraz szkoły miejskie, które były pięcioklasowe i sześcioklasowe, jednak tylko szkoła czteroklasowa, gdzie nauka trwała 6 lat była przygotowaniem do edukacji w szkole średniej. Poza tym funkcjonowały również pięcioklasowe i sześcioklasowe szkoły miejskie, klasy 1 – 4 miały przygotować do nauki w gimnazjum, natomiast pozostałe dwie klasy przygotowywały uczniów do życia w miejskim środowisku. Skutkowało to pewnego rodzaju podziałem społeczeństwa, ponieważ zaczęła się tworzyć coraz większa dysproporcja między szkolnictwem na wsiach a w miastach.⁹⁹

W roku 1904 wprowadzono kolejne reformy. Zaczęły wtedy funkcjonować dwa typy szkół: szkoły wiejskie – rolnicze i miejskie – oraz rękodzielniczo-przemysłowe.¹⁰⁰ Ustawa ta budziła wśród społeczeństwa mieszane uczucia. Z jednej strony miała na celu likwidację analfabetyzmu i rzeczywiście znacząco przyczyniła się do tego procesu, hasłem przewodnim były bowiem słowa „w każdej wsi szkoła”. Z drugiej jednak strony ustawa ograniczała naukę na wsi jedynie do edukacji elementarnej, tym samym znacznie utrudniła dostęp do szkół średnich dzieciom ze wsi.¹⁰¹ Także w tym okresie zaczęło się prężniej rozwijać szkolnictwo dla dziewcząt.¹⁰²

Warto wspomnieć jeszcze o systemie w jakim odbywały się lekcje. W tym okresie w Galicji nauczano według systemu tzn. dwurazowego nauczania. Dzieci rozpoczynały naukę o godzinie 8:00, po trzech godzinach o 11:00 miały przerwę aż do 14:00, kiedy to rozpoczynały się kolejne lekcje, trwające do godziny 16:00. Dwurazowe nauczanie utrzymało się w Galicji aż do końca XIX wieku.¹⁰³

Podobnym reformami zostały objęte również szkoły, znajdujące się wyżej w hierarchii czyli gimnazja oraz szkoły realne. Te ostatnie funkcjonowały w oparciu o statut z 1851 roku. Pełniły rolę szkoły zawodowej, dzieliły się na wyższe szkoły realne (sześcioklasowe), niższe szkoły realne (te z kolei były trzyklasowe) oraz niepełne szkoły realne, które były połączone ze szkołami ludowymi (dwuklasowe).¹⁰⁴ W 1872 roku Ministerstwo Oświaty zdecydowało się na kolejne reformy. Szkoły realne miały odtąd być siedmioklasowe i przygotowywać uczniów do

⁹⁹ <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Schulwesen> (dostęp: 14.03.2021)

¹⁰⁰ C. Galek, *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 29.

¹⁰¹ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 94.

¹⁰² N. Salzmann, *Das Schulwesen in Österreich: Historischer Überblick mit besonderer Betrachtung der Mädchenerziehung und der Veränderungen im Nationalsozialismus*, Graz 2010, s. 85.

¹⁰³ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 92.

¹⁰⁴ C. Galek, *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 29.

wyższych studiów technicznych. Został też wtedy wprowadzony egzamin maturalny, z programu nauczania usunięto za to przedmioty ściśle zawodowe.¹⁰⁵

W okresie galicyjskim zaczęły też powstawać licea i gimnazja dla dziewcząt. Pierwsze żeńskie gimnazjum w Galicji powstało w 1896 roku i mieściło się w Krakowie. Na mocy statutu Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 1900 roku zaczęły powstawać również żeńskie licea.¹⁰⁶ Kładziono w nich nacisk na języki nowożytnie oraz literaturę, chociaż głównym zadaniem liceów żeńskich było wykształcenie ogólne. Nauka trwała 6 lat i od 1908 roku (po kolejnej reformie) można było przystąpić do nieobligatoryjnego egzaminu maturalnego, który jednak nie dawał uprawnień do studiów w szkołach wyższych, dlatego kobiety mogły kontynuować dalszą edukację jedynie w seminariach nauczycielskich (w III lub IV klasie), w szkołach zawodowych lub wyższych gimnazjach realnych.¹⁰⁷

Druga połowa XIX wieku przyniosła również pierwsze szkoły specjalistyczne. Szkoły przemysłowe – niższe zaczęły powstawać od 1877 roku i miały na celu przygotowanie i wykształcenie pracowników przemysłu. Nauka trwała tutaj trzy, czasem cztery lata (w zależności od zawodu). Na rozwój tego typu szkół miały wpływ silne ruchy społeczne, które nasiliły się szczególnie po pierwszej Wystawie Rolniczo-Przemysłowej (niem. *Die Landwirtschaftlich-industrielle Ausstellung*¹⁰⁸), odbywającej się we Lwowie w 1877 roku.¹⁰⁹ Z kolei po 1888 roku władze Galicji zaczęły organizować krajowe szkoły zawodowe i tak zwane warsztaty naukowe, które miały za zadanie uzupełnienie i pogłębienie wiedzy zdobytej w szkołach przemysłowych, nacisk położony był na praktyczną naukę zawodu. W tym okresie władze organizowały również uzupełniające szkoły przemysłowe, gdzie pogłębiano wiedzę, zdobytą w szkole ludowej.¹¹⁰

Ostatnie dane dotyczące szkół w Galicji przed wybuchem pierwszej wojny światowej pochodzą ze sprawozdania Rady Szkolnej Krajowej z 1913 roku. Wynika z niego, że na terenie Galicji funkcjonowało 5703 szkół ludowych (z czego 243 placówki były prywatne), w których uczyło się 1 100 000 dzieci. Na jedną szkołę elementarną przypadało 1400 mieszkańców. Poza tym działało 18 męskich seminariów oraz 4 żeńskie. Gimnazjów było 62 (z czego 34 były prywatne męskie i 28 prywatne żeńskie), szkół realnych z kolei funkcjonowało tylko 14.

¹⁰⁵ Ibid., s. 29 – 30.

¹⁰⁶ N. Salzmann, *Das Schulwesen in Österreich: Historischer Überblick mit besonderer Betrachtung der Mädchenerziehung und der Veränderungen im Nationalsozialismus*, Graz 2010, s. 85.

¹⁰⁷ C. Galek, *Szkola i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 30.

¹⁰⁸ H. Kozińska-Witt, *Städtische Selbstrepräsentation auf der Allgemeinen Landesausstellung in Lemberg 1894 am Beispiel der Stadt Krakau.*, Verlag Herder-Institut, 2009, s. 166.

¹⁰⁹ M. Prokopovych, *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, Purdue University Press, 2009, s. 245.

¹¹⁰ C. Galek, *Szkola i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 30.

Wysoki procent szkół ludowych stanowiły szkoły jednoklasowe (aż 3447 tego typu placówek), które nie zapewniały uczniom należytego wykształcenia.¹¹¹ Bardzo wyraźna była nadal dysproporcja między szkolnictwem na wsi oraz w miastach. W 1907 roku seminaria nauczycielskie podzielone zostały na językowo-rysunkowe oraz przyrodniczo-gospodarcze, co miało być przygotowaniem do nadania edukacji wiejskiej jeszcze bardziej odrębnego charakteru. W obronie nauczania na wsiach oraz nauczycieli wiejskich wystąpili posłowie Sejmu Krajowego (działającego we Lwowie), którzy zażądali równouprawnienia, unowocześnienia programów nauczania oraz podręczników szkolnych, a nawet uchwalili w 1907 roku pożyczkę w celu rozbudowy szkolnictwa wiejskiego.¹¹² Edukacja ludowa wypadła więc w Galicji dużo gorzej niż na przykład w pobliskich Czechach lub na Śląsku Cieszyńskim.

Ważnym elementem systemu szkolnictwa była infrastruktura, w tym przede wszystkim budynki szkolne. Już w 1774 roku wprowadzona została ustawa¹¹³, która postulowała, żeby wszystkie szkoły mieściły się w osobnych budynkach, posiadających przynajmniej dwie izby. Budynek szkolny musiał pełnić dwa zadania: przede wszystkim sali lekcyjnej, ale także mieszkania dla nauczyciela. Ustawa zakładała też, że sale lekcyjne powinny być jasne i duże, aby wystarczyło miejsca na wszystkie niezbędne sprzęty takie jak: ławki, stół, krzesła, tablicę i obszerną szafę. Ustawa z 1805 roku zatwierdziła, że budowa i utrzymanie budynku szkolnego należy do zadań dominiów.¹¹⁴ Powinny one dostarczać materiały budowlane oraz wszelkie prace remontowe. W sytuacji gdy budynek (lub pomieszczenie) musiał być wynajmowany, musiały one włączać się do opłacania czynszu lub ponosić koszty wyposażenia sal lekcyjnych. Dominia były też odpowiedzialne za dostarczenie szkołom materiałów, potrzebnych do ogrzania budynków zimą. Te zasady obowiązywały aż do 1866 roku.¹¹⁵

Na wsiach obiekty, należące do szkół, nie różniły się za bardzo od wiejskich chat – najczęściej (podobnie jak chłopskie chałupy) były drewniane, odróżnić je można było dzięki szyldowi, który informował, że w tym budynku mieści się szkoła. Zgodnie z założeniami ustawy z 1774 roku placówki przeważnie składały się z dwóch izb: jednej przeznaczonej na potrzeby lekcji i drugiej, w której mieszkał nauczyciel. Zdarzały się też liczne przypadki, gdy szkoły zlokalizowane były w budynkach, których pierwotne przeznaczenie było zupełnie inne, na przykład w dawnych karczmach lub dworskich budynkach, przez co często nie były przystosowane do pełnienia nowej roli. Ze względu na marginalizowanie i umniejszanie

¹¹¹ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 95 – 96.

¹¹² *Ibid.*, s. 95 – 96.

¹¹³ https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulsystem/sw_oest.html (dostęp 24.05.2021)

¹¹⁴ Wiejskie majątki ziemskie.

¹¹⁵ R. Pleczar, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne...*, s. 241.

wartości edukacji na wsiach szkoły pozostawały zaniedbane, brakowało środków na podstawowe remonty i naprawy.¹¹⁶ Ze względu na to, że budynki były drewniane, duży wpływ na nie miały warunki atmosferyczne (zwłaszcza deszcz) oraz wilgoć, która skutkowałą zapachem stęchlizny oraz pleśnią w salach lekcyjnych.¹¹⁷ Zimą z kolei uczniowie musieli mierzyć się z chłodem, panującym w salach, ponieważ brakowało środków na dostateczne ogrzewanie. Dlatego też często zdarzało się, że w okresie zimowym w lokalach było jedynie kilka stopni, z tego powodu nauczyciele wielokrotnie decydowali się na zamknięcie szkoły w zimie, czyli w czasie gdy ludność wiejska dysponowała największą ilością czasu.¹¹⁸

Częstym problemem był też wybór lokalizacji dla szkoły. Zgodnie ze zwyczajem z poprzednich wieków władze szkolne oczekiwały, że budynki zlokalizowane będą w centrum miast (było to wygodne zarówno dla nauczyciela jak i uczniów), na suchym placu, z wolną przestrzenią dookoła. Na wsiach jednak bardzo często decydowano się, by szkoły mieściły się w pobliżu kościołów, co podkreślało wysoką pozycję proboszczów, a także pozwalało im wpływać na życie szkolne lub (co gorsza) by szkoły mieściły się na obrzeżach, często w miejscu, do którego nie prowadziła droga lub była ona trudna do przejścia w trakcie deszczu lub zimy.¹¹⁹

Stan budynków szkolnych wyglądał trochę lepiej w miasteczkach oraz miastach, jednak nadal zdecydowanie odbiegał od założeń, które zostały sformułowane w ustawie z 1774 roku. Szkoły mieściły się przeważnie w starych, zniszczonych budynkach, często należących niegdyś do zakonów. Nawet w miastach bardzo rzadko zdarzały się murowane budynki, będące własnością szkół, zaczęły one być popularniejsze dopiero pod koniec XIX wieku. Można jednak podać pojedyncze przykłady miasteczek, które dysponowały murowanymi lokalami już w pierwszej połowie XIX wieku – murowanym budynkiem mogły się poszczycić przykładowo szkoły w Dukli czy w Bieczu.¹²⁰

Lepiej wyglądała sytuacja budynków, należących do gimnazjów, szkół głównych czy innych szkół ponad elementarnych. Jednak i tutaj można wskazać olbrzymie dysproporcje między placówkami. Niektóre szkoły średnie funkcjonowały w zadbanych lokalach – zdecydowanie obszerniejszych i lepiej wyposażonych. Łatwo jest wskazać wiele przykładów gimnazjów o bardzo dobrze przygotowanych budynkach, warto przywołać chociażby gimnazjum w Złoczowie, dysponujące budynkiem o 16 salach lekcyjnych, kancelarią, pokojem nauczycielskim, salą konferencyjną, biblioteką, mieszkaniem dyrektora i woznego oraz

¹¹⁶ C. Galek, *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 32.

¹¹⁷ E. Kneisz, *Der österreichische Schulbau in der k.u.k. Monarchie*, Wiedeń 2014, s. 52-54.

¹¹⁸ R. Pleczar, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne...*, s. 251 – 252.

¹¹⁹ *Ibid.*, s. 252 – 253.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 241.

kilkoma gabinetami lub gimnazjum w Gorlicach, które miało do dyspozycji własną salę gimnastyczną.¹²¹ Jednak spora część gimnazjów swoim wyglądem przypominała szkoły elementarne. Doskwierała im ciasnota, ponieważ budynki nie były w stanie pomieścić wszystkich uczniów, z tego powodu dyrektorzy (o ile dysponowali wystarczającymi środkami finansowymi) wynajmowali często dodatkowe sale (filie), niejednokrotnie mieszczące się w innych częściach miasta. Dla uczniów najbardziej atrakcyjny był prawie zawsze budynek główny, dlatego pojawiały się liczne konflikty, zawiść, a nawet bójki między młodzieżą, uczącą się w filiach i tą uczącą się w budynku głównym. Dla uczniów przejście z filii do budynku głównego było traktowane jak nagroda czy wyróżnienie lub nawet jak nobilitacja.¹²²

Istnieje wiele relacji, które świadczą o bardzo złym stanie, w jakim znajdowały się budynki szkolne. Z tych tekstów można wyciągnąć wnioski, że stan rzeczywisty szkół w znaczący sposób odbiegał od pożądanego stanu, który został sformułowany w ustawie z 1774 roku. Relacja ze szkoły w Zgłobniu przedstawia tamtejszy budynek (oczywiście drewniany), który był: „w jakim takim stanie, tylko że jedna szyba w oknie wybita. Wewnątrz ściany z wapna cokolwiek poobcierane i w piecach dziury powybijane.”¹²³ Z kolei Zygmunt Nowakowski polski działacz i felietonista¹²⁴ w jednym ze swoich tekstów opisał szkołę, do której uczęszczał. Znajdowała się ona „w starym, brzydkim budynku, o którym dawno mówią, że się kiedyś zawali. Nawet na trzecie piętro wcale nie wolno wychodzić. Brzydki jest ten gmach! Wszystkie podłogi skrzypią, coś chodzi po długich korytarzach, okna same trzaskają i wietrzne echo biega od jednego końca do drugiego.”¹²⁵ Nie brakuje też relacji, odnoszących się do gimnazjów, jak na przykład słowa prozaika, dramaturga i poety Emila Zegadłowicza¹²⁶ na temat jego szkoły: „Gmach c. k. gimnazjum był odstrasający i odpychający; bury, brudny, odrapany blok; istna kasarnia!”¹²⁷

Źle prezentowały się jednak nie tylko budynki szkolne, ale także wnętrza sal. Dekret Ministerstwa z 1873 roku określał dokładnie, jak powinna się prezentować idealna sala lekcyjna. Powinna być długa na około 9 metrów, szeroka na 6 – 7 metrów i wysoka na około 3 – 4,5

¹²¹ C. Galek, *Szkola i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 33.

¹²² Ibid., s. 34.

¹²³ J. Semków, *Baza lokalowa*, s. 155.

¹²⁴ Zygmunt Nowakowski (1891 – 1963) – Polski działacz emigracyjny, pisarz, felietonista, aktor, dziennikarz, przez wiele lat współpracujący z Radiem Wolna Europa. (<https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/136630,W-Krakowie-uczczono-130-rocznice-urodzin-Zygmunta-Nowakowskiego.html>) [dostęp: 01.04.2021]

¹²⁵ Z. Nowakowski, *Przylądek dobrej nadziei*, s. 138.

¹²⁶ Emil Zegadłowicz (1888–1941) – prozaik, dramaturg, poeta, tłumacz, autor takich utworów jak: *Żywot Mikołaja Srebrmpisanego* (1927–1929), *Motory i Martwe morze* (1939). (<https://mnwr.pl/emil-zegadlowicz/>) [dostęp: 01.04.2021]

¹²⁷ E. Zegadłowicz, *Zmory. Upiory z zamierzchłej przeszłości*, s. 118.

metra. W idealnej sali lekcyjnej powinno wystarczyć miejsca dla nie więcej niż 45 uczniów.¹²⁸ Jednak takie założenia trudno było zrealizować. W salach brakowało wystarczającego oświetlenia oraz wentylacji. Duża liczba uczniów powodowała ciasnotę, brak możliwości swobodnego ruchu oraz zaduch. Sale nie posiadały również podstawowego wyposażenia, a sprzęty były przestarzałe i prymitywne. Czasem nie było nawet stołu dla nauczyciela, a uczniowie siedzieli w zniszczonych, starych ławkach, które w żaden sposób nie były dostosowane do ich wzrostu. Zdarzały się nawet absurdalne sytuacje, gdy uczniowie musieli sami przynieść sobie krzesło lub stołek do sali (aby mieć na czym siedzieć) a tablice przewracały się w trakcie lekcji.¹²⁹ Zaniedbałe wnętrza sal były również w budynkach gimnazjów. Tutaj wyposażenie powinno być zawsze jednakowe: w centralnym miejscu powinna znajdować się katedra nauczyciela, za nią wisiała tablica i portret cesarza. Zdarzały się ołtarzyki w salach lekcyjnych oraz mapa Monarchii Austro-Węgierskiej. Jednak w rzeczywistości wnętrza sal różniły się w zależności od szkoły i często odbiegały od wzorców.¹³⁰ Dopiero po reformach z 1869 roku zaczęto zwracać większą uwagę na higienę w szkołach. Zauważono także, że źle przygotowane budynki szkolne sprzyjają rozprzestrzenianiu się epidemiom. Wtedy w szkołach zaczęły częściej pojawiać się garderoby (w których uczniowie mogli zostawić ubranie wierzchnie) oraz prysznic.¹³¹

Dziedzińce z kolei były nieutwardzone, dlatego unosiły się nad nimi tumany kurzu, które po przerwie uczniowie wnosili na szkolne korytarze. Pozytywnym aspektem dziedzińców szkolnych były niewątpliwie drzewa (które często tam sadzono), dające cień, w tym także drzewa owocowe, z których uczniowie mogli korzystać. Niestety na dziedzińcu często można było czuć smród z ubikacji.¹³²

W takich warunkach trudno było prowadzić lekcje, zwłaszcza że nauczyciel czasem prowadził zajęcia jednocześnie z kilkoma grupami uczniów, którzy byli na różnym poziomie kształcenia. Brakowało więc indywidualnego podejścia do ucznia lub chociaż do jednej grupy. W efekcie wielu mniej zdolnych uczniów kończyło szkoły elementarne bez umiejętności czytania czy pisania. Nauczycielom bardzo często nie zależało na żadnych reformach, ponieważ mogłyby one wymagać podniesienia poziomu kształcenia lub kompetencji wykładowcy.¹³³ Jednak sytuacja nauczycieli również była trudna (zwłaszcza na wsi), nie

¹²⁸ E. Kneisz, *Der österreichische Schulbau in der k.u.k. Monarchie*, Wiedeń 2014, s. 57

¹²⁹ C. Galek, *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 35 – 36.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 35 – 36.

¹³¹ E. Kneisz, *Der österreichische Schulbau in der k.u.k. Monarchie*, Wiedeń 2014, s. 72.

¹³² C. Galek, *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku...*, s. 34.

¹³³ *Ibid.*, s. 37.

dostawali oni zbyt wysokiego wynagrodzenia, mieszkanie służbowe, które otrzymywali przy szkole, często było tylko jedną salą lub niewielką liczbą pomieszczeń, a warto pamiętać, że nauczyciel mieszkał tam razem ze swoją rodziną (o ile oczywiście ją posiadał).¹³⁴

W dokumentach i archiwach brakuje informacji, o tym jak wyglądały budynki i sale w szkołach żeńskich, ale najprawdopodobniej nie różniły się zasadniczo od szkół dla chłopców.

2.2.1 Szkoły główne

Wysoko zorganizowaną formą szkoły ludowej były szkoły główne, które miały mieścić się w każdym dużym mieście.¹³⁵ Zaczęły one powstawać w wyniku reform w 1774 roku i funkcjonowały aż do roku 1869¹³⁶. Temat ten jest dość trudny do zbadania ze względu na brak źródeł archiwalnych, które w większości uległy zniszczeniu lub są niekompletne i rozsypane po różnych miastach. Spora część dokumentacji znajduje się także poza granicami Polski i również jest wycinkowa oraz bardzo zniszczona. Niezwykle przydatne do badania tych kwestii okazują się szematyzmy władz Galicji, diecezjalne oraz dokumentacja konkretnych szkół. Nazwiska nauczycieli oraz informacje o miejscu istnienia danej szkoły można znaleźć w szematyzmach, wydawanych po roku 1781. W późniejszych latach pojawiły się też dane dotyczące liczby nauczycieli, ich wynagrodzenia, a także liczby uczniów.¹³⁷

Szkoły główne pełniły funkcje szkół elementarnych wyższego stopnia, struktura organizacyjna zakładała istnienie trzech lub czterech klas. Siedzibami były miasta obwodowe (cyrkularne) i ważniejsze ośrodki gospodarcze.¹³⁸ W odróżnieniu od szkół trywialnych w szkołach głównych zatrudniano przeważnie trzech lub czterech nauczycieli (w szkołach trywialnych najczęściej pracował tylko jeden lub dwóch wykładowców). Celem tych szkół było wykształcenie późniejszych urzędników niższych szczebli. Niektóre szkoły główne mogły uzyskać status wzorowych, a to dawało im możliwość uruchomienia preparandy – kursu, mającego na celu przygotowanie do pracy przyszłych nauczycieli szkół trywialnych. Z kolei nauczycieli szkół głównych kształcono w szkołach normalnych – które stanowiły najwyższy stopień organizacyjny szkolnictwa ludowego, były to tak naprawdę szkoły główne, które

¹³⁴ R. Pleczar, *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774 – 1875*, Lublin 2014, s. 254.

¹³⁵ N. Hechenblaikner, *Das „Reichsvolksschulgesetz“ und seine Auswirkungen auf die Mädchenbildung. Ein Schritt zur Gleichstellung der Geschlechter in österreichischen Grundschulen?*, "Historia Scribere", 10, 2018, s. 242.

¹³⁶ Czyli do czasu utworzenia autonomii Galicji.

¹³⁷ A. Ładyżyński, *Galicyjskie Szkoły Główne...*, s. 15.

¹³⁸ Ibid.

mieściły w stolicy kraju koronnego.¹³⁹ Program tego typu szkół obejmował program szkół głównych, jednak w rozszerzonym zakresie.¹⁴⁰ Ponadto szkoły normalne (oprócz nauczyciela dla każdej klasy) posiadały również dyrektora.¹⁴¹

Za finansowanie szkół głównych odpowiadało państwo (inaczej niż w szkołach trywialnych, gdzie finansowanie leżało w kompetencjach samorządów wiejskich lub dominium). Szkoły główne różniły się od szkół trywialnych szerszym programem nauczania. Klasy I – III (podobnie jak w szkołach trywialnych) koncentrowały się na nauce czytania, pisania i rachunków, ale wśród przedmiotów szkolnych były także religia z historią biblijną, kaligrafia z ortografią, gramatyka niemiecka i stylistyka praktyczna. W trwającej dwa lata klasie czwartej pojawiały się nowe przedmioty: geografia, geometria, mechanika, rysunki, fizyka, historia Austrii oraz historia naturalna.¹⁴² W latach 60-tych XIX wieku z czwartej klasy szkoły głównej wydzielono szkoły realne, które mieściły się w niektórych miastach powiatowych. Mając na uwadze nasz obszar zainteresowania, można wymienić istniejące wówczas szkoły realne w: Białej, Bochni, Nowym Sączu, Przemyślu, Tarnowie, Wadowicach i Wieliczce.¹⁴³ Były to jednak placówki niesamoistne dla chłopców.

Według sprawozdania Rady Szkolnej Krajowej za lata 1870—71 szkoły główne i inne, wyżej zorganizowane stanowiły jedynie 5,2% wszystkich szkół szkolnictwa ludowego.¹⁴⁴

¹³⁹ Z. Tabaka, *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej u progu ery autonomicznej*, "Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" nr 35 1970 r., s. 226.

¹⁴⁰ R. Pelczar, *Sieć szkół niemiecko-żydowskich w Galicji w latach 1774-1873. Uwarunkowania i dynamika rozwoju.*, "Kultura - Przemiany - Edukacja" nr IV 2016 r., s. 14-15.

¹⁴¹ Z. Tabaka, *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej...*, s. 227.

¹⁴² Ibidem., s. 226-227.

¹⁴³ Ibidem., s. 226.

¹⁴⁴ Z. Tabaka, *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej...*, s. 231.

2.2.2. Gimnazja

Po ukończeniu edukacji elementarnej możliwości dalszego kształcenia (zwłaszcza na początku XIX wieku) były dość ograniczone. Można było się zdecydować na naukę w gimnazjach, w szkołach zawodowych (w szkołach głównych, rzemieślniczych, handlowych, specjalistycznych)¹⁴⁵ lub odbyć kursy, które przygotowywały do zawodu nauczyciela (preparandy).¹⁴⁶ Końcem XVIII wieku na terenie całego zaboru austriackiego było jedynie 6 gimnazjów, drugie tyle powstało na początku XIX wieku. Na terenie całego Cesarstwa Austriackiego w 1849/50 roku funkcjonowało 20 gimnazjów, spośród których 13 było pełnych ośmioklasowych, a 7 pozostałych niższych sześcioklasowych. Liczba gimnazjów znacząco wzrosła pod koniec XIX wieku, istniało ich wtedy ponad dwa razy więcej. W roku szkolnym 1913/1914 w Galicji funkcjonowały 52 państwowe gimnazja. Warto dodać, że prawie tyle samo, bo aż 49 było gimnazjów prywatnych.¹⁴⁷ Znacząco zwiększyła się także liczba uczniów tego typu placówek – z 4651 w 1850 roku do 13 880 na przełomie XIX i XX wieku. System organizacyjny gimnazjów był w Galicji taki sam jak w pozostałych częściach Cesarstwa Austriackiego (a później Monarchii Austro-Węgierskiej).¹⁴⁸

Aż cztery z trzynastu ośmioklasowych placówek mieściło się w stolicy imperium – Wiedniu, były to: Wien-Akademisches Gymnasium, Wien-Schottengymnasium, Wien-Josepfstadt, Wien-Theresianische Akademie.¹⁴⁹ Gimnazja, mieszczące się w Wiedniu, mogły szczycić się wielką renomą, często również bogatą historią oraz wybitnymi osobistościami, które po zdanej maturze opuściły mury szkoły, aby rozpocząć studia wyższe, a później spektakularne kariery w świecie nauki. *Collegium Theresianum*¹⁵⁰ zostało założone w 1746 roku przez cesarzową Marię Teresę, która na budynek szkoły przeznaczyła ulubiony pałac jej ojca. Już trzy lata później cesarzowa nadała placówce rangę „cesarskiej akademii” (niem. „*kaiserliche Akademie*”), ustaliła zasady rekrutacji uczniów oraz w znaczący sposób wsparła *Theresianum* finansowo. Gorszy okres dla szkoły nastąpił po likwidacji zakonu jezuitów w

¹⁴⁵ Do najważniejszych szkół zawodowych w Galicji można zaliczyć szkołę handlową w Brodach, szkołę realną i handlową we Lwowie (w latach 40-tych XIX wieku placówka ta nazywała się Akademią Techniczną), szkołę realną w Tarnopolu i w Śniatyniu oraz szkołę realną i Instytut Techniczny w Krakowie. A. Meissner, *Edukacja młodzieży chłopskiej w Galicji doby autonomicznej*, "Biuletyn Historii Wychowania" nr 23, 2007, s. 21-22.

¹⁴⁶ A. Meissner, *Edukacja młodzieży chłopskiej w Galicji...*, s. 21-22.

¹⁴⁷ A. Puszka, *Die Geschichts und Geographielehrer derstaatlichen Mittelschulen In Galizien in der zeit der Autonomie (1868–1914)*, 2010, s. 117

¹⁴⁸ Z. Gołąb-Meyer, *Edukacja szkolna w Cesarstwie Austro-Węgeirskim w czasach Mariana Smoluchowskiego*, "Foton" nr 137 2017 r., s. 22.

¹⁴⁹ Ibid., s. 23.

¹⁵⁰ Wien-Theresianische Akademie w skrócie jest nazywana właśnie *Collegium Theresianum* lub po prostu *Theresianum*.

1773 roku, a w roku 1783 cesarz Józef II rozwiązał *Collegium Theresianum*, które zaczęło ponownie funkcjonować w 1797 roku za sprawą Franciszka I.

Wiek XIX przyniósł reformy edukacji w całym kraju, w tym też zmianom uległ program nauczania Akademii, zaczęto na przykład przywiązywać większą wagę do edukacji sportowej, w 1807 roku przekształceniu uległa również fasada budynku *Theresianum*, który zaczął przypominać ten znany obecnie.¹⁵¹ Dzisiaj placówka jest jedną z najbardziej znanych i renomowanych szkół średnich w Wiedniu, może poszczycić się takimi absolwentami jak: fizyk Fritz Hasenör, filozof Kazimierz Twardowski, Aleksander Wielopolski czy Jan Antoni Mikulicz-Radecki.¹⁵² Jednak najstarszym gimnazjum, mieszczącym się w Wiedniu, było Wien-Akademisches Gymnasium. Placówka (zwana w skrócie *Academisches Gymnasium*) powstała już w 1553 roku z inicjatywy cesarza Ferdynanda I. Za nauczanie (podobnie zresztą jak w wypadku *Theresianum*) odpowiedzialny był zakon jezuitów, dlatego też nacisk kładziono na naukę religii oraz przedmiotów humanistycznych, aby wykształcić oddane państwu przyszłe elity intelektualne i nowych członków zakonu. Kiedy zakon został rozwiązany, większy nacisk zaczęto kłaść na lekcje historii, matematyki, języka niemieckiego, literatury czy geografii. Ważnym pozostaje także fakt, że początkowo szkoła znajdowała się w starej dzielnicy uniwersyteckiej¹⁵³, jednak rozwój gimnazjum wymusił rozbudowę placówki, która ostatecznie w 1866 roku została przeniesiona na dzisiejszy Plac Beethovena (Beethovenplatz). Współcześnie szkoła mocno nawiązuje do swoich liberalnych i humanistycznych tradycji, kładąc jednocześnie duży nacisk na model językowy, umożliwiając uczniom naukę trzech języków (dwóch języków obcych a także łaciny).¹⁵⁴ *Academisches Gymnasium* może poszczycić się wieloma znanymi absolwentami, takimi jak: laureat Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki Erwin Schrödinger, święty Kościoła Katolickiego Stanisław Kostka, kompozytor Franz Schubert, kompozytor Eduard Strauss czy pisarz Arthur Schnitzler.¹⁵⁵

W Galicji gimnazja upowszechniły się dość późno, bo dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Państwowe gimnazja zaczęły powstawać w praktycznie każdym większym mieście, w mniejszych ośrodkach miejskich z kolei popularnym i częstym zjawiskiem było tworzenie placówek prywatnych. Gimnazja dawały szansę emancypacji oraz poprawy pozycji społecznej ludności chłopskiej oraz żydowskiej. Podobnej szansy nie miały w tym czasie kobiety, ponieważ nie utworzono żadnego państwowego gimnazjum dla dziewcząt, mimo że od roku

¹⁵¹ <https://www.theresianum.ac.at/de/gymnasium/paedagogisches/geschichte> (dostęp: 06.04.2021)

¹⁵² Z. Gołąb-Meyer, *Edukacja szkolna...*, s. 22.

¹⁵³ Dziś Dr. Ignaz-Seipel-Platz-Bäckerstraße - Postgasse – Schönlaterngasse.

¹⁵⁴ <http://www.akg-wien.at/Schulprofil/Schulprofil-HP.htm#Geschichte> (dostęp: 07.04.2021)

¹⁵⁵ <http://www.akg-wien1.at/?q=node/14> (dostęp 07.04.2021)

1894/1895 miały one prawo studiować na austriackich uniwersytetach. Jednak ta luka edukacyjna została uzupełniona przez placówki prywatne, które prężnie się rozwijały i mogły liczyć na szybkie otrzymanie praw szkół państwowych.¹⁵⁶

Jak wynika z *Zarysu organizacji gimnazjów i szkół realnych* (niem. *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich von Ministerium des Kultus und Unterrichtz*¹⁵⁷) 1849 roku podstawowym zadaniem ówczesnego gimnazjum było ogólne wykształcenie uczniów i przygotowanie ich do studiów wyższych. Nacisk kładziono na nauczanie języków oraz literatury klasycznej, która jednocześnie prezentowała wzorce osobowe, pomocne w celach wychowawczych.¹⁵⁸ Galicyjskie gimnazja było ośmioklasowe, dzieci rozpoczynały w nich naukę w wieku dziesięciu lat. Rozróżniano dwa etapy nauki: pierwszym było gimnazjum niższe (klasy I–IV), a drugim gimnazjum wyższe (klasy V–VIII)¹⁵⁹. Niższe klasy miały być przygotowaniem, etapem, który wprowadzał dzieci do wyższego poziomu nauczania. Każdy przedmiot stanowił zamkniętą całość, zakończoną w czwartej klasie. Nauka miała praktyczny charakter, dawała możliwość kontynuowania edukacji w szkołach realnych lub instytutach technicznych. Natomiast gimnazja wyższe miały już typowo przygotowywać do studiów na uniwersytetach. Ściśle określone były przedmioty, których nauczano. Do obowiązkowych należały: religia, łacina, greka, język niemiecki, geografia i historia, matematyka, historia naturalna (przyroda) i fizyka oraz propedeutyka filozofii. Poza tym kanonem znajdowały się przedmioty nadobowiązkowe, które uczniowie mieli do wyboru, były to: historia kraju rodzinnego, kaligrafia, rysunki, śpiew oraz gimnastyka. Istniała też możliwość wyboru języka nowożytnego, mógł to być język ojczysty ucznia.¹⁶⁰ Tygodniowa liczba godzin wahała się między 22 a 26, godziny te były następująco rozłożone między przedmioty w poszczególnych klasach:

¹⁵⁶ M. Stinia, *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego na ziemiach polskich*, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" nr 142, z. 2, 2015 r., s. 248.

¹⁵⁷ <https://archive.org/details/entwurfderorgan00untegoog> (dostęp 17.03.2021)

¹⁵⁸ M. Stinia, *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego...*, s. 248.

¹⁵⁹ Tak jak już zostało napisane we wcześniejszej części pracy, nie wszystkie placówki były gimnazjami ośmioklasowymi. Niektóre posiadały tylko sześć klas.

¹⁶⁰ M. Stinia, *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego...*, s. 248.

Klasa	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Razem
Religia	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Łacina	8!	6	5	6	6	6	5	5	47
Greka	-	-	5	4	4	4	5	6	28
J. Niemiecki	4	4	3	3	2	3	3	3	25
Geografia i historia	3	3	3	3	4	3	3	3	25
Matematyka	3	3	3	3	4	3	3	-	22
Przyroda i fizyka	2	2	3	3	2	3	3	3	21
Propedeutyka filozofii	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Suma	22	20	24	24	24	24	24	24	186

Tabela 1. Źródło: *Edukacja szkolna w Cesarstwie Austro-Węgierskim w czasach Mariana Smoluchowskiego*, "Foton".¹⁶¹

Początkowo zajęcia odbywały się w dwóch fazach – lekcje były przed południem oraz po południu. Reforma z 1892 roku i nowelizacja *Reichsvolksschulgesetz* z 1869 roku¹⁶² wprowadziły innowację i od tej pory wszystkie zajęcia odbywały się rano, godziną rozpoczęcia nauki była 8:00, każda z lekcji trwała między 50 a 55 minut. Co ciekawe religia musiała być pierwszą lub ostatnią lekcją.¹⁶³

Początkowo poważnym problemem, z jakim musiały się mierzyć gimnazja, był brak kadry nauczycielskiej. W placówkach, cieszących się większą renomą, niedostatek ten zapelniali wykładowcy uniwersyteccy, szczącący się tytułem *veniam legendi*¹⁶⁴, bez pozycji profesorskiej oraz bez gratyfikacji finansowej.¹⁶⁵

¹⁶¹ Z. Gołąb-Meyer, *Edukacja szkolna...*, s. 23.

¹⁶² N. Hechenblaikner, *Das „Reichsvolksschulgesetz“ und seine Auswirkungen auf die Mädchenbildung. Ein Schritt zur Gleichstellung der Geschlechter in österreichischen Grundschulen?*, "Historia Scribere", 10, 2018, s. 253.

¹⁶³ M. Stinia, *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego...*, s. 248.

¹⁶⁴ Tytuł dający prawo do wykładania, dawniej przyznawane tylko na podstawie habilitacji. K. Wojtczak, *O stopniach naukowych i veniam legendi w II Rzeczypospolitej (Część II)*, "Studia Prawa Publicznego" nr 8, 2014 r., s. 12.

¹⁶⁵ Z. Gołąb-Meyer, *Edukacja szkolna...*, s. 23.

Gimnazja miały za zadanie przygotować uczniów do zdawania końcowego egzaminu maturalnego, który umożliwiał wstęp na uniwersytety. W okresie galicyjskim matura przysięchała wiele zmian oraz reform, prowadzących do jej uproszczenia. Początkowo na część pisemną egzaminu maturalnego składało się: wypracowanie w języku ojczystym (ta część trwała 5 godzin), tłumaczenie z języka łacińskiego (3 godziny), tłumaczenie na łacinę (2 godziny), tłumaczenie z greki (3 godziny), zadanie matematyczne (4 godziny). Poza tym abiturient musiał zdać również część ustną, na którą składały się: literatura języka ojczystego, łacina z literaturą łacińską, greka i literatura grecka, matematyka, historia naturalna oraz fizyka, geografia i historia.¹⁶⁶ Zmiany miały na celu uproszczenie egzaminu maturalnego, który już w 1908 roku prezentował się następująco: w formie pisemnej należało zdać język niemiecki (który polegał na napisaniu wypracowania na jeden z wybranych tematów, część ta trwała 5 godzin), język łaciński (egzamin polegał na przygotowaniu przekładu, uczeń miał na to 3 godziny) oraz grekę (również przekład i 3 godziny do dyspozycji ucznia). Ponadto należało zdać egzamin ustny z: języka ojczystego, łaciny, greki, matematyki, geografii oraz historii. Zabronione było korzystanie ze słowników oraz tablic wzorów, jedyną pomocą dla zdających były tablice logarytmów. Zadania maturalne przygotowywane były pod poszczególne szkoły.¹⁶⁷

2.2.3. Szkolnictwo zawodowe

Pierwsze szkoły zawodowe powstawały w krajach wysokorozwiniętych, takich jak Niemcy, Anglia i Francja. Tam już w XVIII wieku zaczęły powstawać pierwsze szkoły kształcące specjalistów w dziedzinie budownictwa czy górnictwa. Galicja była zacofana pod względem przemysłu, zauważono więc potrzebę szkolenia wykwalifikowanych pracowników. Placówki podobne do tych w Anglii czy Francji zaczęły powstawać dopiero w XIX wieku, wcześniej treści na temat nauki zawodu przekazywano dzieciom na poziomie szkół ludowych, a także w szkołach głównych, gdzie obok nauki elementarnej pojawiały się też lekcje rysunku czy nauka rzemiosła. Pierwsza placówka zawodowa powstała w Krakowie w 1834 roku, natomiast w 1843 roku utworzona została Akademia Techniczna we Lwowie.¹⁶⁸ Aby zmniejszyć wydatki na kształcenie zawodowe postanowiono, że za ten typ kształcenia będą odpowiadać szkoły realne. Po reformie w 1868 roku wydłużono naukę w tego typu placówkach do 7 lat, ponieważ ustalono, że będą one od teraz przygotowywać absolwentów do studiów na

¹⁶⁶ <https://www.oemg.ac.at/DK/Didaktikhefte/2000%20Band%2032/Koth2000> s. 110 – 113. (tłumaczenie własne)

¹⁶⁷ Z. Gołąb-Meyer, *Edukacja szkolna...*, s. 24.

¹⁶⁸ A. Ładyżyński, *Szkolnictwo zawodowe w Galicji...*, s. 55.

uczelnich technicznych. Jednak osiągnięto efekt inny niż planowano, bowiem program zaczął przypominać gimnazjalny, a uczniowie zaczęli aspirować do miana inteligencji. Władzom austriackim nie zależało jednak na odpowiednim, przemysłowym kształceniu mieszkańców Galicji, ponieważ ten zacofany region był świetnym rynkiem zbytu dla towarów, podrukowanych w innych częściach Cesarstwa.¹⁶⁹ Galicja (mimo że była obszarem typowo rolniczym) nie posiadała szkoły, która przygotowywałaby do zawodów rolniczych.¹⁷⁰

Konieczność rozwoju ekonomicznego tego rejonu widzieli za to lepiej wykształceni mieszkańcy, zorganizowani w różnych towarzystwach, które zaczęły tworzyć szkoły zawodowe i tak: Galicyjskie Towarzystwo Gospodarskie utworzyło w 1855 roku Wyższą Szkołę Rolniczą w Dublanach, Krakowskie Towarzystwo Gospodarskie powołało w 1860 roku do życia Szkołę Rolniczą w Czernichowie, Towarzystwo Pedagogiczne uruchomiło Szkołę Zawodową Tokarstwa i Stolarstwa w Sokalu (1882), a Szkoła Snycerska w Zakopanem zaczęła istnieć dzięki Towarzystwu Tatrzańskiemu (1879).¹⁷¹ Władze centralne dały początek wyższej szkole przemysłowej krakowskiej i lwowskiej. Zdarzały się również przypadki, że za powstaniem placówki stała osoba fundatora, tak było chociażby w przypadku Niższej Szkoły Rolniczej w Miłocinie, utworzonej dzięki dr. Janowi Towarnickiemu z Rzeszowa. Większość szkół rolniczych w tym okresie musiało zatem polegać na wsparciu materialnym od prywatnych opiekunów. Dopiero w latach bezpośrednio przed Wielką Wojną za rozwój szkół odpowiadały ministerstwa, które chciały rozwoju konkretnych dziedzin przemysłu, przykładem na to może być Szkoła Ślusarstwa Maszynowego w Tarnopolu, założona w 1909 roku z inicjatywy Ministerstwa Robót Publicznych.¹⁷²

Środki finansowe przeznaczone przez państwo na szkolnictwo zawodowe były zdecydowanie mniejsze niż te przeznaczone na edukację ogólnokształcącą. Na przykład w 1880 roku na utrzymanie gimnazjów i szkół realnych wykorzystywano 19,3% budżetu (przeznaczonego na edukację), natomiast na szkolnictwo przemysłowo-handlowe jedynie 5,3%, w 1913 roku z kolei 24,9% środków trafiło do szkół ogólnokształcących, a do szkół zawodowych tylko 7,3%. Model organizacyjny placówek zawodowych był skopiowany z planu nauczania innych typów szkół, różnił się co najwyżej językiem wykładowym i długością lekcji.¹⁷³

¹⁶⁹ Ibid., s. 56.

¹⁷⁰ A. Meissner, *Edukacja młodzieży chłopskiej...*, s. 21.

¹⁷¹ A. Ładyżyński, *Szkolnictwo zawodowe w Galicji...*, s. 56.

¹⁷² Ibidem., s. 56-57.

¹⁷³ Ibid.

Wśród szkół zawodowych istniejących w drugiej połowie XIX wieku należy wymienić: szkoły techniczne, szkoły rzemieślnicze i niższe techniczne, szkoły leśne, ogrodnicze i rolnicze, szkoły ekonomiczne.

Szkoły techniczne w Galicji powstały w Krakowie oraz we Lwowie, były to krakowska Wyższa Szkoła Przemysłowa, utworzona w 1886 roku, wcześniej funkcjonująca jako Instytut Techniczno-Przemysłowy oraz lwowska Szkoła dla Przemysłu Artystycznego przy Muzeum Przemysłowym Miejskim, działająca od 1877 roku. Wyższe Szkoły Przemysłowe dzieliły się na trzy wydziały: wydział budownictwa, chemiczno-techniczny oraz mechaniczno-technicznych. Nauka trwała cztery lata, uczniowie rozpoczynali ją w wieku 14 lat, jako absolwenci czwartej klasy szkoły średniej lub szkoły wydziałowej (po zdaniu egzaminu ze znajomości języka wykładowego, fizyki oraz matematyki). Absolwenci mogli zdawać egzamin dojrzałości (który uprawniał do odbycia jednorocznej służby wojskowej), mogli dalej się kształcić w szkołach politechnicznych lub na uczelniach artystycznych lub mogli podjąć pracę zgodnie ze swoimi kwalifikacjami (zyskiwali również prawo prowadzenia własnego przedsiębiorstwa).¹⁷⁴

Do szkół technicznych zaliczano również trzyletnie szkoły artystyczne, gdzie nauczano malarstwa i rzeźby.

Szkoły techniczne mogły poszczycić się doskonale przygotowaną kadrą nauczycielską, której spora część wykładała także na wyższych uczelniach i prowadziła własne badania naukowe. W szkole krakowskiej pracowali między innymi Stefan Ossowski (w okresie międzywojennym minister przemysłu i handlu), Ernest Bandrowski (wybitny chemik) czy malarz Jan Bukowski uczeń Jacka Malczewskiego i Alfreda Dauna.¹⁷⁵

W latach 70-tych XIX wieku zaczęły powstawać w Galicji pierwsze w szkoły rzemieślnicze, które zastąpiły terminowanie u majstrów. Naukę pobierali w nich chłopcy w wieku 13-14 lat, którzy wcześniej ukończyli szkoły ludowe. Edukacja trwała 3-4 lata (tylko w jednej placówce w Zakopanem trzeba było uczyć się 5 lat). Program skupiał się na umiejętnościach praktycznych, ale obejmował też lekcje języka polskiego, niemieckiego, rysunku zawodowego, religii i geometrii. Kadra nauczycielska składała się z kierownika zakładu (najczęściej inżyniera), nauczyciela rysunku, instruktorów zawodu i kilku nauczycieli pomocniczych (przeważnie nauczycieli z gimnazjów). W Galicji w dobie autonomii działało 12 szkół rzemieślniczych, występujących pod różnymi postaciami, były to: Szkoła Rzemiosł Budowlanych w Buczaczu, Krajowa Szkoła Rzemiosł w Drohobyczu (1878), Szkoła Rzemiosł

¹⁷⁴ Ibid., s. 58.

¹⁷⁵ Ibid., s. 59.

Budowlanych w Jarosławiu (1911), Szkoła Stolarska w Kalwarii Zebrzydowskiej (1884), Szkoła Kołodziejstwa i Bednarstwa w Kamionce Strumiłowej (1884), Szkoła Przemysłu Drzewnego w Kołomyi (1894), Zawodowa Szkoła Tokarstwa i Stolarstwa w Sokalu (1882), Szkoła Stolarska w Stanisławowie (1884), Szkoła Przemysłu Żelaznego w Sułkowicach (1894), Szkoła Ślusarska w Świątnikach (1887), Szkoła Ślusarstwa Maszynowego w Tarnopolu (1909) i Szkoła Przemysłu Drzewnego w Zakopanem (1879).¹⁷⁶

Za szkoły zawodowe uznawane były również kursy, warsztaty naukowe a także uzupełniające szkoły przemysłowe.¹⁷⁷

Ze względu na fakt, że Galicja była rejonem głównie rolniczym, spośród szkół zawodowych na tym obszarze pierwsze zaczęły powstawać szkoły rolnicze. Istniało aż 14 tego typu placówek, jednak tylko trzy (Wyższa Szkoła Rolnicza w Dublanach¹⁷⁸, Szkoła Gospodarstwa Lasowego we Lwowie oraz Średnia Szkoła Rolnicza w Czernichowie) z nich miały charakter szkół na poziomie średnim, a więc uczyli się w nich chłopcy w wieku 16-18 lat po kilku latach nauki w gimnazjum. Kadre nauczycielską stanowili absolwenci uczelni rolniczych, którzy często także wykładali na uniwersytetach.¹⁷⁹

W szkołach rolniczych niższych uczono podstaw rolnictwa oraz nauk elementarnych, a uczniami były głównie dzieci chłopów, którzy mieli przygotować się do prowadzenia własnego gospodarstwa, w praktyce jednak wykształcenie pozwalało im na kariery urzędników dworskich. Na terenie Galicji funkcjonowało 7 niższych szkół rolniczych.¹⁸⁰

W Galicji działały także szkoły ogrodnicze, które według swojego programu miały przygotowywać do prowadzenia ogrodów wiejskich oraz szkoły zimowe, kształcące zimą, kiedy na wsi nie był zbyt wielu prac polowych.¹⁸¹

W Galicji można wyróżnić trzy typy kształcenia ekonomicznego. Pierwszym były akademie handlowe, gdzie kształcili się absolwenci 4 klas gimnazjów, nauka trwała 4 lata, prowadzone były także kursy dla abiturientów. Takie szkoły znajdowały się w Krakowie oraz we Lwowie. Drugim typem szkół ekonomicznych były dwuklasowe szkoły kupieckie. Przyjmowano uczniów, którzy ukończyli 3 klasy gimnazjum lub szkołę wydziałową. W tego typu placówkach działał kurs przygotowawczy oraz 2 klasy fachowe. W programie znakowały się przedmioty fachowe oraz ogólnokształcące. Takie szkoły mieściły się w Krakowie, we

¹⁷⁶ Ibid., s. 60.

¹⁷⁷ Ibid., s. 60.

¹⁷⁸ Od 1901 roku Akademia Rolnicza.

¹⁷⁹ A. Ładyżyński, *Szkolnictwo zawodowe w Galicji...*, s. 61.

¹⁸⁰ Ibidem., s. 63.

¹⁸¹ Ibid., s. 63.

Lwowie, w Samborze, Tarnopolu, Stanisławowie oraz Wadowicach. Ostatnim typem szkół ekonomicznych były uzupełniające szkoły handlowe, nauka odbywała się przeważnie wieczorami, a celem tych placówek było uzupełnienie wiedzy ze szkół handlowych lub zdobycie kwalifikacji osobom, które pracowały w handlu. Kadra nauczycielska składała się głównie z wykładowców gimnazjalnych, ale zdarzały się również wybitne jednostki, dla przykładu w Akademii Handlowej w Krakowie wykładali: Jerzy Michalski – minister skarbu w latach 1921-1922¹⁸² lub Adam Krzyżanowski – wybitny ekonomista¹⁸³, a w Akademii Lwowskiej wykładowcami byli: ekonomista Stanisław Grabski¹⁸⁴ i geograf Stanisław Pawłowski.¹⁸⁵

2.2.4. Seminaria nauczycielskie

Jak już to zostało wcześniej wspomniane nauczyciele szkół ludowych byli przeważnie słabo wykształceni, większe wymagania były stawiane przed kandydatami do pracy w szkole głównej. Ukończenie szkoły głównej było wymagane do zawodu nauczyciela, dodatkowo kandydat na tę posadę musiał odbyć również kurs preparandy (od 1854 roku kurs ten trwał dwa lata). W szkołach trywialnych nie dbano o solidne wykształcenie nauczyciela (najważniejsze dla władz było, aby kandydat nie należał do żadnego tajnego stowarzyszenia i był bezwzględnie oddany państwu), zupełnie inaczej wyglądało to w szkołach głównych. Kandydat na stanowisko nauczyciela w tego typu szkół powinien: „umieć czytać biegle (fertig) wszystkie rodzaje druku znajdujące się w przepisanych książkach szkolnych [...], pisać pięknie i biegle wszystkie przepisane rodzaje pism; — znać — cztery działania rachunkowe liczbami całymi i ułamkami [...], mieć dużą wprawę w rachunkach pamięciowych [...], rozumieć gramatykę niemiecką przynajmniej o tyle, o ile [...] jest potrzebna do ortograficznego pisania [...], być uzdolniony do sporządzania najniezbędniejszych pism z zakresu życia codziennego.”¹⁸⁶ Dodatkowo jeśli nauczyciel miał pracować w miejscu, gdzie język niemiecki nie był powszechnie używany, musiał on znać język miejscowy. Jednak dzięki lepszemu wykształceniu

¹⁸² https://inmemoriam.uj.edu.pl/listapamieci?p_p_id=56_INSTANCE_Ho8kqSj4vGRD&p_p_lifecycle=0&p_p_state=oormal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3&osoba=140321022 (dostęp 25.05.2021]

¹⁸³ https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/23544/wec_adam_krzyzanowski_2015.pdf?sequence=1&isAlowed=y (dostęp: 25.05.2021)

¹⁸⁴ <https://muzhp.pl/pl/e/1199/zmarl-prof-stanislaw-grabski> (dostęp: 25.05.2021)

¹⁸⁵ A. Ładyżyński, *Szkolnictwo zawodowe w Galicji...*, s. 64.

¹⁸⁶ Z. Tabaka, *Szkolnictwo ludowe...*, s. 227-228.

nauczyciel w szkole głównej otrzymywał także dużo wyższe wynagrodzenie, bo wynosiło ono 800 guldenów¹⁸⁷ rocznie (w szkołach trywialnych było to przeważnie 50 guldenów rocznie).¹⁸⁸

Kształceniem nauczycieli i przygotowaniem seminariów zajęła się Rada Szkolna Krajowa. Seminaria były szkołami czteroletnimi, do których przyjmowano uczniów przynajmniej po trzeciej klasie szkoły wydziałowej, jeżeli brakowało kandydatów przyjmowano absolwentów drugiej klasy. Seminaria były podzielone na męskie i żeńskie, chociaż oczywiście żeńskich placówek było zdecydowanie mniej. Szkoły męskie poprzedzone były kursem przygotowawczym (dla uczniów, którzy ukończyli szóstą, a czasem także piątą i czwartą klasę szkoły elementarnej). Wzorcem dla programu seminariów nauczycielskich w Austrii były szkoły niemieckie. Pierwsze dwa lata poświęcano kształceniu ogólnemu z zakresu nauk humanistycznych, ale także nauk ścisłych. Najważniejszym językiem obcym w tego typu placówkach był język francuski, ale nauczano także niemieckiego oraz ukraińskiego. Aby przygotować nauczycieli do pracy w środowisku wiejskim w programie znalazło się kilka przedmiotów praktycznych, takich jak prace ręczne, a w późniejszym okresie dodano również naukę o rolnictwie, ogrodnictwie, warzywnictwie, sadownictwie. Podczas trzeciego i czwartego roku nauki skupiano się na przedmiotach pedagogicznych, które były nauczane na wysokim poziomie.¹⁸⁹ W 1907 roku władze zdecydowały się na podział seminariów na dwa typy: językowo-rysunkowe i przyrodniczo-gospodarcze. W ten sposób starano się rozdzielić program nauczania dla nauczycieli, pracujących później na wsi i tych, pracujących w miastach.¹⁹⁰

Pod koniec XIX wieku seminaria nauczycielskie zaczęły cieszyć się ogromną popularnością, co przyczyniło się do zwiększenia się ich liczby. W 1913 roku funkcjonowało 18 szkół państwowych dla nauczycieli (z czego 14 było męskich, a tylko 4 żeńskie).¹⁹¹

¹⁸⁷ Podstawowa waluta w Cesarstwie Austriackiego a potem Monarchii Austro-Węgierskiej. W Galicji częściej nazywany złotym reńskim. (<https://muzeumzaglebia.pl/1751-pieni%C4%85dz-na-ziemiach-polskich-w-czasie-zabor%C3%B3w-cz%C4%99%C5%9B%C4%87-iii-pieni%C4%85dz-papierowy-w-galicji>) [dostęp: 02.04.2021]

¹⁸⁸ Z. Tabaka, *Szkolnictwo...*, s. 227-228.

¹⁸⁹ W. Korzeniowska, *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych...*, s. 163.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ A. Meissner, *Galicyjskie Seminaria Nauczycielskie na tle szkolnictwa pedagogicznego monarchii austro-węgierskiej*, „Studia Pedagogiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 14, Kielce, 2003 r., s. 91.

Galicja Zachodnia				Galicja Wschodnia			
L.p.	Miejscowość	Rok założenia	Język	L.p.	miejscowość	Rok założenia	język
1	Kraków (m)	1871	Polski	1	Lwów (m)	1871	Polski i ukraiński
2	Kraków (ż)	1871	Polski	2	Lwów (ż)	1871	Polski i ukraiński
3	Nowy Sącz	1871	Polski	3	Przemyśl	1871	Polski i ukraiński
4	Rzeszów	1871	Polski	4	Stanisławów	1871	Polski i ukraiński
5	Krosno	1895	Polski, obowiązkowy ruski	5	Tarnopol	1871	Polski i ukraiński
6	Stary Sącz	1903	Polski, obowiązkowy ruski	6	Sokal	1892	Polski i ukraiński
7	Kęty	1907	Polski	7	Sambor	1895	Polski i ukraiński
8	Rudnik	1908	Polski, obowiązkowy ruski	8	Zaleszczyki	1899	Polski i ukraiński
				9	Czortków	1909	Polski i ukraiński
				10	Brzeżany	1910	Polski i ukraiński

Tabela 2. Źródło: *Galiczyjskie Seminarium Nauczycielskie na tle szkolnictwa pedagogicznego monarchii austro-węgierskiej*, „Studia Pedagogiczne Akademii Świętokrzyskiej”.¹⁹²

Poza tymi placówkami zaczęły również powstawać seminarium prywatne, których było 34.¹⁹³

¹⁹² A. Meissner, *Galiczyjskie Seminarium Nauczycielskie...*, s. 92.

¹⁹³ W. Szulakiewicz, *Kształcenie pedagogiczne w seminarium nauczycielskich Krakowa okresu autonomii galicyjskiej*, "Studia Paedagogica Ignatiana" nr. 19(3) 2016, s. 143.

2.3. Bochnia pod panowaniem Austrii i pierwsze zmiany w szkolnictwie

W wyniku pierwszego rozbioru Polski Bochnia znalazła się w granicach Austrii, pod panowaniem Habsburgów była aż do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku. Austriacy mieli znaczący wpływ na rozwój, wygląd i życie miasta we wszystkich obszarach.

Rozbiory do których doszło w 1772, 1793 i 1795 r. były efektem wielu zaniedbań i zaniechań jakie miały miejsce w Rzeczypospolitej. Szczególnie wiek XVIII należy zaliczyć do najtrudniejszych w jej historii. Państwo było osłabione przez problemy wewnętrzne, na które nakładały się jeszcze zewnętrzne przyczyny upadku kraju. Wprawdzie działania podjęte w drugiej połowie XVIII wieku przyczyniły się nieco do poprawy ekonomicznej sytuacji Rzeczypospolitej (między innymi polepszył się stan miast, zwiększyła się liczba ludności, rozwijał się handel i przemysł), to jednak działania te były daleko niewystarczające. Rzeczpospolita była zauważalnie słabszym państwem niż sąsiednie monarchie¹⁹⁴, bowiem nie udało się przeprowadzić najważniejszych reform – jak na przykład opodatkować szlachtę i duchowieństwo czy zlikwidować liberum veto). Dodatkowo nie było zgody szlachty na reformy wojskowe. W efekcie czego Polska dysponowała słabą armią (od roku 1717 do pierwszego rozbioru w 1772 roku wojsko koronne i litewskie liczyło zaledwie kilkanaście tysięcy żołnierzy), która nie mogła się mierzyć z militarnymi siłami sąsiadów. Można zatem zgodzić się ze stwierdzeniem, że „nie granice i nie sąsiedzi, tylko nieład wewnętrzny przyprowadziły nas o utratę politycznego bytu”.¹⁹⁵

Przed 1772 rokiem Rzeczpospolita Obojga Narodów zajmowała obszar 733.500 km² i i liczyła 12.200.000 mieszkańców, pod względem powierzchni była więc drugim największym państwem w Europie i piątym jeśli chodzi o zaludnienie.¹⁹⁶ Na podstawie układów z 5 sierpnia 1772 roku Prusy przejęły kontrolę nad 36 tys. km² (580 tys. mieszkańców), Austria otrzymała 83 tys. km² (2 650 tys. mieszkańców), natomiast Rosji przypadło 92 tys. km² (1 300 tys. mieszkańców). Pod względem gospodarczym najbardziej rozwinięte obszary trafiły w ręce Hohenzollernów, Austria weszła w posiadanie Lwowa oraz bardzo cennych kopalni soli (między innymi w Bochni oraz w Wieliczce), Rosji przypadł największy aczkolwiek dość zacofany i słabo rozwinięty obszar Rzeczypospolitej.¹⁹⁷

¹⁹⁴ T. Prażmowska, *Dzieje trzech rozbiorów Polski oraz ruchu narodowego w XIX w. (poprzedzone zarysem panowania domu saskiego)*, Warszawa 1910, s. 111.

¹⁹⁵ J. Rutkowski, *Gospodarcze podłoże rozbiorów Polski*, Uniwersytet Poznański 1930, s. 1 – 3.

¹⁹⁶ T. Jaros, *Rozbiory Polski 1772 – 1795*, w: [Przegląd Pruszkowski], nr 2, 1998, s. 10 – 11.

¹⁹⁷ <http://muzhp.pl/pl/e/16/pierwszy-rozbit-polski-wywiad> (dostęp: 18.02.2021)

Po przejęciu władzy przez Austriaków zlikwidowane zostały pod koniec XVIII wieku obydwie bocheńskie klasztory (Bernardynów i Dominikanów)¹⁹⁸, rozebrano obronne mury miejskie oraz ratusz. W administracji zaczęli pojawiać się austriaccy urzędnicy oraz żołnierze, co spowodowało wzrost popularności języka niemieckiego.. W 1783 roku Austriacy zdecydowali się na utworzenie cyrkułu bocheńskiego z siedzibą w budynku dawnego klasztoru Dominikanów (dzisiaj budynek Muzeum im. Stanisława Fischera¹⁹⁹) – okręgu administracyjnego, obejmującego swoim zasięgiem spory obszar, od wschodu graniczył on bowiem z rzeką Białą pod Tarnowem, na zachodzie z Krakowem (dokładniej mówiąc z Rzeczpospolitą Krakowską, ponieważ Kraków miał wtedy status wolnego miasta). W 1867 roku utworzono także powiat bocheński, który obejmował jednak znacznie mniejszy obszar.²⁰⁰

Przejęcie Ziemi Bocheńskiej przez władze austriackie miało również ogromny wpływ na szkolnictwo, edukację i życie kulturowe miasta. Rok 1772 można uznać za przełomowy. Nowa władza zdecydowała o likwidacji wszystkich istniejących placówek szkolnych. Zamknięcie klasztorów skutkowało rozwiązaniem szkół elementarnych, które się przy nich mieściły. Oczywiście los ten spotkał nie tylko placówki, znajdujące się w Bochni, ale także wiele szkół na terenie całego zaboru, przykładowo także w pobliskiej Trzcianie, gdzie na skutek likwidacji zakonu księży Marków rozwiązaniu uległa także szkoła parafialna.²⁰¹ Działanie Austriaków były oczywiście celowe i przemyślane. Likwidacja szkół, wytworzyła pewnego rodzaju pustkę oświatową, którą zamierzali wypełnić zorganizowanym przez siebie szkolnictwem, opartym na niemieckich wzorach i podręcznikach.²⁰²

Ze względu na saliny Bochnia była dla Austrii dość ważnym i liczącym się miastem. Szybko zaczęto sprowadzać do miasta austriackich urzędników i wojskowych, co więcej Bochnia jako drugie miasto w Galicji (zaraz po Lwowie) otrzymała niemiecką szkołę, funkcjonującą zgodnie z reformami, zapoczątkowanymi przez Marię Teresę, która w 1774 roku wydała ustawę o nazwie: *Powszechny regulamin szkolny dla niemieckich szkół normalnych, głównych i trywialnych* (niem. *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen*²⁰³). Ustawa ta obejmowała również Galicję.²⁰⁴ O założeniach reformy Marii Teresy będzie dalej. Tymczasowa Szkoła Trywialna (bo taką nazwę otrzymała nowo powstała

¹⁹⁸ S. Mendelowski, *Bochnia*, Krosno 2004, s. 31.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ M. Korzec, *Bochnia*, Krosno 2002, s. 29.

²⁰¹ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu" pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1980, s. 273.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ [https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Schulordnung_\(1774\)](https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Schulordnung_(1774)) (dostęp: 18.05.2021)

²⁰⁴ R. Pelczar, *Sieć szkół niemiecko-żydowskich w Galicji w latach 1774-1873. Uwarunkowania i dynamika rozwoju.*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2016, s. 14.

placówka, niem. *Trivialschule*) została otworzona w 1778 roku.²⁰⁵ Szkoła ludowa przeznaczona była dla ludności o niemieckim pochodzeniu. Utrzymywano ją z kasy zarządu salinarnego.²⁰⁶ Szybko (bo już w 1784 roku) szkoła ta została podniesiona do rangi szkoły głównej (niem. *Hauptschule*), na mocy nadwornego dekretu cesarza Józefa II z 16 października 1783 roku. Zmiana ta oznaczała, że od teraz szkoła była utrzymywana przez państwo, a za świadczenia finansowe odpowiadała Fundusz Szkół Normalnych (utworzony po likwidacji zakonu jezuitów).²⁰⁷ Szkoła posiadała taką samą strukturę jak *Hauptnormalschule* we Lwowie – językiem lekcyjnym był niemiecki, a nauczano: religii, czytania oraz pisania (po niemiecku, ale także po polsku), gramatyki niemieckiej, rachunków, podstaw geometrii, geografii oraz historii powszechnej.²⁰⁸

Kolejne zmiany w szkolnictwie wprowadził dekretem Józef II w 1783 roku. Cesarz zalecił zorganizowanie na terenie Cesarstwa kilku typów szkół: trywialne, filialne (gminne) oraz parafialne.²⁰⁹ Każda parafia powinna posiadać swoją szkołę, która obejmowałaby wszystkie dzieci w wieku szkolnym. Ustanowiono uposażenie, jakie w szkole trywialnej miał otrzymywać nauczyciel (130 złr rocznie²¹⁰) oraz jego pomocnik (70 złr rocznie), a koszty utrzymania placówek mieli ponosić: patron, dominium i gmina. Sieć niemieckich szkół miała sprzyjać germanizacji i unifikacji bardzo zróżnicowanej monarchii Habsburgów.²¹¹ Założenia, które zaplanował Józef II, okazały się niezwykle trudne do realizacji, co wyraźnie widać na przykładzie Bochni i powiatu bocheńskiego. W czasie panowania tego cesarza na terenie Bocheńszczyzny uruchomiono jedynie siedem szkół: wcześniej wspomnianą już Szkołę Główną (szkoła męska) oraz sześć szkół trywialnych – szkołę żeńską w Bochni, a także szkoły mieszane w pobliskich miejscowościach (Mikluszowicach, Niepołomicach, Trzcianie, Uściu Solnym i Nowym Wiśniczu).²¹² Patronem wszystkich tych szkół został panujący władca, a obowiązki patrona w jego imieniu sprawowały miejskie magistraty lub zarządy dóbr kameralnych.²¹³

Reformy Józefa II zostały zahamowane pod koniec XVIII wieku wskutek śmierci cesarza. W 1791 roku Austria zakończyła wojnę z Turcją pokojem w Swisztowie. Mimo że

²⁰⁵ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 196.

²⁰⁶ C. Majorek, *Początki austriackiego systemu szkolnictwa...*, s. 99.

²⁰⁷ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 273.

²⁰⁸ Ibidem.

²⁰⁹ R. Pelczar, *System kar i nagród w szkołach ludowych w Galicji*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2017, s. 52.

²¹⁰ Złoty reński (gulden reński, ryński) był srebrną monetą austriacką (również papierowa), używana w latach 1559–1857. Wartością odpowiadała 60 krajcarom, a od XVIII wieku także 1/2 talara (<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zloty;4010530.html>, dostęp: 18.02.2021).

²¹¹ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 273.

²¹² Ibidem.

²¹³ Ibid.

kampania ta była dla Cesarstwa bardzo kosztowna, to nie przyniosła żadnych zdobyczy terytorialnych, ale skutkowało za to olbrzymim długiem. Następcy Józefa II na tronie austriackim (Leopold II Habsburg – Lotaryński i Franciszek I) wycofali się z wprowadzanych przez niego reform (zarówno gospodarczych jak i społecznych czy edukacyjnych), skupiając się na wojnie z Francją. Zaprzestanie reform spowodowało, że pod koniec XVIII wieku Austria zaczęła pogrążyć się w kryzysie.²¹⁴ Długotrwałe wojny napoleońskie jeszcze bardziej osłabiły pozycję Cesarstwa i odsunęły w czasie planowane reformy.

Przykłady cofania wcześniejszych reform za panowania Franciszka I i rządów Klemensa von Metternicha²¹⁵ można wskazać szkolnictwie elementarnym. Warto zwrócić uwagę na tak zwaną *Polityczną ustawę szkolną* (*Politische Verfassung der deutschen Volksschulen...*), wydaną w 1805 roku, a obowiązującą bez przerwy aż do 1873 roku. Ta ustawa dzieliła szkoły elementarne na cztery kategorie: szkoły główne (Hauptschulen), niższe szkoły realne (Burgerschulen), szkoły żeńskie (Mädchenschulen), które zlokalizowane były w większych miastach oraz szkoły trywialne (Trivialschulen), mieszczące się w małych miasteczkach i wsiach. Dopuszczano również szkoły niższej rangi niż trywialne – szkoły filialne oraz parafialne. Były to tak zwane szkoły z potrzeby, nieregulowane, bez zabezpieczenia dla nauczycieli.²¹⁶ Warto zaznaczyć, że na terenie Ziemi Bocheńskiej na początku XIX wieku działały wszystkie kategorie szkół, które wymieniono w *Politycznej ustawie szkolnej*, jednak rozbudowa sieci szkolnictwa postępowała bardzo wolno, a funkcjonowanie placówek często było dalekie od założeń, ze względu na pańszczyźniany ustrój, panujący w Galicji, w którym posiadacze ziemscy nie chcieli kształcić ludności wiejskiej, nawet na poziomie oświaty elementarnej. Przykładowo planowana ilość placówek oświaty elementarnej z roku 1849/1850 została osiągnięta dopiero w roku 1870.²¹⁷

²¹⁴ R. Kowalczyk, *Władca wizjoner. Reformy agrarne Józefa II*, "Zeszyty Wiejskie" nr XXII, 2016, s. 408

²¹⁵ Odgrywał znaczącą rolę w dyplomacji europejskiej w latach 1809-1848, kiedy sprawował urząd ministra spraw zagranicznych. (M. Sedivy, *Metternich, The Great Powers and The Eastern Question*, University of West Bohemia, Pilzno 2013, s. 15.)

²¹⁶ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 273.

²¹⁷ Ibidem., s. 274

III. Gimnazjum w Bochni

3.1. Utworzenie gimnazjum

Kiedy w 1772 roku w wyniku I rozbioru Polski Austriacy przejęli część polskich ziem, pod ich władzą znalazła się także Bochnia, która mogła się w tym czasie szczyścić sławą żupy solnej, docenianą nawet w Wiedniu. Austria liczyła na dochód z kopalni, dlatego od razu podniosła Bochnię do rangi miasta cyrkułowego, jednocześnie likwidując wszelką autonomię. Zaborca zlikwidował bocheńskie zakony, zburzył ratusz miejski, a także obsadził urzędy oraz całą administrację Austriakami. Pewnego rodzaju symbolem zmian było pojawienie się garnizonu ochrony cyrkułu, który odtąd stacjonował w mieście. Celem tych wszystkich reform było podporządkowanie społeczeństwa monarchii Habsburgów oraz integracji wszystkich części Cesarstwa tak, aby utworzyć jeden naród austriacki.²¹⁸

Pomysł utworzenia gimnazjum w Bochni zaczął pojawiać się już w połowie lat 80-tych XVIII wieku, na realizację tego zamierzenia trzeba było jednak poczekać, o czym pisze kronikarz w 1817 roku: „w roku 1785 miasto Bochnia miało otrzymać gimnazjum, w sprawie budowy którego na stajniach żup solnych rzeczywiście umówiono się i postanowiono. Jednakże nieoczekiwanie gnuśny umysł żyjących wówczas obywateli, któremu – żeby właściwie powiedzieć – muzy są obce, zapomniawszy mądrze korzystać z zysku z ofiarowanego sobie dobrodziejstwa, zlekceważywszy wolę najjaśniejszego cesarza, rzecz zupełnie niezrobioną pogrzebał w haniebnym zapomnieniu.”²¹⁹ Nie ma żadnej potwierdzonej hipotezy, która tłumaczyłaby niechęć mieszkańców Bochni do pomysłu utworzenia gimnazjum. Część historyków podaje, że wpływ na to miały wcześniejsze, nieudane inicjatywy edukacyjne na terenie miasta, jednak bardziej prawdopodobne wydaje się, że bochniaczy chcieli utworzenia placówki, ale niekoniecznie pod władzą austriacką, obawiając się, że gimnazjum stanie się miejscem propagandy i indoktrynacji młodzieży w ramach szeroko zakrojonej polityki asymilacyjnej, prowadzonej przez Cesarstwo. Ta teoria wydaje się być bardziej prawdopodobną, bowiem niemieckojęzyczna szkoła, służąca zaborcy nie mogła wywoływać w Bochni pozytywnej reakcji.²²⁰

²¹⁸ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie w okresie niewoli narodowej*, "Bochnia. Dzieje miasta i regionu. 170 lat Gimnazjum w Bochni" red. Z. Ruta, Kraków 1988, s. 3.

²¹⁹ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum w Bochni 1817-1904*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Kraków 2017, s. 113.

²²⁰ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 4.

Sytuacja zmieniła się trochę w 1816 roku, kiedy cesarz Franciszek I wydał dekret, w który obiecywał, że jeśli miasto obwodowe będzie chciało utworzenia gimnazjum (zakładając oczywiście, że wcześniej takiej placówki nie posiadało) i zapewni szkole podstawowe warunki, niezbędne do jej funkcjonowania (takie jak budynek, wyposażenie sal lekcyjnych i wszelkie pomoce dydaktyczne), to państwo będzie łożyć na utrzymanie kadry nauczycielskiej. Zaborcze władze Bochni uznały, że gimnazjum pomoże w kształceniu urzędników (którzy w tym czasie byli niezwykle potrzebni), a także liczyli, że centrala w Wiedniu doceni ich zaangażowanie, dlatego zaczęto się przygotowywać do uruchomienia placówki. To dość trudne zadanie powierzono bocheńskiemu proboszczowi o niemieckim pochodzeniu Piusowi Riegerowi. Duchowny pochodzący ze Szwabii, do Bochni trafił w 1815 roku, kiedy to 1 lutego przejął parafię św. Mikołaja²²¹, miał być „bardzo biegły w naukach humanistycznych i świętej teologii, od zawsze kochający młodzież i bardzo się o nią troszczący”.²²² Bardzo szybko (bo już w listopadzie 1817 roku) zorganizował zgromadzenie delegatów ludności, podczas której została złożona deklaracja niesienia pomocy materialnej szkole oraz wzniesienia budynku szkolnego. Budynek nie został oczywiście od razu wybudowany (jak się później okazało, trzeba było na niego poczekać prawie 70 lat), ale deklaracja wystarczyła by jeszcze w tym samym miesiącu uruchomić pierwszą klasę szkoły, do której początkowo zapisało się czterech uczniów, a w trakcie semestru kolejnych 21. Pius Rieger został nauczycielem wszystkich przedmiotów.²²³ Władze w Wiedniu oficjalnie powołały do życia bocheńskie gimnazjum dopiero rok później (bo w sierpniu 1818 roku), wysyłając do Bochni odpowiedni dekret cesarski. Dało to możliwość przyjęcia do pracy drugiego nauczyciela (został nim kolejny duchowny katolicki o pochodzeniu niemieckim) oraz ustanowienia Piusa Riegera prefektem szkoły. Zgodnie z prawem prawnym dyrektorem miał być zwierzchnik politycznej władzy cyrkuły, czyli starosta, którym w tym czasie był Anton Baum.²²⁴ Początkowo do szkoły zapisywali się przede wszystkim mieszkańcy Bochni i jej okolic, ale także z Wieliczki, Podgórze, zdarzały się również przypadki uczniów, który pochodzili z bardziej odległych zakątków.

Warto podkreślić, że bocheńskie gimnazjum było jedyną szkołą średnią w powiecie.

²²¹ S. Kobiela, *Siła przyciągania*, Bochnia 2017, s. 16.

²²² A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 113.

²²³ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 7.

²²⁴ *Ibidem.*, s. 7.

3.2. Kierownictwo szkoły i kadra nauczycielska

Pierwszym prefektem szkoły był ks. Pius Rieger. Jednak w 1826 roku był zmuszony odejść ze stanowiska. Wynikało to z tego, że władze cesarskie wydały nowe rozporządzenie, zabraniające łączenia funkcji prefekta z innym stanowiskiem. Rieger zrezygnował więc z zarządzania szkołą, skupiając się na pracy na parafii.²²⁵ Otrzymał on jednak godność wicedyrektora gimnazjum i przez ten tytułarny tytuł mógł być cały czas obecnym w życiu szkoły.²²⁶ Ogłoszony więc został konkurs na nowego prefekta, wygrany przez Antoniego Liszkę – Czecha urodzonego w Hradcu, doktora filozofii na Uniwersytecie Praskim.²²⁷

Prefekt Liszka zmarł nagle na gruźlicę w wieku 57 lat w 1847 roku. Tymczasowym dyrektorem został ustanowiony (pochodzący z Wiednia) Franciszek Brugger, który jednak szybko został przeniesiony do Lwowskiego Gimnazjum Akademickiego, a jego miejsce na stanowisku prefekta w Bochni zajął Wincenty Keidosch.²²⁸ W tym okresie zostały przeprowadzone również reformy, które zmieniły sposób zarządzania szkołą – od teraz nadzór nad placówką sprawowało Ministerstwo Wyznań i Oświecenia, a kierowaniem gimnazjum zajmowało się kolegium, złożone z nauczycieli. Prefekt Keidosch zaczął odtąd sprawować funkcję dyrektora.²²⁹

Druga połowa XIX wieku to czas, kiedy w szkole zaczyna się pojawiać coraz więcej polskich akcentów, czego zwieńczeniem był wybór profesora religii Józefa Czajkowskiego²³⁰ – pierwszego Polaka – na stanowisko dyrektora bocheńskiego gimnazjum, który objął stanowisko w 1851 roku, po tym jak poprzedni dyrektor został przeniesiony do gimnazjum w Tarnowie.²³¹ Czajkowski kierował szkołą w trudnym dla niej okresie aż do 1863 roku, kiedy zastąpił go Franciszek Szynglarski, pełniący funkcję dyrektora przez 5 kolejnych lat. W 1868 roku stanowisko objął Teodor Biłous – urodzony w Witkowie nauczyciel geografii, historii oraz języka niemieckiego. Biłous kierował szkołą aż 20 lat (skrupulatnie pisząc w tym czasie kronikę szkoły), do czasu gdy w 1888 roku został zastąpiony przez Michała Żułkiewicza – kolejnego wieloletniego (stanowisko sprawował 17 lat) dyrektora, który do Bochni przybył z gimnazjum w Przemyślu. W 1890 roku dostąpił on zaszczytu długiej rozmowy z cesarzem Franciszkiem Józefem I, który przejeżdżał przez Bochnię i miał być zainteresowany stanem tutejszego

²²⁵ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 119.

²²⁶ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 9.

²²⁷ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 119.

²²⁸ *Ibidem.*, s. 128.

²²⁹ *Ibid.*, s. 15.

²³⁰ Zapisywany również jako Józef Czaykowski.

²³¹ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 15.

gimnazjum.²³² Ostatnim dyrektorem, wybranym przed wybuchem I wojny światowej, został Józef Kurowski, który objął tę funkcję w 1905 roku, a gimnazjum opuścił w 1922 roku, już w niepodległej Polsce.²³³

Jak już wcześniej zostało wspomniane, pierwszym nauczycielem oraz prefektem szkoły był ks. Pius Rieger. W 1818 roku pojawiła się okazja, aby zatrudnić kolejnego pedagoga. Wybór padł na ks. Józefa Mosera, który akurat pracował w zastępstwie jako katecheta w pobliskim klasztorze. Pochodził on z Fryburga i miał doświadczenie w pracy z dziećmi oraz młodzieżą, ponieważ zajmował się kształceniem szlachty. Komplectowanie kadry nauczycielskiej nie było łatwym zadaniem, mieszkańcy Bochni oczekiwali bowiem, że grono pedagogiczne będzie stanu kapłańskiego oraz będzie pochodzić z Galicji, co było zadaniem prawie niewykonalnym. Prefekt bocheńskiego gimnazjum zwrócił się więc o pomoc do duchownych, przebywających w innych części Cesarstwa Austriackiego. Tym sposobem w roku szkolnym 1819/1820 nowymi nauczycielami mianowani zostali: ks. Jan Mika z Wilamowic, ks. Jan Muderak z Nowego Cieszyna, ks. Franciszek Waniek z Bielska.²³⁴ Wtedy możliwe stało się także podzielenie między wykładowców przedmiotów, których nauczali. Trochę później do kadry nauczycielskiej dołączyli również ks. Antoni Watzlawik z Weisskirchen (Hranice) na Morawach, ks. Andrzej Hruby z Gießhübl.²³⁵ Skład grona pedagogicznego w tym okresie jasno pokazuje, że nauczyciele w bocheńskim gimnazjum początkowo byli tylko pochodzenia obcego, do Bochni przybywali najczęściej z Niemiec lub Czech, w Galicji brakowało bowiem odpowiednio przygotowanej kadry.

Polacy zaczęli pojawiać się wśród bocheńskiej kadry nauczycielskiej częściej w drugiej połowie XIX wieku, szczególnie po Wiośnie Ludów (wtedy też pojawia się pierwszy dyrektor, który był Polakiem). Natomiast w czasie autonomii galicyjskiej można zauważyć, że grono pedagogiczne składało się praktycznie tylko z polskich nazwisk.²³⁶ W latach trzydziestych XIX wieku do pracy w Bochni zaczęli być przyjmowani również pierwsi świeccy nauczyciele. Pierwszym z nich był (przyjęty w ramach zastępstwa) Jan Kapistran Klemsch z Heindorf (Hejnice) na Morawach, którego można odnaleźć w kronice placówki z 1827 roku. Społeczeństwo bocheńskie z trudem przyjęło wykładowcę, nie należącego do stanu duchownego, mimo to w kolejnych latach zaczęło się pojawiać jeszcze więcej świeckich

²³² Ibidem., s. 85.

²³³ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 320.

²³⁴ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 115.

²³⁵ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 7.

²³⁶ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 320.

nauczycieli.²³⁷ Warto też zauważyć, że skład grona nauczycielskiego bardzo często się zmieniał, w miejsce zwolnionych wykładowców, przychodzili nowi, czasem tylko na zastępstwo i nie wiązali się oni z bocheńską szkołą na zbyt długo. W latach 1817 – 1914 w kronice gimnazjum można znaleźć około 250 nazwisk wykładowców, którzy byli zatrudnieni w Bochni. Kadra bocheńskiej szkoły była bardzo zróżnicowana pod względem doświadczenia zawodowego, zdarzały się przypadki wykładowców o małym doświadczeniu, ale również tych, którzy mogli szczycić się wieloletnią pracą w zawodzie, jako przykład można podać tutaj Aleksandra de Zborowskiego, który miał za sobą 20 lat pracy w szkole w Tarnowie. Nie był on jednak zadowolony z pracy w Bochni, ponieważ został tu skierowany wbrew swojej woli, bardzo szybko (bo jedynie po niecałym miesiącu pracy) zachorował i wkrótce zmarł. Kronikarz opisuje go jako człowieka przykrego dla siebie i wszystkich.²³⁸ Dla władz austriackich ważniejsza od doświadczenia zawodowego była jednak lojalność – nauczyciele byli poddanymi monarchii Habsburgów, dlatego zakazane było przejawianie propolskich sympatii.

W roku 1851 gimnazjum w Bochni zostało zdegradowane do poziomu niższego – usunięte zostały dwie najwyższe klasy, pozostały jedynie 4 niższe. Te zmiany oczywiście odbiły się na kadrze nauczycielskiej. Przed tą reformą w szkole pracowało 10 profesorów i 2 suplentów, natomiast w 1857 roku pozostało 6 nauczycieli oraz 3 zastępców. W tym okresie bardzo nasiliła się rotacja pracowników bocheńskiej placówki, ponieważ wielu profesorów szybko decydowało się przenieść do wyżej zorganizowanych zakładów.²³⁹ Dodatkowo w 1855 roku wybuchła epidemia cholery (która dotknęła wielu uczniów i profesorów, ale poza jednym nauczycielem nikt nie zmarł), czego skutkiem była jeszcze większa redukcja kadry nauczycielskiej – w najgorszym okresie w szkole pracowały jedynie 4 osoby (włączając dyrektora), zdarzało się także, że tylko 3 wykładowców musiało zająć się wszystkimi uczniami. Ten okres był dla gimnazjum, uczniów oraz kadry nauczycielskiej bardzo trudny, ponieważ „chyba nigdy gimnazjum bocheńskie nie było do tego stopnia pozbawione sił uczących”²⁴⁰, tak bardzo, że w 1860 roku władze szkoły były zmuszone zatrudnić katechetę ze szkół ludowych w Bochni oraz dwóch wikariuszy.²⁴¹ Jednakże ten brak kadrowy przyczynił się do pojawienia się w szkole większej liczby nauczycieli o pochodzeniu polskim.

Nie należy jednak zapominać, że mimo zwiększenia liczby Polaków w gronie pedagogicznym szkoła nadal funkcjonowała zgodnie z wytycznymi Monarchii Austro-

²³⁷ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 120.

²³⁸ Ibidem., s. 121.

²³⁹ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 17.

²⁴⁰ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 141.

²⁴¹ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 17.

Węgierskiej. Nauczyciel powinien był cały czas pamiętać, że jest urzędnikiem państwowym, podległym cesarzowi. O obowiązku służby Austrii przypominały mu słowa przysięgi, składanej na wierność cesarza, podczas przyjęcia do pracy. Nauczyciel nie miał jedynie nauczać młodzieży danego przedmiotu, ale także moralności i religijności. Obiecywał, że nie będzie nadużywał swojego urzędu, a powierzone mu zadania wykonywać będzie rzetelnie i sumiennie. Co więcej nauczyciel musiał złożyć również przysięgę, że nie jest i nie będzie członkiem żadnego stowarzyszenia politycznego.²⁴²

W 1888 roku bocheńska szkoła po wielu latach starań ponownie stało się gimnazjum wyższym. Dzięki czemu zaczęła się znów jawić jako bardziej atrakcyjna zarówno dla uczniów, jak i dla profesorów. W tym okresie nauczyciele mogli cieszyć się olbrzymim uznaniem i szacunkiem w mieście. Świadczy o tym między innymi fakt, że ich kandydatury były wysuwane do Rady Miejskiej, Rady Szkolnej Okręgowej oraz Rady Powiatowej. Rajcami miejskimi przez wiele lat byli profesorowie: Michał Żułkiewicz, Józef Krukowski i Henryk Machnicki. Olbrzymie wyróżnienie otrzymał profesor Michał Szklarz, któremu w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku miasto powierzyło funkcję przewodniczącego RSM. Wielu wykładowców było także członkami (lub nawet należeli do władz) licznych towarzystw i organizacji, takich jak: Koło Towarzystwa Szkoły Ludowej im. Marii Konopnickiej, Towarzystwo „Czytelnia” czy Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej im. Adama Mickiewicza.²⁴³

Warto również zaznaczyć, że wielu profesorów z bocheńskiego gimnazjum było zaangażowanych w działalność naukową, która polegała na publikowaniu podręczników, monografii, rozpraw oraz artykułów. Jako przykład można przywołać tutaj postać Jana Czubka. Pochodził on z Baczkowa koło Bochni i kształcił się w bocheńskim gimnazjum, gdzie później także nauczał. Specjalizował się w historii polski oraz filologii klasycznej, zajmował się również tłumaczeniami utworów klasycznych.²⁴⁴ Autorem podręczników do języka łacińskiego (które były powszechnie używane w okresie międzywojennym) był bocheński profesor: Stanisław Skimina. Językiem greckim zajmował się z kolei Michał Bogucki, a literaturę polską badali Franciszek Walczak oraz Henryk Trzpis.²⁴⁵ Aktywność naukowa nauczycieli bocheńskiego gimnazjum miała niewątpliwy wpływ na rozwój oraz zwiększenie popularności i renomy tej placówki, co z kolei miało wpływ na zwiększenie się liczby uczniów do ponad 600 w 1909 roku.²⁴⁶ Można śmiało stwierdzić, że lata 1888 – 1918 stanowiły jeden z najlepszych

²⁴² APK, Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni, sygn. 39, 30/39/125.

²⁴³ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 320-321.

²⁴⁴ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Czubek-Jan;3889898.html> (dostęp: 16.04.2021)

²⁴⁵ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 321.

²⁴⁶ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 27.

okresów w historii bocheńskiej szkoły, między innymi dzięki doskonale wykształconej i zaangażowanej kadrze nauczycielskiej.

3.3. Uczniowie i życie szkolne

Obniżenie rangi szkoły do poziomu gimnazjum niższego spowodował kolejny spadek zainteresowania bocheńską placówką. W roku szkolnym 1850/1851 do szkoły uczęszczało jedynie 139 uczniów, a rok później jedynie 62.²⁴⁷ Wiązało się to oczywiście ze zredukowaniem kilku klas, ale także ze zmniejszeniem prestiżu bocheńskiej szkoły. Bogatsi rodzice, którzy chcieli pełnego średniego wykształcenia dla swoich dzieci, zdecydowali się posyłać je do placówek w Krakowie, Tarnowie, Nowym Sączu czy nawet we Lwowie. Ponowne zainteresowanie szkołą w Bochni nasiliło się w czasach autonomii galicyjskiej, kiedy również w bocheńskiej szkole zaczęły pojawiać się ruchy liberalne, a nauka coraz częściej odbywała się po polsku. W tym okresie szkoła stała także łatwiej dostępna dla uczniów z rodzin mniej zamożnych, ponieważ pojawiła się możliwość skorzystania z ulgi przy opłatach.²⁴⁸ W 1857 roku do bocheńskiego gimnazjum uczęszczało 98 uczniów, wszyscy byli wyznania rzymskokatolickiego, jedynie 10 z nich jako język ojczysty deklarowało niemiecki oraz tylko 2 pochodziło z innego rejonu niż Galicja (jeden z Czech, drugi z Prus).²⁴⁹

Jednak prawdziwy rozkwit szkoły nastąpił dopiero po 1888 roku, kiedy placówka w Bochni ponownie stała się gimnazjum wyższym. Podniesienie rangi szkoły skutkowało zwiększeniem się frekwencji uczniów. Końcem 1892 do szkoły uczęszczało już 350 uczniów. Większość z nich pochodziła z Bochni i powiatu bocheńskiego lub z najbliższej okolicy (z powiatu brzeskiego i limanowskiego). Jedynie dwóch uczniów pochodziło z Morawii, po jednym z Austrii Wyższej oraz Śląska, 5 natomiast przybyło do Bochni z Cesarstwa Rosyjskiego. Ze względu na pochodzenie uczniów w szkole dominował język polski, jedynie 3 uczniów zadeklarowało inny język (2 uczniów posługiwało się językiem czeskim, a 1 niemieckim). Uczniowie najczęściej pochodzili z rodzin rolniczych lub mieszczańskich. W 1892 roku najwięcej uczniów było synami rolników (102), urzędników państwowych (36), sług państwowych (29), przemysłowców (27), 36 uczniów było sierotami.²⁵⁰

²⁴⁷ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 317.

²⁴⁸ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 19.

²⁴⁹ APK, Programm des Kais. koningl. Unter-Gymnasiums in Bochnia, 1857, sygn. 30/39/237, s. 30.

²⁵⁰ APK, Sprawozdanie (C.K.) Dyrekcyi C. K. Gimnazjum w Bochni, 1891/1892, sygn. 30/39/242, s. 38.

Bocheńskie gimnazjum w swoich murach zgromadziło najwięcej uczniów na początku nowego wieku, kiedy do szkoły uczęszczało ponad 600 uczniów. Z końcem roku szkolnego 1904/05 było 602 uczniów, z końcem 1905/06 aż 650²⁵¹, a z końcem 1907/08 654 uczniów.²⁵² W tym okresie również największy procent uczniów pochodził z rodzin rolniczych oraz urzędniczych, spory odsetek stanowiły też sieroty. Można stwierdzić, że zasięg bocheńskiego gimnazjum był dość duży, ponieważ wśród szkolnych statystyk można znaleźć sporo osób pochodzących spoza powiatu bocheńskiego, czy nawet spoza Galicji. Przykładowo w roku szkolnym 1896/97 uczniowie spoza powiatu bocheńskiego stanowili 52% uczniów, a w 1912/13 – 45,7%.²⁵³ Jednak jeśli chodzi o narodowość to zdecydowaną większość stanowili Polacy, jedynie w początkowym okresie istnienia szkoły były to inne narodowości. Przykładowo w 1900 roku na 513 uczniów tylko trzech posługiwało się językiem innym niż polski (dwóch językiem rosyjskim, jeden niemieckim).²⁵⁴

Warto jeszcze wspomnieć o wieku uczniów. Większość osób, uczęszczających do szkoły w Bochni, miała między 11, a 20 lat (co było zgodne z regulaminem), zdarzały się także starsi uczniowie, jednak były to pojedyncze przypadki. Przykładowo w 1900 roku uczniów między 21 a 25 rokiem życia było jedynie 24.²⁵⁵

Uczniów w bocheńskim gimnazjum (podobnie jak we wszystkich w Monarchii Austro-Węgierskiej) obowiązywała uczniów surowa dyscyplina, a przepisy karności określały, co jest zakazane i pod jaką karą. Uczniom nie wolno było uczestniczyć w zabawach tanecznych w mieście ani publicznych balach, a wizyta w kasynie, kręgielni, szynkowni, kawiarni czy piwiarni karana była wydaleniem ze szkoły.²⁵⁶ Regulamin określał nawet, w jakim domu (stancji) może mieszkać uczeń, jeżeli gospodarz nie spełniałby tych założeń, rodzice powinni przenieść ucznia do innego mieszkania, jeśli nie, dyrektor miał prawo zabronić uczniowi wstępu do szkoły.²⁵⁷

Jednak aby zrekompensować uczniom surowy (czasem wręcz wojskowy) regulamin gimnazjum oferowało wiele atrakcji poza lekcjami. Jeszcze za czasów ks. Piusa Riegera powstała szkoła rysunku, w której uczniowie zajmowali się malowaniem farbami wodnymi oraz czarnym tuszem. Założyciel szkoły był również wielkim miłośnikiem teatru, dlatego

²⁵¹ J. Kannenberg, *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1906*, Nakładem Funduszu Naukowego, Kraków 1906

²⁵² J. Kurowski, *Sprawozdanie Dyrekcji c. k. gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1909*, Nakładem Funduszu Naukowego, Kraków 1909

²⁵³ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 319.

²⁵⁴ APK, *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Bochni, 1900*, sygn. 30/39/248, s. 46.

²⁵⁵ Ibidem.

²⁵⁶ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika...*, s. 17.

²⁵⁷ APK, *Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Bochni, 1899*, sygn. 30/39/247, s. 52.

czasem zezwalał uczniom obejrzeć przedstawienie, gdy do miasta przyjeżdżała grupa aktorów. Widząc, z jakim zainteresowaniem młodzież oglądała spektakle, zdecydował się założyć w gimnazjum teatr. Na to przedsięwzięcie poświęcił pawilon w parafialnym ogrodzie, który dysponował sceną, garderobą oraz miejscem dla publiczności. Dekoracje prefekt kupował od trup aktorskich, a istniejąca już w tym czasie szkoła rysunku, pomagała przy przygotowywaniu tła.²⁵⁸ W początkowym okresie istnienia szkoły placówka dysponowała również orkiestrą, która często występowała na placu niedaleko szkoły, także ku uciechu pobliskich mieszkańców. Orkiestra wykorzystywana była także podczas festynów. Ks. Rieger organizował je dwa razy w roku – w maju i październiku (stąd też nazwy tych wydarzeń *Majalis* oraz *Octobrialis*). Młodzież i ksiądz prefekt spotykali się przy budynku szkoły i wspólnie (w towarzystwie orkiestry) udawali się do lasu nazywanego Rajskim (*Paradieswäldchen*), gdzie rodzice i krewni uczniów organizowali wyżywienie. Czas spędzano na tańcach, zawodach i zabawach, z których najważniejszą była walka o chorągiew – uczniowie byli podzieleni na dwie grupy (mające kojarzyć się z Rzymianami oraz Grekami), jedna miała bronić chorągwi (znajdującej się na wzgórzu) przed drugą.²⁵⁹

W późniejszym okresie istnienia szkoły oferta aktywności dla uczniów jeszcze bardziej się powiększyła. Zaczęły istnieć koła zainteresowań, jak na przykład: Kółko Literackie lub Kółko Historyczne, nad którymi opiekę sprawowali profesorowie gimnazjum. Szkoła mogła się poszczycić już dwiema orkiestrami: dętą oraz smyczkową. Za pierwszą z nich odpowiadał najpierw Antoni Langer – nauczający w gimnazjum muzyki i śpiewu, a później znany w mieście muzyk – Leopold Kosek. Z kolei zespołem smyczkowym zajmował się nauczyciel Bronisław Nowak. Zespoły prezentowały swoje umiejętności podczas świąt narodowych (dozwolone były święta polskie), organizowanych w szkole, a także uroczystości miejskich.²⁶⁰ Warto tutaj podkreślić, że gimnazjum uroczysto celebrowało rocznice ważnych wydarzeń historycznych. Bardzo uroczysto odchodzono rocznicę śmierci Adama Mickiewicza, kiedy to organizowano odczyty i inscenizacje, którymi zajmowały się kółka recytatorskie i dramatyczne. Szkoła pamiętała także o rocznicach narodowych powstań (insurekcji kościuszkowskiej, powstania listopadowego oraz styczniowego), kiedy to odczytywano referaty. Bardzo uroczyste były obchody 500 rocznicy bitwy pod Grunwaldem, ponieważ uczniowie mogli uczcić to wydarzenie dwukrotnie – raz w murach szkoły, a raz uczestnicząc w miejskiej manifestacji (szkoła otrzymała na to pozwolenie władz oświatowych). Niektórzy z uczniów mieli możliwość

²⁵⁸ S. Kobiela, *Siła przyciągania*, Bochnia 2017, s. 19.

²⁵⁹ *Ibidem.*, s. 20-21.

²⁶⁰ *Ibidem.*, s. 29.

celebracji tej rocznicy nawet trzykrotnie, bowiem delegacja z Bochni była obecna podczas odsłonięcia pomnika bitwy pod Grunwaldem w Krakowie, co miało miejsce 15 lipca 1910 roku.²⁶¹

Na przełomie XIX i XX wieku zaczęto też przywiązywać większą wagę do wychowania fizycznego młodzieży, co skutkowało zorganizowaniem w szkole nieobowiązkowych lekcji gimnastyki (podczas których do dyspozycji uczniów była sala gimnastyczna oraz boisko), obejmujące także szereg zabaw i gier, takich jak: gry bieżne, podrywki, walki, rzucanki. Według danych z 1913 roku na zajęcia uczęszczało aż 85% uczących się. Nauczyciele organizowali również wiele wycieczek podczas roku szkolnego, przeważnie półdniowych w niedalekiej okolicy Bochni, ale zdarzały się też bardziej odległe wyjazdy (na przykład do Krakowa).²⁶² W 1912 roku wśród zajęć nieobowiązkowych pojawiła się nauka strzelania oraz ćwiczenia wojskowe, nad którymi czuwali przydzieleni do szkoły podoficerowie. W 1913 roku był to Józef Wolf (c.k. 57 p.p.²⁶³). Podsumowaniem nauki strzelania był konkurs (w obecności władz wojskowych, autonomicznych i rządowych, a także rodziców uczniów). Dla zwycięzców przewidziane były nagrody, a najlepsi strzelcy wzięli udział w konkursie w Wiedniu. Wojskowy charakter miała też drużyna skautowa im. Stanisława Żółkiewskiego, która powstała w 1913 roku i z końcem roku szkolnego 1913/1914 liczyła 60 uczniów. Ćwiczenia zastępów odbywały się w środy oraz soboty i trwały 2 lub 3 godziny, a co dwa tygodnie organizowano terenowe wycieczki (do Tyńca, Zakopanego, Wiśnicza, Biadolin), które pozwalały na sprawdzenie wcześniej zdobytych umiejętności.²⁶⁴

Wartym odnotowania jest fakt, że szkoła organizowała dla uczniów kąpiele rzeczne w okresie letnim przy okazji wycieczek nad rzekę Rabę, a także umożliwiała bezpłatne korzystanie z łaźniek salinarnych. W wypadku ciężkiej choroby ucznia gimnazjum starało się pomóc mu, organizując wyjazd leczniczy do Rabki lub Zakopanego.²⁶⁵

W szkole funkcjonowało także wiele tajnych kółek i stowarzyszeń o charakterze niepodległościowym. Ze względu na to, że były zakazane brakuje informacji na ich temat. Wiadomo, że około 1890 roku powstała tajna organizacja o nazwie „Liga Narodowa”, której administrator, uczeń ostatniej klasy gimnazjum w Bochni Jan Jachna został aresztowany i ujawnił statut organizacji oraz członków, którzy także byli uczniami bocheńskiej szkoły średniej. Nie ma informacji o tym, co stało się z organizacją po aresztowaniu Jachny,

²⁶¹ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 323.

²⁶² APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1913/14, sygn. 30/39/263, s. 44.

²⁶³ K.u.K. Infanterie Regiment 57 (Cesarsko-Królewski 57 Pułk Piechoty)

²⁶⁴ APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1913/14, sygn. 30/39/263, s. 46-47.

²⁶⁵ Ibidem., s. 47.

prawdopodobnie przestała istnieć, a na pewno przestała istnieć na terenie szkoły. Krótko po tym założona została kolejna organizacja, nosząca nazwę „Przebudzenie”, której założycielem był profesor Jan Ptaśnik, jednak bardzo szybko (bo już po 3 latach) ta inicjatywa przestała istnieć wskutek rozwiązania. Na terenie szkoły działały też organizacje o charakterze demokratyczno-narodowym (na przykład „Wszechpolacy”, posiadająca nawet własną bibliotekę z polską literaturą i organizująca raz w miesiącu spotkania) oraz socjalistycznym i ludowym.²⁶⁶

3.4. Program nauczania i jego ewolucja

Program nauczania został zmieniony w wyniku reform na skutek Wiosny Ludów. Ważnym wydarzeniem z tego okresu było wprowadzenie języka polskiego do szkół średnich, o co bardzo zabiegaly władze Galicji, przygotowując w tym celu petycję (18 marca 1848 rok), w której żądano wprowadzenia języka narodowego w szkołach średnich zgodnie z zasadą dominacji ludności, która posługiwała się danym językiem.²⁶⁷ Petycja ta przyniosła zamierzony efekt i już we wrześniu Ministerstwo Oświecenia zarządziło wprowadzenie języka polskiego w gimnazjach w Galicji. Jednak były to tylko zmiany chwilowe. Lata 50-te przyniosły powrót do poprzedniego stanu rzeczy. Język niemiecki ponownie wrócił do szkolnej administracji, podręczników oraz na lekcje.²⁶⁸

Dłużej obowiązywały zmiany w programie nauczania z 1851 roku, bowiem obowiązywały aż do roku 1887. W tym okresie po zredukowaniu dwóch najwyższych klas bocheńska placówka funkcjonowała jako czteroletnie gimnazjum niższe. Na podstawie sprawozdania rocznego z 1856 roku można wskazać następujący program nauczania: znalazło się w nim 8 przedmiotów, których nauka była rozłożona na cztery klasy. W klasie pierwszej oraz drugiej były to: religia (2 godziny), łacina (8 godzin), język niemiecki (5 godzin), język polski (2 godziny), geografia i historia (3 godziny), matematyka (3 godziny), historia naturalna i fizyka (2 godziny), czyli łącznie 25 godzin tygodniowo. W klasie trzeciej rozpoczynała się nauka greki, na którą poświęcano 5 godzin tygodniowo, kosztem łaciny (6 godzin) i niemieckiego (4 godziny), pozostałe przedmioty pozostawały bez zmian, dlatego uczono się 27 godzin tygodniowo, tak samo jak w czwartej klasie, gdzie podział przedmiotów wyglądał następująco: religia (2 godziny), łacina (6 godzin), greka (4 godziny), język niemiecki (4

²⁶⁶ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 30 – 31.

²⁶⁷ Ibidem., s. 14.

²⁶⁸ Ibid., s. 15

godzin), język polski (2 godziny), geografia i historia (3 godziny), matematyka (3 godziny), historia naturalna i fizyka (3 godziny). Ponadto uczniowie mieli możliwość przedmiotów dodatkowych: kaligrafii (2 godziny) lub śpiewu (3 godziny). Dokładnie określono także zakres materiału, który obowiązywał w każdej z klas. Językiem wykładowym był język polski, wyjątek stanowiły lekcje historii i geografii w klasach II, III i IV oraz lekcje niemieckiego.²⁶⁹

W 1884 roku wprowadzono w Austrii kolejne zmiany w programie nauczania. W gimnazjum w Bochni zmiany te wprowadzono dopiero od 1888 roku, gdy cesarz wydał postanowienie ustanawiające bocheńską szkołę gimnazjum wyższym i zezwalające na utworzenie piątej klasy w roku szkolnym 1888/1889.²⁷⁰ Bocheńskie gimnazjum kształciło uczniów zgodnie z planem naukowym, ułożonym w myśl instrukcji z 1884 roku oraz według kilku innych rozporządzeń Ministerstwa Wyznań i Oświaty. Do przedmiotów obowiązkowych należały (tak jak w każdym innym gimnazjum): religia, łacina, greka, język niemiecki, geografia i historia, matematyka, przyroda i fizyka oraz propedeutyka filozofii. Bocheńska placówka miała także spory wybór przedmiotów nadobowiązkowych: język rosyjski (2 godziny tygodniowo), język francuski (2 godziny tygodniowo), historia kraju rodzinnego, kaligrafia (1 godzina tygodniowo, przedmiot dla uczniów klasy I i II), gimnastyka (6 godzin tygodniowo), nauka rysunków (2 godziny), śpiew (2 godziny), nauka muzyki. Na przedmiotach nieobowiązkowych uczniowie podzieleni byli na oddziały, każdy z oddziałów miał określony program nauczania, przykładowo w wypadku lekcji muzyki były 3 grupy: pierwsza i druga zajmowała się graniem duetów, ćwiczeń i tercetów, a trzeci oddział skupiał się na marszach i muzyce narodowej, które potem prezentowano podczas uroczystości.²⁷¹

Przywrócenie bocheńskiej szkoły do rangi gimnazjum wyższego pozwoliło na ponowne organizowanie w Bochni egzaminów maturalnych. Po raz pierwszy matury odbyły się w 1892 roku, egzaminy pisemne rozpoczęły się 9 maja i zakończyły 13 maja, z kolei ustne trwały od 2 do 4 oraz od 8 do 10 czerwca. Absolwenci otrzymali pierwsze świadectwa dojrzałości w Bochni 11 czerwca 1892 roku.²⁷²

²⁶⁹ APK, Jahresbericht des Staats - Untergymnasiums in Bochnia, 1856, sygn. 30/39/256, s. 28 – 30.

²⁷⁰ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 21.

²⁷¹ APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1899, sygn. 30/39/247, s. 32 – 33.

²⁷² APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1891/1892, sygn. 30/39/242 s. 48.

3.5. Biblioteka gimnazjum

Biblioteka szkolna została założona przez ks. Piusa Riegera w 1821 roku. Początkowo mogła ona szczycić się dość skromnymi zbiorami, jednak co roku była zasilana nowymi książkami, ponieważ cesarz fundował nowe zbiory dla każdego z gimnazjum w Cesarstwie.²⁷³ Biblioteka szkolna, dysponująca literaturą łacińską, niemiecką ale także polską, miała cieszyć się sporą popularnością. Uczniowie byli szczególnie zainteresowani dziełami Schillera i Krasińskiego.²⁷⁴ Trudna sytuacja, w jakiej znalazło się gimnazjum po jego zdegradowaniu do gimnazjum niższego, skutkowało problemami finansowymi i trudnościami w utrzymaniu budynku szkolnego, przez co spora część zgromadzonej literatury uległa zniszczeniu.

Prawdziwy rozwój biblioteki nastąpił w latach późniejszych, zwłaszcza kiedy bocheńska szkoła funkcjonowała już jako gimnazjum wyższe (od 1888 roku). Zbiory były często powiększane nowo zakupionymi lub otrzymanymi książkami. Do rozwoju biblioteki gimnazjalnej przyczyniła się także budowa nowego budynku, który pozwolił na lepsze zorganizowanie biblioteki oraz dał szansę na wygospodarowanie dla zgromadzonej literatury więcej miejsca. Pod koniec XIX wieku gimnazjum mogło szczycić się dobrze wyposażoną biblioteką, w której cały czas pojawiały się nowe pozycje. Przykładowo w 1895 roku gimnazjum w Bochni posiadało w bibliotece nauczycielskiej 2483 dzieł w 4455 tomach, 2131 programów szkolnych i 13 obrazów ściennych do nauki filologii klasycznej. Wiele pozycji zostało zakupionych, część książek szkoła otrzymała w darze.²⁷⁵ Bocheńska placówka dysponowała również biblioteką dla uczniów, zawierającą 740 książek w 1144 tomach (w tym 476 dzieł literatury polskiej oraz 264 pozycje literatury niemieckiej).²⁷⁶ Uczniowie korzystali z dostępnej literatury – w roku szkolnym 1894/1895 z biblioteki szkolnej 329 uczniów wypożyczyło 1786 książek (z tego 1326 dzieł polskich oraz 460 publikacji niemieckich).²⁷⁷ Aby pokazać rozwój biblioteki można zestawić te zbiory ze zbiorami z 1898 roku. W przeciągu trzech lat bocheńskie gimnazjum powiększyło swoje zbiory: biblioteka nauczycielska zawierała 2624 dzieła w 4758 tomach, 2652 programy szkolne, 17 obrazów i 2 modele do nauki filologii klasycznej. Z kolei biblioteka dla uczniów liczyła 1037 książek w 1862 tomach (z czego 618 pozycji należało do literatury polskiej, a 408 do niemieckiej). Znacząco zwiększyła się także ilość wypożyczanych przez uczniów książek. W roku szkolnym 1897/1898 440 uczniów

²⁷³ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 116.

²⁷⁴ S. Kobiela, *Siła przyciągania...*, s. 19.

²⁷⁵ APK, Sprawozdanie Dyrektora c.k. Gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1895, sygn. 30/39/244, s. 31.

²⁷⁶ *Ibidem.*, s. 32.

²⁷⁷ *Ibid.*

wypożyczyło 3131 pozycji (1985 polskich, 1146 niemieckich).²⁷⁸ Krótko przed I wojną światową (bo w 1913 roku) biblioteka nauczycielska zawierała w swojej kolekcji 5868 dzieł i 5410 programów szkolnych. Z kolei uczniowie mogli korzystać z 4126 pozycji. Ponownie zwiększyła się ilość wypożyczeń: 538 uczniów wypożyczyło 11103 książek w roku szkolnym 1913/1914 (10456 dzieł literatury polskiej i 647 niemieckiej). Biblioteka dla uczniów była otwarta trzy razy w tygodniu, przez 2 godziny.²⁷⁹

Zbiory w bibliotece bocheńskiego gimnazjum były bardzo urozmaicone, zawierały zarówno literaturę piękną, jak i pozycje niezbędne do nauki. Gimnazjum w Bochni udało się zgromadzić przed wybuchem I wojny światowej ponad 15 tysięcy tomów literatury w języku polskim, niemieckim, ale także łacińskim i greckim.²⁸⁰ Na półkach biblioteki można było znaleźć twórczość Adama Mickiewicza, Jana Kochanowskiego, Ignacego Krasickiego, Juliusza Słowackiego, przekłady dzieł Molière'a czy Williama Shakespeare'a oraz okazałą kolekcję kanonów literatury niemieckiej: wiele dzieł Johanna Wolfganga von Goethe'go, Gottholda Ephraima Lessinga, Friedricha Schillera czy Johanna Gottfrieda Herdera.²⁸¹

Dodatkowo szkoła dysponowała także biblioteką dla ubogich uczniów.

3.6. Budynek szkoły oraz zaplecze materialne

Władzom miejskim w 1817 roku bardzo zależało, aby szkoła została otwarta możliwie najszybciej, dlatego trzeba było w jak najkrótszym czasie zorganizować lokal dla nowo powstającego gimnazjum. Zdecydowano się przekazać część pobernardyńskiego budynku klasztornego, wcześniej zajmowanego przez magistrat, w założeniu miał pełnić swoją rolę tylko przez pewien czas.²⁸² Jak się jednak później okazało zaadoptowany budynek pełnił swoją rolę przez prawie 70 lat, aż do roku 1886.

Po zdegradowaniu szkoły do poziomu gimnazjum niższego pogorszeniu uległa sytuacja finansowa placówki. Gdy w 1868 roku dyrektorem został Teodor Biłous budynek bocheńskiej placówki był (jak to opisał Biłous) „w opłakanym stanie”. Gabinety były zniszczone, a książki przechowywano w zawilgoconej sali. Zgodnie z oceną nowego dyrektora cały budynek

²⁷⁸ APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1898, sygn. 30/39/246, s. 47.

²⁷⁹ APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1913/14, sygn. 30/39/263, s. 40-41.

²⁸⁰ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 17.

²⁸¹ APK, Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum w Bochni za rok szkolny 1895, 1895, sygn. 30/39/244, s. 33.

²⁸² C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 8.

wymagał szybkiego i gruntownego remontu.²⁸³ W 1868 roku przeprowadzono niezbędne prace, co nie było jednak prostym przedsięwzięciem ze względu na brak funduszy, jednocześnie okazało się, że szkoła nie dostanie zgody na przekształcenie w gimnazjum ośmioklasowe, jeśli nie będzie dysponować nowym budynkiem. Sprawa nabrała rozpędu dopiero w 1885 roku dzięki staraniom dyrektora Biłousa oraz burmistrza Józefa Trybulca, który podczas zgromadzenia rady miejskiej doprowadził do uchwalenia specjalnego budżetu na ten cel. Nie czekając już na wsparcie finansowe z Wiednia, zakupiono ziemię pod budowę nowego gmachu i rozpoczęto prace, którymi kierował miejski architekt Ludwik Kurkiewicz.²⁸⁴ Prace zakończyły się w 1886 roku, a budynek został oddany uczniom 4 września.²⁸⁵ Dyrektor Biłous z dumą pisał, że gmach był „rzadkiej piękności i wygodności” oraz „mógłby być chlubą każdego miasta”.²⁸⁶

Kolejną ważną inwestycją władz gimnazjum było wybudowanie bursy szkolnej, ponieważ koszt utrzymania dzieci na stacji był przeważnie dość wysoki, a szkoły nie były stać na wsparcie finansowe uczniów. Budowa bursy nie była jednak tanim i prostym przedsięwzięciem, projekt pojawił się dopiero w 1893 roku, do realizacji powołane zostało Towarzystwo Bursy Gimnazjalnej, a wszystko nadzorował ówczesny dyrektor Michał Żułkiewicz, kierujący pracami Towarzystwa.²⁸⁷ Budowa dobiegła końca w 1901 roku – 22 października Bursa Gimnazjalna im. Adama Mickiewicza została oddana do użytku. Mogła zapewnić mieszkanie dla 46 uczniów, posiadała stołówkę, kaplicę, a także mieszkania dla dozorczy i prefekta.²⁸⁸

Jeśli chodzi o wyposażenie gimnazjum, było ono wyposażone podobnie jak większość tego typu szkół w Galicji. Czynne były gabinety, służące do nauki poszczególnych przedmiotów. Przykładowo w 1900 roku szkoła dysponowała: gabinetem geograficznym (który zawierał 112 map ściennych, 19 atlasów, 43 obrazów geograficznych, 9 globusów, 1 telluryum oraz liczne książki), gabinet historyczny (56 map ściennych, 19 atlasów, 95 obrazów historycznych i 28 fotografii oraz książki), gabinet fizyczny (zawierał 301 przyrządów i 41 modeli), gabinet przyrodniczy (w dziale «Zoologia» posiadał 355 okazów, 11 pudełek z owadami, 7 modeli, 74 tablic ściennych, 7 atlasów; w dziale «Botanika» 1080 okazów, 16 zielników, 94 modeli, 21 tablic ściennych, 2 atlasy; w dziale «Mineralogia i geologia» 427 okazów, 177 modeli i 1 atlas)

²⁸³ Ibidem., s. 18.

²⁸⁴ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 156.

²⁸⁵ Ibidem., s. 79.

²⁸⁶ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 20.

²⁸⁷ Ibidem., s. 28.

²⁸⁸ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 17.

oraz gabinet rysunkowy (34 gipsowych, 7 drewnianych i 15 drutowych modeli, 42 zeszyty oraz 264 tablice).^{289\}

3.7. Absolwenci

Gimnazjum w Bochni może poszczycić się wieloma znamienitymi absolwentami. Już w pierwszym okresie działalności szkoły oraz w czasie gimnazjum niższego można wskazać jednostki ważne dla świata nauki. Wychowaniem bocheńskiej szkoły był Fryderyk Zoll (starszy). Po uzyskanej maturze rozpoczął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, na wydziale prawa, gdzie szybko uzyskał stopień doktora. Z krakowskim uniwersytetem związał się na dłużej – dwukrotnie pełnił funkcję rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego i aż pięć razy piastował godność dziekana Wydziału Prawa.²⁹⁰ Na początku II połowy XIX wieku do gimnazjum uczęszczał także Edmund Neusser, który później wykładał medycynę na Uniwersytecie Wiedeńskim, a także geolog Gejza Bukowski.²⁹¹ W późniejszych latach do gimnazjum w Bochni uczęszczał Jan Fijałek – doktor teologii i prawa kanonicznego, profesor i rektor Uniwersytetu we Lwowie oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego, jeden z najlepszych znawców historii Kościoła w Polsce w tamtym okresie²⁹² oraz Walenty Gadowski – autor książek i podręczników szkolnych z psychologii i etyki, jak i również propagator turystyki wysokogórskiej.²⁹³

Na przełomie XIX i XX wieku bocheńską szkołę ukończyli: Franciszek Bujak – profesor historii na aż trzech uniwersytetach (Uniwersytecie Jagiellońskim, Uniwersytecie Warszawskim i Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie). Historią zajmowali się także inni absolwenci z tego okresu między innymi: Kazimierz Kaczmarczyk, Józef Seruga, Karol Piotrowicz, Roman Grodecki czy Ludwik Piotrowicz.²⁹⁴ Z kolei wybitnym specjalistą z dziedziny medycyny sądowej był Jan Olbrycht – później pracował na Uniwersytecie Jagiellońskim (pełnił między innymi rolę dziekana Wydziału Lekarskiego), a po II wojnie światowej (podczas której był więźniem dwóch obozów koncentracyjnych: Auschwitz oraz Mauthausen) został ekspertem Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce.²⁹⁵

²⁸⁹ APK, Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Gimnazjum w Bochni, 1900, sygn. 30/39/248, s. 51-52.

²⁹⁰ <https://www.law.uj.edu.pl/users/kprz/wykladali/prof-fryderyk-zoll-starszy> (dostęp: 22.04.2021)

²⁹¹ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 11.

²⁹² G. Samek, *Prof. Jan Fijałek jako uczonec i badacz oraz jego spuścizna rękopiśmienna w zbiorach biblioteki PAN w Krakowie*, "Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" z. 110, 1987, s. 249.

²⁹³ P. Poręba, *Działalność księdza Walentego Gadowskiego na polu wychowania*, "Studia Warmińskie" z. IV, 1967, s. 477-525.

²⁹⁴ C. Majorek, W. Marmon, *Gimnazjum Bocheńskie...*, s. 33.

²⁹⁵ <https://wl.cm.uj.edu.pl/wydzial/historia/medycyna-sadowa/> (dostęp: 22.04.2021)

Gimnazjum może pochwalić się także politykami, którzy uczyli się w bocheńskich murach, jak chociażby Władysław Kiernik – jeden z przywódców PSL „Piast”, poseł na Sejm w latach 1919-1933 oraz minister spraw wewnętrznych i minister rolnictwa, po II wojnie światowej minister administracji publicznej (1945-1947).²⁹⁶). Wśród absolwentów gimnazjum znajdują się również artyści: Karol Frycz (uczeń Stanisława Wyspiańskiego, Leona Wyczółkowskiego i Józefa Mehoffera, związany z kabaretem Zielony Balonik, odpowiadał także za dekoracje w wielu kościołach, pałacach oraz krakowskiej Jamie Michalika²⁹⁷), Władysław Skoczylas (kształcił się pod kierunkiem Teodora Axentowicza, Leona Wyczółkowskiego i Antoine’a Bourdelle’a, zajmował się malarstwem, rzeźbą, ale największe uznanie przyniosły mu drzeworyty²⁹⁸), Marcin Samlicki (uczeń Mehoffera, malarz, specjalizujący się w pejzażach, wykładowca krakowskiej Akademia Sztuk Pięknych) czy Antoni Waśkowski (zajmujący się nie tylko malarstwem, ale i literaturą, będącą kontynuacją Młodej Polski w dwudziestoleciu międzywojennym²⁹⁹).

Absolwentami gimnazjum była także rzesza osób (lekarzy, wykładowców, urzędników), która odgrywała znaczącą rolę w życiu społecznym miasta, regionu i kraju. Wielu uczniów bocheńskiej szkoły należało do polskiej inteligencji, która miała znaczący wpływ na odradzającą się po I wojnie światowej Rzeczpospolitą.

²⁹⁶ http://www.aan.gov.pl/traktatryski/m/upl/mod_2/ppl/kiernik.html (dostęp: 22.04.2021)

²⁹⁷ <http://www.encyklopediateatru.pl/osoby/7243/karol-frycz> (dostęp: 22.04.2021)

²⁹⁸ <http://web.archive.org/web/20160305185956/http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje09/text09.htm> (dostęp: 22.04.2021)

²⁹⁹ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Waskowski-Antoni;3994279> (dostęp: 22.04.2021)

IV. Inne szkoły na terenie Bochni w II połowie XIX wieku

Polityczna ustawa szkolna (Politische Verfassung der deutschen Volksschulen...) z 1805 roku funkcjonowała aż do roku 1873. W tych latach w Bochni udało się uruchomić wszystkie typy szkół, ujęte w tym dokumencie. Już od XVIII wieku na terenie miasta działała Szkoła Panieńska oraz Szkoła Główna, a w 1849 roku działalność rozpoczęła także Niższa Szkoła Realna (która została wydzielona z czwartej klasy Szkoły Główniej).³⁰⁰ Dodatkowo na terenie powiatu bocheńskiego funkcjonowały szkoły elementarne dla najmłodszych dzieci.

4.1. Bocheńska Szkoła Główna

Dobrze rozwijała się Szkoła Główna, o czym może świadczyć wysoka frekwencja i zwiększająca się na przestrzeni lat liczba uczniów. W roku 1850 do tej placówki uczęszczało 407 uczniów, w 1860 roku do szkoły chodziło 470 osób, dziesięć lat później 635 dzieci³⁰¹, czyli zdecydowanie więcej niż w bocheńskim Gimnazjum.

Warto zaznaczyć, że Szkoła Główna w Bochni prowadziła także naukę niedzielną i była pełną szkołą elementarną – składała się z klasy wstępnej (elementarnej) oraz z czterech klas głównych. Okres nauki w tej placówce trwał jednak sześć lat, ponieważ (przed reformą w 1849 roku) ostatnia klasa trwała dwa lata. Na mocy zmian z roku 1849 ta placówka nadal była czteroklasowa, nie posiadała już klasy elementarnej, a nauka trwała cztery lata. Szkoła Główna została połączona z Niższą Szkołą Realną, trwającą dwa lata i w takiej postaci funkcjonowała aż do 1873 roku.³⁰²

Bocheńska Szkoła Główna funkcjonowała zgodnie z programem przewidzianym dla wszystkich tego typu placówek: sporo czasu poświęcano na naukę religii (na którą składały się aż na trzy przedmioty: nauka katechizmu, historia biblijna oraz objaśnianie ewangelii), ponadto nauczano również czytania, kaligrafii, ortografii, rachunków, niemieckiej gramatyki oraz stylu praktycznego. Z kolei celem Niższej Szkoły Realnej (poza wcześniej wymienionymi przedmiotami) było przekazanie uczniom wiedzy na temat: geografii, geometrii, historii Austrii, mechaniki i budownictwa, historii naturalnej, fizyki oraz rysunku.³⁰³ Ta edukacja miała być

³⁰⁰ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 274.

³⁰¹ Ibidem., s. 275.

³⁰² Ibid., s. 275.

³⁰³ Ibid., s. 275-276.

przygotowaniem do kontynuowania nauki w szkołach średnich, dlatego wielu absolwentów bocheńskiej Szkoły Głównej decydowało się później uczęszczać do Gimnazjum w Bochni.

Kadra pedagogiczna bocheńskiej Szkoły Głównej składała się z dyrektora, profesorów, nauczycieli oraz pomocników i wraz z rozwojem szkoły stawała się coraz bardziej liczna. W XIX wieku placówka miała jedynie trzech dyrektorów: na początku wieku szkołą kierował Józefant Bartoszewski, po nim przez prawie trzydzieści lat na czele Szkoły Głównej stał Teodor Serda, następnie funkcję dyrektora sprawował Robert Kastner. W połowie XIX wieku kadra nauczycielska składała się tylko z czterech osób: dyrektora Seredy, dwóch nauczycieli (Johanna Kwistka, Felixa von Risielskiego) oraz nauczyciela szkoły elementarnej (niem. *Elementarlehrer*) – Mathiasa von Zawiszy.³⁰⁴ W późniejszym okresie liczba nauczycieli zwiększyła się dwukrotnie. W 1871 roku dyrektorem był Robert Kastner, któremu podlegało dwóch profesorów (Józef Polityński i Franciszek Hahn), czterech nauczycieli (Antoni Wroński, Walenty Kowalikowski, Józef Pietruszewski i Maciej Rybakiewicz) i tyle samo pomocników (Józef Zejma, Wiktor Partel, Sylwester Panczakiewicz oraz Henryk Kisielewski).³⁰⁵ Wspomniany Robert Kastner był wieloletnim dyrektorem w okresie sporych zmian w systemie edukacyjnym. Za jego dyktury weszła bowiem w życie reforma, która zmieniła język wykładowy z niemieckiego na polski, a także zreorganizowała zarówno szkoły główne, jak i realne (Kastner był dyrektorem obydwu bocheńskich placówek – Szkoły Głównej i Niższej Szkoły Realnej). Okres dyktury Kastnera to także czas dynamicznego rozwoju placówki – znacząco rosła liczba uczniów (w szkole dziennej ale też w niedzielnej) oraz nauczycieli. Na wysokim poziomie było w tym okresie również finansowanie szkoły przez Magistrat, który zadbał o odpowiednie wyposażenie placówki, a nawet łożył pieniądze na stypendia dla najlepszych uczniów.³⁰⁶ Nauczyciele Szkoły Głównej mogli też cieszyć się z najwyższego wynagrodzenia. W drugiej połowie XIX wieku dyrektor otrzymywał 600 złr, nauczyciele klas głównych – 300-500 złr, a klas elementarnych 200 złr. Dla porównania nauczycielki Szkoły Panieńskiej mogły liczyć na 150-200 złr, a ich pomocnice jedynie na 60 złr.³⁰⁷

Zaraz po swoim powstaniu w 1867 roku 308 Rada Szkolna Krajowa rozpoczęła reorganizację sieci szkół. Szkoła Główna została rozwiązana w 1873 roku, w jej miejsce utworzono jednolitą szkołę męską, która była pięcioklasowa. Z kolei klasy paralelne tej

³⁰⁴ *Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien. Für das Jahr 1841*, Austriacka Biblioteka Narodowa, Piller 1841, s. 448.

³⁰⁵ *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem: na rok 1871*, Bawarska Biblioteka Państwowa, 1871, s. 894

³⁰⁶ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 276.

³⁰⁷ *Ibidem.*, s. 277-278.

³⁰⁸ *Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868*, Lemberg, 1868, s. 12.

placówki stały się szkołą męską czteroklasową. Niższa Szkoła Realna została przemianowana w Szkołę Wydziałową Męską, która była połączona ze szkołą pięcioklasową i razem tworzyły placówkę o ośmioletnim toku nauczania, co stanowiło najwyższy stopień organizacyjny w Monarchii Austro-Węgierskiej, a Bochnia należała do nielicznych miast, mogących szczyścić się taką szkołą.³⁰⁹

W tym samym roku Rada Szkolna Krajowa zlikwidowała Szkołę Panieńską (która również stanowiła ważną placówkę edukacyjną w Bochni, jako że miała status szkoły dwuklasowej) i w jej miejsce utworzyła pięcioklasową szkołę żeńską.³¹⁰

4.2. Szkoły ludowe

Reformy systemu edukacji w Austro-Węgrzech w drugiej połowie XIX wieku sprawiły, że wszystkie szkoły publiczne, powstające po 1867 roku, były szkołami narodowymi, ponieważ lekcje w tych placówkach prowadzono w języku, którym posługiwał się ogół społeczeństwa w danym mieście, czyli w wypadku Bochni językiem wykładowym stał się język polski. Na skutek reform Rady Szkolnej Krajowej bocheńskie szkoły trywialne zostały przekształcone w szkoły dwuklasowe lub jednoklasowe. Z kolei szkoły parafialne oraz filialne pozostały placówkami jednoklasowymi, ich system kształcenia nie został uregulowany, a także nie rozwiązano problemu braku kadry nauczycielskiej (ze względu na brak funduszy). W tym okresie w Galicji powstała trzystopniowa organizacja finansowania edukacji – fundusz szkolny krajowy, okręgowy oraz miejscowy. Powiat bocheński posiadała tylko dwa stopnie (brakowało krajowego). W Bochni swoją siedzibę miał fundusz szkolny okręgowy, a każda ze szkół ludowych posiadała osobny fundusz szkolny miejscowy. W mieście zlokalizowana była także siedziba Rady Szkolnej Okręgowej, która podlegała Radzie Szkolnej Krajowej.³¹¹

Dopiero w 1869 roku Rada Szkolna Krajowa uchwaliła ustawę o szkołach ludowych (niem. *Reichsvolksschulgesetz*³¹²), która ustanawiała szkolnictwo elementarne ogólnokształcącym i pozwalała na bezpłatną edukację dla wszystkich dzieci. Sejm Krajowy Galicji przyjął ją jednak dopiero cztery lata później. Ustawa ta pozwoliła na zwiększenie

³⁰⁹ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 305.

³¹⁰ Ibidem., s. 305.

³¹¹ Ibid., s. 305.

³¹² Reforma ta była niezwykle ważna dla systemu oświaty w Monarchii Austro-Węgierskiej. Miała ona wpływ na reformy z początku XX wieku, w tym także na reformę z 1905 roku (niem. *Schul- und Unterrichtsordnung für allgemeine Volksschulen und für Bürgerschulen*), która ze zmianami obowiązywała w Austrii aż do lat 50-tych XX wieku. (https://www.museumnoe.at/de/das-museum/blog/Neues_Volksschulgesetz [dostęp: 17.05.2021])

frekwencji na poziomie szkolnictwa ludowego, także na terenie Bochni oraz jej okolic.³¹³ Cały czas jednak poważnym problemem był brak środków finansowych, potrzebnych na utrzymanie placówek, co wynikało z błędów w ustawie.

Rozwój szkolnictwa ludowego na terenie Bochni można określić jako dobry, jeśli zestawimy go z innymi miastami w Galicji. Od 1870 roku³¹⁴ do wybuchu I wojny światowej nastąpił znaczny wzrost ilości szkół na terenie Ziemi Bocheńskiej. Przed 1905 rokiem władzom praktycznie udało się rozwiązać problem gmin pozbawionych szkół elementarnych. Lata tuż przed wybuchem wojny udało się przeznaczyć na poprawienie organizacji szkolnictwa i zakładanie nowych klas. Jednak cały czas istniejącym problemem był fakt, że dominowały placówki jednoklasowe lub dwuklasowe, niżej zorganizowane. W roku 1912 na terenie powiatu bocheńskiego aż 48% szkół ludowych było placówkami jednoklasowymi, prawie 36% było dwuklasowe, jedynie 15% stanowiły szkoły czteroklasowe lub posiadające jeszcze więcej klas. Warto jednak zaznaczyć, że w porównaniu ze średnią ogólnokrajową (wynoszącą 16%) wynik ten jest przyzwoity.³¹⁵

Szkoły typu wyższego w tym okresie w powiecie bocheńskim mieściły się tylko w Bochni, nie było takich placówek w innych miastach regionu, wszystkie pozostałe szkoły miały status niższych, czyli wiejskich. Dopiero krótko przed wybuchem I wojny światowej szkołę wyższego typu uzyskał Nowy Wiśnicz. Przymus szkolny trwał w Bochni siedem lat, czyli aż do ukończenia szkoły wydziałowej przez dzieci, które nie uczęszczały do szkół średnich (albo zawodowych). Obowiązek ten wynikał z tego, że Bochnia była zaliczana do większych miast w tym regionie.³¹⁶ Frekwencja wśród uczniów najlepiej pokazuje rozwój szkolnictwa i systemu edukacyjnego na terenie powiatu bocheńskiego. W latach 1870 – 1910 ilość dzieci, uczęszczających do szkoły zwiększyła się ponad sześciokrotnie z 3411 w 1870 roku do 20852 przed wybuchem I wojny światowej.³¹⁷ Dodatkowo coraz więcej uczniów uczęszczało też na naukę dopełniającą (niem. *Wiederholungsunterricht*³¹⁸) – przeznaczoną dla starszej młodzieży (w wieku 12 – 15 lat), która prowadzona była w niedziele oraz dni świąteczne, a jej celem było zwalczanie analfabetyzmu wtórnego.³¹⁹ Dopiero ukończenie szkoły dopełniającej zwalniało z

³¹³ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/135498> (dostęp: 03.05.2021)

³¹⁴ Kiedy Rada Szkolna Krajowa była całkowicie odpowiedzialna za oświatę w tym rejonie Monarchii Austro-Węgierskiej.

³¹⁵ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 307.

³¹⁶ Ibidem.

³¹⁷ Ibid., s. 308.

³¹⁸ J. Loos, *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde: I. Band: A-L, BoD – Books on Demand*, 2012, s. 66.

³¹⁹ P. Zimmermann, *Uwarunkowania historyczne roli i statusu języka polskiego w systemie edukacji w Galicji I. połowy XIX wieku*, "Poznańskie Studia Polonistyczne" 23 (43), nr 2, 2016, s. 246.

obowiązku szkolnego. Zwiększenie się liczby dzieci w wieku szkolnym w powiecie bocheńskim, pobierających codzienną naukę najlepiej obrazuje tabela:

Rok	Ilość dzieci w szkołach ludowych	Ilość dzieci w szkołach średnich	Ilość dzieci uczonych w domu	Razem	Ilość dzieci, korzystających z nauki dopełniającej
1870	3411	-	-	3411	824
1885	5508	74	52	5634	914
1890	8889	86	433	9408	1786
1900	13591	96	25	13716	2313
1910	20715	130	7	20852	4126

Tabela 3. Źródło: *Oświata i życie kulturalne*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu".³²⁰

Tuż przed wybuchem I wojny światowej frekwencja dzieci, korzystających z edukacji elementarnej, była bardzo wysoka, bowiem w roku szkolnym 1910/1911 aż 92,4% dzieci (które powinny wypełniać przymus szkolny) rzeczywiście uczęszczały do szkoły. Rok później było to już 94,2% dzieci. Trochę mniej uczniów korzystało z nauki dopełniającej – w 1910/1911 roku było to 80% młodzieży, która była do tego zobligowana, jednak w roku szkolnym 1911/1912 było to już 90,5%. Warto zaznaczyć, że powiat bocheński miał wyższy wskaźnik frekwencji niż wynosiła w tym czasie średnia krajowa, która w 1910/1911 roku prezentowała się następująco: 82,3% dzieci realizowało przymus szkolny w ramach codziennej nauki, a 64,8% uczęszczało na lekcje dopełniające.³²¹

W edukacji ludowej spore kontrowersje budził program nauczania. Szkoły elementarne miały przygotowywać dzieci do dalszej nauki w szkołach średnich lub szkołach zawodowych. Reformy systemu kształcenia z przełomu XIX i XX wieku podzieliły placówki na dwa typy – miejskie i wiejskie, które miały różne programy nauczania. Szkoły miejskie lepiej przygotowywały dzieci do dalszej edukacji, szkoły wiejskie w założeniu miały przekazać dzieciom podstawową wiedzę, która później przyda im się podczas pracy na wsi. W efekcie dzieciom ze szkół wiejskich dużo trudniej było kontynuować dalszą naukę w szkołach średnich.

Program nauczania w szkole ludowej czteroklasowej męskiej w Bochni w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku prezentował się następująco. Do przedmiotów, których

³²⁰ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 308.

³²¹ Ibidem.

nauczano, należały: religia, czytanie, pisanie, język polski, język rosyjski, język niemiecki, rachunki połączone z nauką o formach geometrycznych, geografia i historia, historia naturalna, rysunki, śpiew, roboty ręczne, gimnastyka. Nie wszystkie przedmioty były jednak obowiązkowe, nie wszystkie były nauczane też od razu od pierwszej klasy. Zwracano także uwagę na ilość godzin lekcyjnych, które uczeń opuścił, jeżeli zdarzało się to zbyt często i brakowało usprawiedliwienia nieobecności, dziecko było usuwane ze szkoły. W razie niewystarczających postępów w nauce uczeń również mógł zostać wydalony.³²²

Oceniano obyczaje, pilność (oceny z przedmiotów), postęp oraz porządek zewnętrzny uczniów, za każdą z tych kategorii dzieci mogły otrzymać jedną z trzech ocen, niezależnie od klasy, do której uczęszczali.

Skala oceniania			
Obyczajów	Pilności	Postępu	Porządku zewnętrznego
Chwalebne	Wytrwała	Bardzo dobry	Wzorowy
Dobre	Dobra	Dobry	Dobry
Dość dobre	Dość dobra	Dostateczny	Niejednostajny
Naganne	Mała	Niedostateczny	Naganny

Tabela 4. Źródło: zbiory Archiwum Narodowego w Krakowie.³²³

Bardzo podobnie wyglądał sposób oceniania uczennic w szkole ludowej trzyklasowej żeńskiej w Bochni. Nauczano tych samych przedmiotów, podobnie jak w szkole męskiej nie wszystkie były jednak obowiązkowe i nie wszystkie zaczynały się już w pierwszej klasie. Różnice można było zauważyć, przyglądając się materiałowi nauczania. W szkołach żeńskich starano się przygotować uczennice do prowadzenia kobiecego gospodarstwa domowego. Jako że szkoły w Bochni były szkołami miejskimi, skupiano się na umiejętnościach, potrzebnych do prowadzenia gospodarstwa w mieście, którego utrzymanie różniło się obowiązkami od gospodarstw wiejskich.³²⁴

Wyposażenie szkół ludowych w Bochni i na terenie powiatu bocheńskiego było na przyzwoitym poziomie, lepszym niż w sąsiednich regionach. Posiadały one biblioteki oraz podstawowe pomoce naukowe. System oświaty Galicji jako element potrzebny do edukacji w szkołach uznawał także ogrody, mogące służyć w trakcie lekcji, zwłaszcza w szkołach

³²² ANK, Szkoła ludowa Brodzińskiego, sygn. 30/181/1-3.

³²³ Ibidem.

³²⁴ ANK, Szkoła żeńska 4-klasowa w Bochni, sygn. 30/40/1-3.

wiejskich i małomiasteczkowych. Na terenie powiatu bocheńskiego ponad 73% szkół (uprawnionych do posiadania ogrodu) taki ogród posiadały.³²⁵

4.3. Szkoły wydziałowe

Tuż przed I wojną światową w 1914 roku w Bochni szkołami wyższego typu były szkoły wydziałowe: trzyklasowa szkoła męska im. Jachowicza, pięcioklasowa szkoła żeńska im. św. Kunegundy, poza tym funkcjonowały trzy placówki czteroklasowe męskie (im. Kazimierza Wielkiego, im. Kazimierza Brodzińskiego oraz im. Jachowicza – działająca w połączeniu ze szkołą wydziałową im. Jachowicza) oraz trzy szkoły czteroklasowe żeńskie (im. Królowej Barbary, im. Królowej Jadwigi i im. św. Kunegundy – funkcjonująca w połączeniu ze szkołą wydziałową). Mieszkańcy Bochni mogli też uczęszczać do mieszanej placówki pięcioklasowej, znajdującej się w pobliskim Nowym Wiśniczu.³²⁶

Szkoła Wydziałowa Męska dla uczniów była zdecydowanie mniej atrakcyjna niż szkoły średnie, dlatego nigdy nie osiągnięto maksymalnej frekwencji. Edukację w bocheńskiej Szkole Wydziałowej otrzymywały najczęściej dzieci, których rodzice nie posiadali wystarczających środków finansowych, aby umożliwić dzieciom naukę w szkole średniej. Najuboższe rodziny często nawet próbując ominąć obowiązek nauki w szkole, posyłały dzieci tylko na naukę dopełniającą lub do Uzupełniającej Szkoły Przemysłowej na lekcje wieczorowe.³²⁷ Częstym zjawiskiem było też przerywanie nauki w szkole przez uczniów, którzy ze względu na trudną sytuację finansową rodziny rozpoczynali przedwcześnie pracę, aby odciążyć finansowo rodziców.

Zdecydowanie bardziej ceniona była Szkoła Wydziałowa Żeńska, o czym świadczy fakt, że zawsze cieszyła się dużo wyższą (nawet dwukrotnie wyższą) frekwencją.

³²⁵ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 311.

³²⁶ *Ibidem.*, s. 308.

³²⁷ *Ibid.*, s. 310.

Szkola Wydzialowa Męska				
Rok szkolny	Ilość uczniów w klasie			
	I klasa	II klasa	III klasa	Razem
1896/97	-	-	-	-
1900/01	50	30	16	96
1905/06	65	32	22	119
1910/11	84	55	24	162
1912/13	91	72	41	204

Tabela 5. Źródło: *Oświata i życie kulturalne*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu".³²⁸

Szkola Wydzialowa Żeńska						
Rok szkolny	Ilość uczniów w klasie					Razem
	I klasa	II klasa	III klasa	IV klasa	V klasa	
1896/97	86	48	29	28	-	191
1900/01	95	62	44	30	31	262
1905/06	115	80	72	47	50	364
1910/11	127	97	72	51	29	376
1912/13	138	76	81	54	32	381

Tabela 6. Źródło: *Oświata i życie kulturalne*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu".³²⁹

Należy wziąć pod uwagę, że Szkoła Wydziałowa Żeńska była placówką pięcioklasową, jednak nawet porównując dane tylko z trzech klas, można łatwo zauważyć, że i tak szkoła dla dziewcząt cieszyła się zdecydowanie większą popularnością. Pierwsze trzy klasy były darmowe i obowiązkowe, do dwóch klas wyższych z kolei rekrutowały się dziewczęta dobrowolnie, ale szkoła pobierała opłatę, ustaloną przez Magistrat. Na początku wieku XX, krótko przed wybuchem wojny taksa wynosiła 40 koron rocznie.³³⁰ Władze krajowe określiły program nauczania w żeńskich placówkach tak, aby przygotować dziewczęta do funkcjonowania w społeczeństwie jako późniejsze matki i żony. Ustawa z 1885 roku określała „że dla dziewcząt nauka stosować się będzie do właściwych tej płci potrzeb i usposobień i przyszłego jej stanowiska w rodzinie, uwzględniając przede wszystkim potrzeby rozleglejszego wykształcenia ogólnego, a nie spuszczać z oka praktycznych także potrzeb”³³¹. Bardzo

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Ibid.

³³⁰ Ibid., s. 310.

³³¹ *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem*

szybko pojawiły się jednak głosy, że dziewczęta, które pozbawione możliwości nauki w szkołach średnich, nie otrzymują odpowiedniego wykształcenia, dlatego po reformach z 1895 roku w większych miastach zaczęto zakładać wyższe szkoły wydziałowe dla kobiet, jednak jednocześnie w żeńskich placówkach ograniczono nauczanie języków klasycznych, a także przedmiotów przyrodniczo-matematycznych.³³² W pierwszych klasach nauczano podstawowych przedmiotów typowych dla prawie każdego typu szkół: religii, rachunków, języka polskiego, śpiewu, geografii, przyrody, prac ręcznych. Klasy wyższe miały bardziej rozbudowany program nauczania, obejmujący także: historię literatury polskiej, literaturę niemiecką, język francuski, krój, roboty szydełkowe, szycie, naukę rysunku z malarstwem, naukę prowadzenia gospodarstwa domowego, prowadzenia rachunkowości (co w przyszłości miało pomóc w planowaniu wydatków), zasady higieny żywienia oraz higieny osobistej³³³, nie był to jednak najważniejszy przedmiot, ponieważ zakładano, że higiena będzie wykładana w sposób, ile możliwości wyczerpujący.³³⁴

4.4. Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca

Władze oraz mieszkańcy Bochni zdawali sobie sprawę, że brak szkoły przemysłowej w mieście powoduje pewną lukę edukacyjną, zwłaszcza że najbliższe tego typu placówki znajdowały się dopiero w Krakowie. Jednak utworzenie takiej szkoły nie było prostym przedsięwzięciem (zresztą podobnie jak utworzenie jakiegokolwiek szkoły) – placówka musiała posiadać odpowiednio przygotowany i wyposażony budynek, zaplecze finansowe oraz kadre pedagogiczną. Władze wielokrotnie próbowały przekształcić Szkołę Wydziałową na Szkołę Przemysłową, kilkakrotnie przedstawiły nawet taki projekt przedstawicielom władz krajowych oraz państwowych, te jednak nie były przychylnie nastawione do tego pomysłu i nie wyrażały na to zgody. Dlatego próbowano powołać do życia szkołę średnią zawodową. Jednak to przedsięwzięcie również z wielu względów nie doszło do skutku, dlatego pojawił się nowy pomysł otwarcia kursów zawodowych w ramach trzyletniej obowiązkowej nauki dopełniającej, co bardzo popierała Rada Szkolna Krajowa, chcąc wprowadzać takie rozwiązania zarówno w szkołach miejskich, jak i placówkach, mieszczących się na wsiach.³³⁵

Krakowskim, rok 1885, cz. VIII, s. 88–89.

³³² K. Dormus, *Wątek kształcenia dziewcząt w reformach szkolnych od czasów Komisji Edukacji Narodowej do II wojny światowej*, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków 2015, s. 28-29

³³³ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 310.

³³⁴ K. Dormus, *Wątek kształcenia dziewcząt...*, s. 28.

³³⁵ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne, ...*, s. 324.

Olbrzymią rolę w utworzeniu szkoły przemysłowej odegrał ówczesny zastępca burmistrza Bochni – Antoni Serafiński. Do dzięki jego inicjatywie nowo powstająca placówka otrzymała wsparcie finansowe Rady Miejskiej. Początkowo zdecydowano się jedynie na zorganizowanie kursu próbnego, który miał trwać dwa miesiące – rozpoczynał się 22 kwietnia i kończył się 22 czerwca 1890.³³⁶ Ten pomysł okazał się sukcesem, co dało podstawy do powstania stałej placówki. Szkołę Przemysłową Uzupełniającą ostatecznie utworzono we wrześniu 1890 roku. Problematyczne okazało się przydzielenie nowo powstałej placówce budynku, dlatego początkowo szkoła mieściła się w budynku, należącym do Szkoły Wydziałowej Żeńskiej, a następnie (po wzniesieniu nowego gmachu) została przeniesiona do budynku Szkoły Wydziałowej Męskiej.³³⁷

Na początku istnienia Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca posiadała dwie klasy: klasę przygotowawczą oraz klasę przemysłową. W tygodniu lekcje odbywały się w godzinach wieczornych, dodatkowo nauka prowadzona była również w niedzielę w godzinach dopołudniowych.³³⁸ Program nauczania nie odbiegał od planów innych tego typu placówek – uczono religii, języka polskiego, rysunków, rachunków, geometrii, stylistyki oraz przedmiotów typowo przemysłowych takich jak ustawodawstwa przemysłowego i buchalterii. Warto jednak zaznaczyć, że w programie nauki nie znalazł się żaden przedmiot praktyczny, a lekcje miały charakter tylko i wyłącznie teoretyczny ze względu na to, że szkoła nie posiadała warsztatów ani pracowni. Z tego powodu do szkoły uczęszczali najczęściej uczniowie, chcący uzupełnić wykształcenie, wcześniej zdobyte w zakładach kupieckich lub rzemieślniczych, najczęściej na terenie Bochni. Dlatego można powiedzieć, że skład uczniów odpowiadał strukturze zawodowej miasta w tym okresie – do szkoły uczęszczały osoby, chcące przygotować się (lub rozwijać już wcześniej zdobyte umiejętności) do takich zawodów jak: blacharz, fryzjer, kowal, krawcy, piekarz, masarz, rzeźnik, stolarz, ślusarz, szewc, zegarmistrz czy złotnik. Na podstawie danych ze Szkoły Przemysłowej Uzupełniającej można wskazać zawody, które na przełomie XIX i XX wieku były najbardziej popularne w Bochni. Należały do nich: szewc, stolarz, kowal i ślusarz.³³⁹

Kadra nauczycielska bocheńskiej Szkoły Przemysłowej Uzupełniającej bardzo często pracowała także w Gimnazjum lub w szkołach ludowych. Pierwszym kierownikiem tej placówki został Henryk Machnicki – profesor bocheńskiego Gimnazjum, gdzie od 1880 roku

³³⁶ Ibidem.

³³⁷ <http://zs1.bochnia.pl/monografia/z3.pdf> (dostęp 07.05.2021)

³³⁸ Ibidem.

³³⁹ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne, ...*, s. 324.

uczył geografii, historii kraju rodzinnego oraz języka niemieckiego.³⁴⁰ Po jego śmierci w 1895 roku na czele Szkoły Przemysłowej Uzupełniającej stanął Jan Różański – emerytowany dyrektor Szkoły Wydziałowej Męskiej. Ze Szkołą Przemysłową bardzo długo związany był także Michał Szklarz – nauczyciel matematyki z bocheńskiego Gimnazjum.³⁴¹

Jeśli chodzi o finansowanie Szkoły Przemysłowej Uzupełniającej, to największe koszty ponosiło miasto Bochnia, które zajmowało się zapewnieniem najważniejszych (i najbardziej niezbędnych) potrzeb każdej szkoły, czyli dbało o budynek, finansowało oświetlenie, ogrzewanie, konieczne naprawy oraz pomoce dydaktyczne. Dodatkowo na utrzymanie placówki pieniądze łożyła też Rada Powiatowa oraz Rada Miejska w Bochni. Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca otrzymywała również stałe środki spoza miasta, na przykład od Wydziału Krajowego we Lwowie oraz od Ministerstwa Wyznań i Oświaty z siedzibą w Wiedniu. Jednorazowe wsparcie finansowe placówka otrzymała także od Sejmu Krajowego, Kasy Pożyczkowej w Bochni czy Izby Przemysłowo-Handlowej z siedzibą w Krakowie.³⁴² Funduszami szkoły zarządzał wybrany Wydział Szkolny, na czele którego na przełomie XIX i XX wieku kierował dr Antoni Leonard Serafiński – adwokat, działacz społeczny i charytatywny, a w latach 1890-1896 (czyli też w okresie, gdy kierował Wydziałem Szkolnym) burmistrz miasta Bochni. Antoni Leonard Serafiński był też jednym z inicjatorów powstania Szkoły Przemysłowej.³⁴³ W skład Wydziału wchodziły osoby, zajmujące się różnymi zawodami, na przykład: Marek Gatty (aptekarz oraz zastępca burmistrza), Jakub Michnik (trudniący się kupiectwem), Jędrzej Pawelski (ślusarz) czy Henryk Machnicki (wcześniej wspomniany kierownik szkoły, profesor Gimnazjum). W działalność Szkoły Przemysłowej Uzupełniającej oraz Wydziału Szkolnego zaangażowani byli także znani w mieście działacze społeczni, tacy jak: Ferdynand Maiss (burmistrz Bochni w latach 1896-1918, zasiadający także w Sejmie Krajowym we Lwowie³⁴⁴), Antoni Hanusz (notariusz, wieloletni radny miejski i marszałek Rady Powiatowej³⁴⁵), Antoni Lewak (inspektor szkolny okręgowy), Adam Ruebenbauer (poseł do Rady Państwa, delegat Rady Miejskiej³⁴⁶).³⁴⁷ Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca mogła także liczyć na patronat Towarzystwa Opieki nad Młodzieżą Rękodzielniczą.

³⁴⁰ A. Gicala, Z. Sitko, *Kronika Gimnazjum...*, s. 160 - 166.

³⁴¹ *Ibidem.*, s. 166.

³⁴² Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne*, ..., s. 324.

³⁴³ <http://www.muzeum.bochnia.pl/wypominki-bochenskie-2020/> (dostęp 07.05.2021)

³⁴⁴ *Ibidem.*

³⁴⁵ *Ibid.*

³⁴⁶ <https://www.bochenskiezdzieje.pl/component/content/article?id=187> (dostęp 07.05.2021)

³⁴⁷ Z. Tabaka, *Oświata i życie kulturalne...*, s. 324.

Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca bardzo rozwinęła się po wprowadzeniu obowiązkowej nauki dopełniającej, do której zobligowana była młodzież w wieku 12 – 15 lat. Od tej pory uczniowie musieli uczęszczać do szkoły aż do ukończenia osiemnastego roku życia lub do momentu otrzymania świadectwa ukończenia nauki. W efekcie tej reformy wielu rodziców decydowało się posłać swoje dzieci do Szkoły Uzupełniającej, kierując się tym, że lekcje odbywały się wieczorami. Jednak frekwencja w bocheńskiej Szkole Przemysłowej nie wzrosła zbyt gwałtownie, a liczba absolwentów nie była wysoka, ponieważ często zdarzały się przypadki przerywania nauki przez uczniów. W latach 1891 – 1914 szkołę rocznie kończyło między 28 a 32 uczniów.³⁴⁸ Trzeba jednak zaznaczyć, że Szkoła Przemysłowa Uzupełniająca znacznie przyczyniła się do rozwoju Bochni i powiatu, pomogła podnieść kwalifikacje bocheńskich rzemieślników, co z kolei pozytywnie wpłynęło na gospodarkę miasta oraz regionu.

4.5. Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Klementyny Hoffmanowej w Bochni

Krótko przed I wojną światową w 1907 roku powstała w Bochni nowa placówka edukacyjna jaką było Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. Klementyny Hoffmanowej w Bochni, jedno z 34 prywatnych seminariów funkcjonujących w latach 1871-1914 na terenie zaboru austriackiego. (W tamtym okresie funkcjonowało również 18 państwowych seminariów nauczycielskich).³⁴⁹ Jedynym z głównych pomysłodawców utworzenia tej placówki był Henryk Trzpis – profesor greki i języka polskiego w Gimnazjum w Bochni, późniejszy dyrektor bocheńskiego Seminarium Nauczycielskiego.³⁵⁰ Wszystkie informacje na temat funkcjonowania szkoły zostały spisane i zawarte w statucie organizacyjnym z 1907 roku.

Celem placówki było kształcenie kadry nauczycielskiej, która dzięki swojej wiedzy i umiejętnościom, a także cechom charakteru będzie w stanie sprostać wymaganiom stawianym przez Monarchię Austro-Węgierską. Mimo że status organizacyjny został spisany po niemiecku, językiem wykładowym ustanowiono polski, który posługiwała się większość nauczycieli oraz uczennic. Nauka w szkole trwała cztery lata, rozpoczęcie oraz zakończenie roku szkolnego, a także czas trwania semestrów oraz wakacji było zgodne z państwowymi wytycznymi. Założono

³⁴⁸ Ibidem., s. 325.

³⁴⁹ W. Szulakiewicz, *Kształcenie pedagogiczne w seminariach nauczycielskich Krakowa okresu autonomii galicyjskiej*, "Studia Paedagogica Ignatiana" nr. 19(3) 2016, s. 143.

³⁵⁰ <http://www.muzeum.bochnia.pl/wypominki-bochenskie-2020/> (dostęp: 15.05.2021)

przyjmowanie w ciągu roku 40 – 50 dziewcząt w wieku 15 lat, które musiały płacić czesne, wynoszące 12 koron miesięcznie. Nie wystarczyło jednak tylko uiścić opłaty, aby zostać przyjętym do szkoły. Dziewczęta, chętne uczyć się w Prywatnym Seminarium w Bochni, powinny były wcześniej ukończyć szkołę elementarną lub przynajmniej kurs uzupełniający, albo zdobyć potrzebną wiedzę z innego miejsca tak, aby zdać egzamin wstępny i móc szczycić się odpowiednim „przygotowaniem moralnym” oraz wymaganą sprawnością fizyczną. Te wytyczne sprawdzane były podczas przyjęcia do szkoły, kiedy to należało okazać świadectwo chrztu oraz akt urodzenia, świadectwa szkół, które ukończyła uczennica, a także zaświadczenie od lekarza, potwierdzające odpowiedni stan zdrowia. Do egzaminów wstępnych dopuszczone były tylko te dziewczęta, które przedstawiły wymagane dokumenty.³⁵¹

Zorganizowanie egzaminów wstępnych było obowiązkiem dyrektora szkoły, który mógł jednak skorzystać z pomocy grona nauczycielskiego. Na egzamin wstępny składało się kilka przedmiotów, takich jak: religia, język wykładowy (czyli język polski), język niemiecki, geografia z historią, historia naturalna, przyroda, rachunki i geometryczna morfologia. Dodatkowo trzeba było mieć opanowane takie dziedziny jak: kaligrafia, rysunek oraz umiejętności potrzebne kobietą, zebrane w przedmiocie kobiece prace ręczne. Podczas egzaminów wstępnych sprawdzano również podstawową wiedzę muzyczną, słuch muzyczny oraz poczucie rytmu. Za najważniejsze przedmioty podczas egzaminów wstępnych można uznać język polski oraz niemiecki, a także rachunki, które musiały zostać zdane zarówno w formie egzaminu pisemnego, jak i ustnego. Zdanie egzaminów wstępnych nie było jednak ostatecznym sukcesem, bowiem pierwsze trzy miesiące pierwszego roku nauki można uznać za okres próbny, podczas którego nauczyciele dalej oceniali umiejętności dziewcząt, przyjętych do szkoły i jeśli (zdaniem grona pedagogicznego) uczennica nie posiadała wystarczających kompetencji, mogła zostać wydalona ze szkoły.³⁵²

Program nauczania odpowiadał wytycznym władz państwowym oraz władz Galicji i nie różnił się za bardzo od planu nauczania w tego typu placówkach dla chłopców. Do przedmiotów, których nauczano należały: religia, pedagogika z ćwiczeniami praktycznymi, język polski, język niemiecki, geografia, historia, arytmetyka z geometryczną morfologią, historia naturalna, kaligrafia, rysunki, muzyka ze śpiewem, kobiece prace ręczne oraz gimnastyka. Każdy z przedmiotów posiadał dokładnie określony zakres materiału, który opracowywano się podczas kolejnych lat edukacji.

³⁵¹ ANK, Organisations-Statut der Klementine Tańska-Privat-Lehrerinnenbildungsanstalt in Bochnia, sygn. 30/160/1, s. 2.

³⁵²Ibidem., s. 3.

Nauka zajmowała 30 godzin tygodniowo w pierwszej, drugiej i czwartej klasie, tylko w trzecim roku nauki dziewczęta uczyły się jedną godzinę więcej tygodniowo. Ze względu na pedagogiczny charakter Prywatnego Seminarium największy nacisk kładziono oczywiście na pedagogikę, której nauka zaczynała się dopiero od drugiego roku, ale w ciągu trzech lat przeznaczano na nią 16 godzin: 2 godziny tygodniowo w drugim roku nauki, 5 godzin w trzecim i aż 9 godzin w ostatniej klasie. Tyle samo (czyli 16 godzin w ciągu czterech lat nauki) poświęcano także na lekcje języka polskiego oraz niemieckiego. Program nauczania prezentował się zatem następująco:

Przedmiot	Ilość godzin tygodniowo w I klasie	Ilość godzin tygodniowo w II klasie	Ilość godzin tygodniowo w III klasie	Ilość godzin tygodniowo w IV klasie	Ilość godzin łącznie przez 4 lata
Religia	2	2	2	2	8
Pedagogika	-	2	5	9	16
Język polski	4	4	4	4	16
Język niemiecki	4	4	4	4	16
Geografia	2	2	2	1	7
Historia	2	2	2	1	7
Arytmetyka i geometria	3	3	2	1	9
Historia naturalna	2	2	1	1	6
Przyroda	2	2	2	1	7
Kaligrafia	1	-	-	-	1
Rysunki	2	2	2	1	7
Muzyka i śpiew	2	2	2	2	8
Kobiece prace ręczne	2	2	2	2	8
Gimnastyka	2	1	1	1	5
Ilość godzin tygodniowo	30	30	31	30	121

Tabela 7. Źródło: zbiory Archiwum Narodowego w Krakowie (tłumaczenie własne).³⁵³

Na zakończenie szkoły dziewczęta przestępowały do egzaminów końcowych, które podzielone były na pisemne oraz praktyczne. Na egzamin pisemny składała się pedagogika,

³⁵³Ibid., s. 22.

język polski, niemiecki oraz matematyka. Na każdy z przedmiotów uczennice miały maksymalnie 4 godziny, niedozwolone było korzystanie z jakichkolwiek pomocy naukowych. Część pisemna egzaminów była sprawdzana przez odpowiedniego nauczyciela, a dziewczęta, którym udało się otrzymać pozytywną ocenę, mogły przystąpić do egzaminów praktycznych. Odbywały się one przed specjalną komisją egzaminacyjną i miały na celu sprawdzenie umiejętności praktycznych uczennic (przede wszystkim z zakresu pedagogiki). Zaliczenie zarówno egzaminów pisemnych, jak i praktycznych pozwalało na otrzymanie świadectwa ukończenia Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Klementyny Hoffmanowej w Bochni.³⁵⁴

Skład grona pedagogicznego w bocheńskim Seminarium składał się z dyrektora, nauczyciela religii oraz nauczycieli i nauczycielek, potrzebnych do nauczania wszystkich przedmiotów. Nauczyciele musieli przestrzegać materiału, który był określony przez plan nauczania i brać udział w konferencjach, a każdą nieobecność byli zobowiązani zgłaszać odpowiednio wcześniej dyrektorowi. Nauczyciele swoim zachowaniem powinni dawać dobry przykład swoim wychowankom, zarówno poprawnym stylem życia, jak i wyglądem. Surowo zabronione i karane było na przykład spóźnianie się na lekcje.

Najważniejszą osobą w Seminarium Nauczycielskim (podobnie jak w każdej szkole) był dyrektor, który kierował placówką i nadzorował nauczycieli. Do jego najważniejszych zadań należało: układanie planu zajęć, pilnowanie przestrzegania dyscypliny szkolnej, przewodniczenie konferencjom grona pedagogicznego, zarządzanie zastępstw w wypadku nieobecności któregoś z nauczycieli, organizowanie egzaminów czy przygotowywanie sprawozdań dla władz krajowych.³⁵⁵

Ważnym organem w życiu szkoły był zarząd klasowy – organ, mianowany przez dyrektora na początku każdego roku szkolnego dla każdej z klas, którego zadaniem była opieka nad powierzoną mu klasą oraz pilnowanie dyscypliny.³⁵⁶ Dyscyplinę w szkole pomagały utrzymać także konferencje grona pedagogicznego, które odbywały się przynajmniej raz w miesiącu, a w razie nagłych wypadków status szkoły dopuszczał możliwość zwołania dodatkowych zebrań. Podczas tego typu spotkań dyskutowano nad sprawami ważnymi dla życia szkoły, na przykład: nad wprowadzeniem nowych materiałów dydaktycznych, zmianami w planach nauczania, terminami prac zaliczeniowych, regułami i zasadami, panującymi w szkole, przyjęciem do szkoły nowych uczennic. W skład grona pedagogicznego Prywatnego

³⁵⁴Ibid., s. 29.

³⁵⁵Ibid., s. 33.

³⁵⁶Ibid., s. 32.

Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. Klementyny Hoffmanowej w Bochni wchodziło wielu wybitnych pedagogów i mnóstwo osób ważnych dla Bochni, jednak większość z nich pracowała w tej placówce już po I wojnie światowej, po upadku Monarchii Austro-Węgierskiej. Jako przykład można tutaj podać takie nazwiska jak Walenty Gadowski (nauczyciel religii w latach 1926-1929, taternik, w historii Bochni najbardziej zapisał się przekazaniem na rzecz Miejskiej Biblioteki Publicznej części zebranego przez siebie księgozbioru³⁵⁷), Henryk Trzpis (wcześniej wspomniany dyrektor tej placówki w latach 1924 – 1932, wykładowca w Gimnazjum w Bochni, sekretarz Towarzystwa Bursy Gimnazjalnej, członek Komisji Literackiej Akademii Umiejętności w Krakowie, prowadzący także działalność naukową, specjalizujący się w literaturze romantyzmu oraz Młodej Polski³⁵⁸) czy Andrzej Biliński (katecheta, prezes bocheńskiego Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich “Praca”³⁵⁹).

Szkoła zakończyła swoją działalność krótko przed wybuchem II wojny światowej w 1936 roku.³⁶⁰ W czasie swojego istnienia miała duży wpływ na kształcenie kadry pedagogicznej, odradzającej się Polski.

³⁵⁷ <http://bochnia.eu/plwystawa-z-historii-boche%C5%84skich-walentych/> (dostęp: 15.05.2021)

³⁵⁸ <http://www.muzeum.bochnia.pl/wypominki-bochenskie-2020/> (dostęp: 15.05.2021)

³⁵⁹ <https://www.bochenskie-dzieje.pl/component/content/article?id=187> (dostęp: 15.05.2021)

³⁶⁰ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespól/-/zespól/55178> (dostęp: 15.05.2021)

Zakończenie

Realizowany w niniejszej pracy temat dotyczył rozwoju systemu szkolnictwa publicznego w Bochni w latach 1848 – 1914. Zaprezentowana analiza przedstawia funkcjonowanie bocheńskich szkół, w czasie panowania na tym obszarze Austriaków. Bocheński system szkolnictwa jest zatem ściśle powiązany z systemem edukacji w Monarchii Austro-Węgierskiej i został ukształtowany zgodnie z wytycznymi, obowiązującymi na terenie całego imperium. Olbrzymi wpływ na szkolnictwo bocheńskie miały reformy, wprowadzane przez Austriaków i Radę Szkolną Krajową w XIX wieku, które niejednokrotnie były wielkim sukcesem austriackiej myśli oświeceniowej, dały podwaliny do tworzenia nowoczesnego systemu edukacji oraz kształtowały szkolnictwo jeszcze długo po I wojnie światowej.

Starano się odpowiedzieć na pytanie, jak zmienił się program nauczania oraz jakie przedmioty były nauczane w szkołach w Bochni w drugiej połowie XIX wieku. Podjęto próbę rekonstrukcji procesu reformowania szkół w Bochni zarówno pod względem organizacyjnym, jak i programów nauczania wskazując równocześnie na przemiany i reformy wprowadzane w pozostałych ziemiach monarchii habsburskiej. Zbadano również grono pedagogiczne, nauczającą w każdej z bocheńskich placówek. Analizie poddano jej wykształcenie, zarobki oraz zaangażowanie w sprawy publiczne Bochni. Skupiono się także na uczniach, na ich pochodzeniu i pozycji społecznej oraz na wybitnych absolwentach bocheńskich placówek, a także na życiu szkolnym, z uwzględnieniem problemów, z którymi musiały mierzyć się dziewiętnastowieczne placówki – jak na przykład problemy lokacyjne, niedobór funduszy czy braki w kadrze pedagogicznej.

Wnioskując należy stwierdzić, że największy rozwój bocheńskiego szkolnictwa nastąpił niewątpliwie w drugiej połowie XIX wieku oraz krótko przed wybuchem Wielkiej Wojny, kiedy to miasto mogło szczycić się dobrze zorganizowanymi placówkami, które kształciły elity miasta i regionu. W tym okresie w Bochni edukację pobierały osoby, pełniące w przyszłości ważne funkcje społeczne, nie tylko na poziomie miasta, ale także na szczeblu krajowym. Udało się rozwiązać wiele istotnych problemów, z którymi mierzyła się Bochnia oraz cała Galicja, jak na przykład: wysoki poziom analfabetyzmu, niska frekwencja uczniów, uczęszczających do szkół, zły stan budynków szkolnych. Sformułowane w austriackich ustawach i rozporządzeniach założenia były wprowadzane w Bochni. Mimo początkowych trudności, a nawet niechęci ze strony bochnian do zakładania nowych placówek, w mieście udało się uruchomić wszystkie typy szkół, które były przewidziane w austriackich ustawach.

Olbrzymim sukcesem i dumą miasta było Gimnazjum, które (zwłaszcza pod koniec XIX i na początku XX wieku) odgrywało bardzo ważną rolę w procesie kształcenia bocheńskiej młodzieży.

Rozwój szkolnictwa na terenie Bochni w XIX wieku, a szczególnie w jego drugiej połowie był bardzo dynamiczny. Zreformowane zostały prawie wszystkie bocheńskie placówki, zgodnie z ogólnokrajowymi założeniami, zauważalny był również rozwój szkół w Bochni – zwiększyła się liczba uczniów, poprawiła się sytuacja materialna bocheńskich szkół, a także powstały nowe placówki.

Warto także pamiętać, że niektóre elementy systemu szkolnictwa, ukształtowanego pod koniec XIX wieku, przetrwały w Bochni aż do czasów współczesnych (oczywiście z pewnymi zmianami). Gimnazjum w Bochni cały czas funkcjonuje (teraz jako I Liceum Ogólnokształcące im. Króla Kazimierza Wielkiego) i z dumą nawiązuje do swojej bogatej historii. W 2017 zorganizowane zostały huczne obchody dwustulecia szkoły, na których pojawili się absolwenci, byli nauczyciele, byli dyrektorzy a także bocheńscy działacze społeczni i władze samorządowe. Wzięli oni udział w uroczystej akademii oraz mogli obejrzeć wystawę, które miały na celu przybliżenie zebranym rozciągającej się na dwa wieki historii szkoły. W drugim dniu uroczystości jubileuszowych można było wziąć udział w zwiedzaniu budynku liceum (które nadal mieści się w gmachu wzniesionym w 1886) a także wzorem dawnych lat został zorganizowany uroczysty bal.

Z kolei Uzupełniająca Szkoła Przemysłowa została przekształcona w Zespół Szkół Nr 1 im. Stanisława Staszica w Bochni. Ta placówka również chętnie odwołuje się do swoich dziewiętnastowiecznych tradycji, co można było zauważyć podczas obchodów pięćdziesięciolecia funkcjonowania szkoły w budynku przy ul. Windakiewicza, kiedy dyrektor Zespołu Szkół Nr 1 podczas swojego przemówienia przypomniał zebranym, że przeszłość placówki sięga roku 1890.

Austriackie szkoły ludowe i wydziałowe również mają swoje odbicia w rzeczywistości, bowiem w miejscach starych galicyjskich placówek często mieszczą się współczesne szkoły podstawowe. Przykładem na to może być Publiczna Szkoła Podstawowa Nr 1 im. Stanisława Jachowicza, która uważana jest za najstarszą szkołę w Bochni, ponieważ jej obecny budynek znajduje się w miejscu średniowiecznej szkoły parafialnej, niedaleko kościoła św. Mikołaja w Bochni. Kontynuacją szkoły parafialnej była utworzona przez Austriaków Tymczasowa Szkoła Trywialna, a później szkoła wydziałowa, której patronem również był Stanisław Jachowicz. Do XIX wieku nawiązuje także patron Publicznej Szkoły Podstawowej Nr 2 w Bochni im. Kazimierza Brodzińskiego – patron dawnej czteroklasowej szkoły męskiej.

Mimo trudnych wydarzeń XIX i XX wieku szkolnictwo w Bochni dobrze się rozwijało i nadal się rozwija. Reformy przeprowadzone przez Austriaków oraz przez Radę Szkolną Krajową miały olbrzymi wpływ na funkcjonowanie szkolnictwa nie tylko w czasach zaborów, ale także w odrodzonej Polsce. Bochnia (mimo że nie należała do największych czy znaczących miast Austro-Węgier) cały czas była ważnym miastem regionu, z dobrze zorganizowaną siecią szkolnictwa.

Bibliografia

Źródła Archiwalne

Archiwum Państwowe w Krakowie

Jahresbericht des Staats - Untergymnasiums in Bochnia, 1856, sygn. 30/39/256.

Organisations-Statut der Klementine Tańska-Privat-Lehrerinnenbildungsanstalt in Bochnia, sygn. 30/160/1.

Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni, 39, sygn. 30/39/125.

Programm des Kais. koningl. Unter-Gymnasiums in Bochnia, 1857, sygn. 30/39/237

Sprawozdanie (C.K.) Dyrekcyi c. k. Gimnazjum w Bochni, 1891/1892, sygn. 30/39/242.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazjum w Bochni, 1899, sygn. 30/39/247.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazjum w Bochni, 1900, sygn. 30/39/248.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1913/14, sygn. 30/39/263.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1899, sygn. 30/39/247.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1891/1892, sygn. 30/39/242.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1895, sygn. 30/39/244.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1898, sygn. 30/39/246.

Sprawozdanie Dyrekcyi c.k. Gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1913/14, sygn. 30/39/263.

Szkoła ludowa Brodzińskiego, sygn. 30/181/1-3.

Szkoła żeńska 4-klasowa w Bochni, sygn. 30/40/1-3.

Źródła edytowane

Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, rok 1885, cz. VIII.

Galizisches Provinzial-Handbuch für das Jahr 1868, Lemberg, 1868.

Schematismus des Königreiches Galizien und Lodomerien. Für das Jahr 1841, Austriacka Biblioteka Narodowa, Piller 1841.

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskiem: na rok 1871, Bawarska Biblioteka Państwowa, 1871.

Opracowania

Antonowicz D., Jongbloed B., *Jaki ustrój uniwersytetu? Reforma szkolnictwa wyższego w Holandii, Portugalii i Austrii: Wnioski dla Polski*, Sprawne Państwo, Warszawa 2015.

Broński K., *Rola samorządu w rozwoju prowincjonalnych miast galicyjskich w dobie autonomicznej*, "Zeszytu Naukowe" nr 548 2000.

Budziak R., *Deutschunterricht in Mittelschulen Galiziens – Diskussion in der Fachzeitschrift Muzeum in den Jahren von 1885 bis 1892*, "Studia Germanica Gedanensia" 35, 2016.

Donnermair C., *Die staatliche Übernahme des Primarschulwesens im 19. Jahrhundert: Maßnahmen und Intentionen. Vergleich Frankreich - Österreich*, Wiedeń 2010.

Dormus K., *Wątek kształcenia dziewcząt w reformach szkolnych od czasów Komisji Edukacji Narodowej do II wojny światowej*, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Kraków 2015.

Dziadzio A., *Galicyjski Sejm Krajowy wobec namiestnictwa w początkach ery konstytucyjnej w Austrii*, "Studia Iuridica Lublinensia" vol. XXV, 2016.

Fedirko J., *SZYMON Z LIPNICY Święty absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego*, w: Alma Mater 1994.

Galek C., *Szkoła i nauczyciel w II połowie XIX wieku na północno-wschodnich terenach Monarchii Austro-Węgierskiej w polskiej literaturze pamiętnikarskiej i beletrystycznej*, Zamość 2012.

Gąsiorowski A., *Nad najstarszą metryką najstarszego polskiego uniwersytetu. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400-1508*, w: "Roczniki historyczne. 2000 - Rocznik LXVI.", Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 2000)

Gicala A., Sitko Z., *Kronika Gimnazjum w Bochni 1817-1904*, Archiwum Narodowe w Krakowie, Kraków 2017.

Gołąb-Meyer Z., *Edukacja szkolna w Cesarstwie Austro-Węgierskim w czasach Mariana Smoluchowskiego*, "Foton" nr 137 2017.

Hajdukiewicz L., *Podstawy ideowe i organizacyjne kolonii akademickich*. Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. VI, 1963, z. 2.

Hechenblaikner N., *Das „Reichsvolksschulgesetz“ und seine Auswirkungen auf die Mädchenbildung. Ein Schritt zur Gleichstellung der Geschlechter in österreichischen Grundschulen?*, "Historia Scribere", 10, 2018.

Hofender P., *Galizisch-Ruthenische Mittelschullehrbücher und ihre sprachliche bzw. inhaltliche Ausrichtung*, "Kakanien", 2009.

Jaros T., *Rozbiory Polski 1772 – 1795*, w: [Przegląd Pruszkowski], nr 2, 1998.

Kannenber J., *Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1906*, Nakładem Funduszu Naukowego, Kraków 1906.

Kneisz E., *Der österreichische Schulbau in der k.u.k. Monarchie*, Wiedeń 2014.

Kobiela S., *Siła przyciągania : z dziejów Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni i Stowarzyszenia Bochniaków i Miłośników Ziemi Bocheńskiej*, Bochnia 2017.

Korzec M., *Bochnia*, Krosno 2002.

Korzeniowska W., *Edukacja i wychowanie różnych warstw społecznych na ziemiach polskich - od drugiej połowy wieku XIX do roku 1918*, Kraków 2004.

Kowalczyk R., *Władca wizjoner. Reformy agrarne Józefa II*, "Zeszyty Wiejskie" nr XXII, 2016.

Kozińska-Witt H., *Städtische Selbstrepräsentation auf der Allgemeinen Landesausstellung in Lemberg 1894 am Beispiel der Stadt Krakau.*, Verlag Herder-Institut, 2009.

ks. Kumor B., *Nieznany Dokument z XIV wieku dotyczący szkoły parafialnej w Bochni*, "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", Tom 15.

Kumor B., *Nieznany Dokument z XIV wieku dotyczący szkoły parafialnej w Bochni*, "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", Tom 15.

Kurowski J., *Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. gimnazyum w Bochni za rok szkolny 1909*, Nakładem Funduszu Naukowego, Kraków 1909

Loos J., *Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde: I. Band: A-L, BoD – Books on Demand*, 2012.

Ładyżyński A., *Galicyjskie Szkoły Główne w latach 1774-1869*, [w:] "Studia z dziejów oświaty XVIII-XX wieku", red. M. Chamcówna, Wrocław 1993.

Ładyżyński A., *Szkolnictwo zawodowe w Galicji epoki autonomicznej. Rys organizacyjny*, „Studia z dziejów oświaty XVIII-XX wieku” red. M. Chamcówna, Wrocław 1993.

Majorek C., Marmon W., *Gimnazjum Bocheńskie w okresie niewoli narodowej*, "Bochnia. Dzieje miasta i regionu. 170 lat Gimnazjum w Bochni" red. Z. Ruta, Kraków 1988.

Majorek C., *Początki austriackiego systemu szkolnictwa ludowego w Galicji w latach 1772 – 1780*, w: [Rozprawy z Dziejów Oświaty], nr 19.

Mark R., *Galizien unter österreichischer Herrschaft Verwaltung - Kirche - Bevölkerung*, Marburg 1994.

Markowski M., *Początki chrześcijańskiego szkolnictwa w Europie Zachodniej*, "Folia Historica Cracoviensia", 8, 2002.

Mateszew S., *Zarys Dziejów Powiatu Bocheńskiego do roku 1772*, w: "Ziemia Bocheńska" pod red. K. Szwejca, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne, Kraków 1967.

Mazur P., *Zarys historii szkoły*, Wyższa Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych w Kielcach, Kielce-Myślenice 2012.

Meissner A., *Edukacja młodzieży chłopskiej w Galicji doby autonomicznej*, "Biuletyn Historii Wychowania" nr 23, 2007.

Meissner A., *Galicyjskie Seminarium Nauczycielskie na tle szkolnictwa pedagogicznego monarchii austro-węgierskiej*, „Studia Pedagogiczne Akademii Świętokrzyskiej”, t. 14, Kielce, 2003.

Mendelowski S., *Bochnia*, Krosno 2004.

Michalewicz M., *Szkolnictwo Parafialne i związki z Uniwersytetem Krakowskim w XVI-XVIII w.*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu" pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1980.

Nowakowski Z., *Przylądek dobrej nadziei*, Śląsk, 1990.

Pelczar R., *Sieć szkół niemiecko-żydowskich w Galicji w latach 1774-1873. Uwarunkowania i dynamika rozwoju.*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2016.

Pelczar R., *System kar i nagród w szkołach ludowych w Galicji*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, 2017.

Pelczar R., *Rzymskokatolickie szkoły trywialne w Galicji w latach 1774 – 1875*, Lublin 2014.

Poręba P., *Działalność księdza Walentego Gadowskiego na polu wychowania*, "Studia Warmińskie" z. IV, 1967.

Prażmowska T., *Dzieje trzech rozbiorów Polski oraz ruchu narodowego w XIX w. (poprzedzone zarysem panowania domu saskiego)*, Warszawa 1910.

Prokopowych M., *Habsburg Lemberg: Architecture, Public Space, and Politics in the Galician Capital, 1772-1914*, Purdue University Press, 2009.

Puszka A., *Die Geschichts und GeoGraphielehrer derstaatlichen Mittelschulen In Galizien in der Zeit der Autonomie (1868–1914)*, 2010.

Ruta Z., *Nauczyciele kolonii akademickich Uniwersytetu Krakowskiego w XVIII wieku*. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z. 32, 1968, Prace Historyczne, IV.

Rutkowski J., *Gospodarcze podłoże rozbiorów Polski*, Uniwersytet Poznański 1930.

Salzmann N., *Das Schulwesen in Österreich: Historischer Überblick mit besonderer Betrachtung der Mädchenerziehung und der Veränderungen im Nationalsozialismus*, Graz 2010.

Samek G., *Prof. Jan Fijałek jako uczonec i badacz oraz jego spuścizna rękopiśmienna w zbiorach biblioteki PAN w Krakowie*, "Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" z. 110, 1987.

Sedivy M., *Metternich, The Great Powers and The Eastern Question*, University of West Bohemia, Pilsno 2013.

Semków J., *Baza lokalowa galicyjskiego szkolnictwa ludowego w okresie wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 199, 1973.

Skoczek A., *O szkole ludowej*, Kraków 1869.

Stachel P., *Das Österreichische Bildungssystem Zwischen 1749 und 1918*, "Kakanien", Wiedeń 2002.

Stimmer B., *Zivilisierung‘ durch Sprache?*, "JKGE" 1/2020.

Stinia M., *Tradycje szkolnictwa gimnazjalnego na ziemiach polskich*, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" nr 142, z. 2, 2015.

Szulakiewicz W., *Kształcenie pedagogiczne w seminariach nauczycielskich Krakowa okresu autonomii galicyjskiej*, "Studia Paedagogica Ignatiana" nr. 19(3) 2016.

Szymański J., *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465 – 1786*. Lublin 1962.

Tabaka Z., *Oświata i życie kulturalne*, w: "Bochnia. Dzieje miasta i regionu" pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1980.

Tabaka Z., *Szkolnictwo ludowe w Galicji Zachodniej u progu ery autonomicznej*, "Rocznik Naukowo-Dydaktyczny" nr 35 1970.

Tomczyk R., *Zmiany w nauczaniu prawa w Monarchii habsburskiej. Początek wykładu uniwersyteckiego z historii prawa austriackiego*, „Edukacja Humanistyczna" nr. 1, 2014.

Vocelka K., *Geschichte Österreichs. Kultur - Gesellschaft - Politik*, Verlag Styria, Graz 2000.

Wojtczak K., *O stopniach naukowych i veniam legendi w II Rzeczypospolitej (Część II)*, "Studia Prawa Publicznego" nr 8, 2014.

Woller B., *Galizien als geografisches Integrationsproblem*, Wiedeń 2010.

Zegadłowicz E., *Zmory. Upiory z zamierzchłej przeszłości*.

Zimmermann P., *Uwarunkowania historyczne roli i statusu języka polskiego w systemie edukacji w Galicji I. połowy XIX wieku*, "Poznańskie Studia Polonistyczne" 23 (43), nr 2, 2016.

Netografia

<http://archiwum.ormianie.pl/archiwuma.php?id=75332> (dostęp: 05.02.2021)

<http://bochnia.eu/plwystawa-z-historii-boche%C5%84skich-walentych/> (dostęp: 15.05.2021)

<http://muzhp.pl/pl/e/16/pierwszy-rozbir-polski-wywiad> (dostęp: 18.02.2021)

<http://pbc.up.krakow.pl/dlibra/plain-content?id=513> (dostęp 18.03.2021)

<http://web.archive.org/web/20160305185956/http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje09/text09p.htm> (dostęp: 22.04.2021)

http://www.aan.gov.pl/traktatryski/m/upl/mod_2/ppl/kiernik.html (dostęp: 22.04.2021)

<http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.s/s949541.htm>, dostęp 08.03.2021)

<http://www.akg-wien.at/Schulprofil/Schulprofil-HP.htm#Geschichte> (dostęp: 07.04.2021)

<http://www.akg-wien1.at/?q=node/14> (dostęp 07.04.2021)

<http://www.encyklopediateatru.pl/osoby/7243/karol-frycz> (dostęp: 22.04.2021)

<http://www.muzeum.bochnia.pl/wypominki-bochenskie-2020/> (dostęp 07.05.2021)

<http://zsl.bochnia.pl/monografia/z3.pdf> (dostęp 07.05.2021)

<https://archive.org/details/entwurfderorgan00untegoog> (dostęp 17.03.2021)

<https://archive.org/details/entwurfderorgan00untegoog/page/n5/mode/2up> (dostęp 12.03.2021)

<https://biblio.hiu.cas.cz/records/dcc5c2c6-2453-4aa3-a895-27cb36f417ea> (dostęp 12.03..2021)

<https://bochenskiedzieje.pl/ludzie/pisarze-i-artysci/58-stanislaw-gasiorek> (dostęp: 07.02.2021)

<https://core.ac.uk/download/pdf/190384338.pdf> (dostęp: 01.02.2021)

<https://core.ac.uk/download/pdf/190384338.pdf> (dostęp: 01.02.2021)

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Czubek-Jan;3889898.html> (dostęp: 16.04.2021)

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Gornicki-Lukasz;3907165.html>, (dostęp: 07.02.2021)

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Kleryka-Stanislaw;3922897.html> (dostęp: 07.02.2021)

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Waskowski-Antoni;3994279> (dostęp: 22.04.2021)

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/zloty;4010530.html> (dostęp: 18.02.2021).

https://inmemoriam.uj.edu.pl/listapamieci?p_p_id=56_INSTANCE_Ho8kqSj4vGRD&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=3&osoba=140321022 (dostęp 25.05.2021)

<https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/136630,W-Krakowie-uczczono-130-rocznice-urodzin-Zygmunta-Nowakowskiego.html> (dostęp: 01.04.2021)

<https://mnwr.pl/emil-zegadlowicz/> (dostęp: 01.04.2021)

<https://muzeumzaglebia.pl/1751-pieni%C4%85dz-na-ziemiach-polskich-w-czasie-zabor%C3%B3w-cz%C4%99%C5%9B%C4%87-iii-pieni%C4%85dz-papierowy-w-galicji> (dostęp: 02.04.2021)

<https://muzhp.pl/pl/e/1199/zmarl-prof-stanislaw-grabski> (dostęp: 25.05.2021)

<https://repozytorium.ur.edu.pl/handle/item/4794> (dostęp 12.03.2021)

https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/23544/wec_adam_krzyzanowski_2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 25.05.2021)

<https://wl.cm.uj.edu.pl/wydzial/historia/medycyna-sadowa/> (dostęp: 22.04.2021)

<https://www.bbaw.de/die-akademie/akademie-historische-aspekte/mitglieder-historisch/historisches-mitglied-hermann-bonitz-276> (dostęp: 12.03.2021)

https://www.bmbwf.gv.at/Themen/schule/schulsystem/sw_oest.html (dostęp 24.05.2021)

<https://www.bochenskiedzieje.pl/component/content/article?id=187> (dostęp 07.05.2021)

[https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Schulordnung_\(1774\)](https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Schulordnung_(1774)) (dostęp: 18.05.2021)

<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Schulwesen> (dostęp: 14.03.2021)

<https://www.habsburger.net/de/kapitel/erste-schulbuecher-werden-gedruckt> (dostęp: 22.05.2021)

<https://www.law.uj.edu.pl/users/kprz/wykladali/prof-fryderyk-zoll-starszy> (dostęp: 22.04.2021)

https://www.museumnoe.at/de/das-museum/blog/Neues_Volksschulgesetz (dostęp: 17.05.2021)

<https://www.oemg.ac.at/DK/Didaktikhefte/2000%20Band%2032/Koth2000> s. 110 – 113.
(tłumaczenie własne)

<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/135498> (dostęp: 03.05.2021)

<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/-/zespol/55178> (dostęp: 15.05.2021)

<https://www.theresianum.ac.at/de/gymnasium/paedagogisches/geschichte> (dostęp: 06.04.2021)